

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

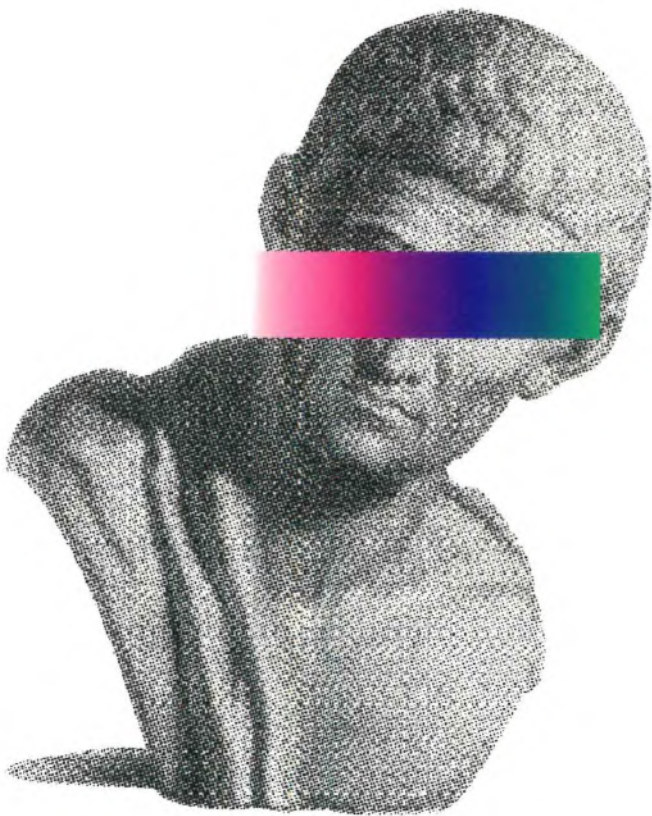
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CEHALET TUTKUSU

NEYİ NEDEN BİLMEK İSTEMEYİZ

ÇEVİRİ: ŞAFAK TAHMAZ

RENATA SALECL

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2022

timas.com.tr

**CEHALET TUTKUSU:
NEYİ NEDEN BİLMEK İSTEMEYİZ?**

Renata Salecl

TİMAŞ YAYINLARI | 5450
Sosyal Bilimler-İnceleme Araştırma | 34

PROJE EDITÖRÜ
Ayşe Tuba Ayman

YARDIMCI EDITÖR
Dilruba Aydın

SON OKUMA
Gizem Olcay

KAPAK TASARIMI
E S Kibele Yarman

İÇ TASARIM
Nur Kayaalp

1. BASKI
Şubat 2022, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-4311-8

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Melisa Matbaacılık
Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sitesi No: 8
Davutpaşa / İstanbul
Telefon: (0212) 501 97 57
Matbaa Sertifika No: 45099

YAYIN HAKLARI
Copyright © 2020, Renata Salecl

© A Passion For Ignorance orijinal adıyla yayımlanan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları anlaşmalı olarak Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

CEHALET TUTKUSU

NEYİ NEDEN BİLMEK İSTEMEYİZ

ÇEVİRİ: ŞAFAK TAHMAZ

RENATA SALECL

RENATA SALECL

Filozof, sosyolog ve hukuk teorisyonu Renata Salecl, 1962 yılında Slovenya'da dünyaya geldi. Ljubljana Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü, 1986 yılında aynı üniversitenin kriminoloji enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve 1991 yılında sosyoloji doktorasını tamamladı. Londra Ekonomi Okulu, New York Cardozo Hukuk Okulu, Humboldt Üniversitesi, George Washington Üniversitesi ve Duke Üniversitesi'nde dersler verdi. Halen Londra Üniversitesi Birkbeck Koleji Hukuk Fakültesi'nde ders vermektedir. Ljubljana Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü'nde kıdemli araştırmacıdır.

ŞAFAK TAHMAZ

1988 Samsun doğumlu. İstanbul Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu, aynı dalda yüksek lisans yaptı. Çevirmenlik, editörlük ve telif hakları üzerine çalışıyor, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde okuyor. Türkçeye çevirdiği yazarlar arasında Slavoj Žižek, Susan Abulhawa, Azareen Van der Vliet Oloomi, Christiana Figueres ve Tom Rivett-Carnac gibi isimler yer alıyor.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
1 / CEHALETİN VEÇHELERİ	19
2 / BOŞ MEZARLAR: SAVAŞTA CEHALET, UNUTKANLIK VE İNKÂR	41
3 / BEDENİMİZDEKİ SIR: GENLER HAKKINDA BİLİNENLER VE BİLİNMEYENLER	61
4 / HASTALIĞIN REDDİ	83
5 / AŞKIN GÖZÜ KÖRDÜR	105
6 / İHMAL EDİLME KORKUSU: INCELDEN SAHTEKÂRA	123
7 / BÜYÜK VERİ YANILGISI	139
SONUÇ	161
TEŞEKKÜR	167
NOTLAR	169
DİZİN	183

Branko için...

Giriş

COVERID-19 krizi Mart 2020’de Amerika Birleşik Devletleri’ni etkisi altına alırken *Financial Times*, James Ferguson imzalı bir karikatür yayımladı. Karikatürde kulaklarını elleriyle kapatmış, gözlerinde de cerrahi maske olan Donald Trump Oval Ofis’teki masasında otururken yerdeyse Çin bayrağından yapılmış bir maske takan Çin Devlet Başkanı Xi Jinping’in olduğu resim göze çarpıyordu. Liderlerden biri gözlerini ve kulaklarını kapatmış; ötekininse ağzı, ülke ve ideoloji sembolüyle örtülmüştü. COVID-19’un tüm dünyaya yayılması yüzyılın bilinmeyenle baş etme konusundaki belki de en büyük sınavı oldu. Cehalet, inkâr ve olumsuzlama, Trump’ın aşırı rahat tavırlarının da etkisiyle pandeminin ilk günlerinde kelimenin tam anlamıyla başroldeydi. Trump önce hastalığın ABD’de yayılma riskini görmezden geldi; Ocak ve Şubat aylarında virüs tüm dünyayı etkisi altına alırken o endişe verici bir durum olmadığını, ABD’de yalnızca birkaç kişinin enfekte olduğunu, hastaların tamamının yurt dışından geldiğini iddia etti. Ortaya çıkan gerçekleri inkâr ederek halka “her şeyin kontrol altında olduğunu”, “yeni virüsün gripten daha tehlikeli olmadığını” ve bizzat kendisinin enfeksiyonu anlamak konusunda “doğal bir yeteneğe” sahip olduğunu söyledi. Pandemiye görmezden gelmeye devam etmenin imkânsız olduğu anlaşıldığıdaysa vakit kaybetmeksizin taktik değiştirdi ve “görünmez düşmana”

karşı “savaş” ilan etti. Gelgelelim Trump, durumun vahametini uzmanlarca ansızın ikna edildiği ya da yeni bulgulara eriştiği için kabul etmedi; aksine, kamuoyuna konunun ne kadar ciddi olduğunu başından beri bildiğini söyledi.” Pandemi ilan edilmeden önce de bunun bir pandemi olduğunu hissetmiştim,” deyip ekledi, “ama görünmez düşmanı yeneceğiz. Ve sanıyorum bunu düşündüğümüzden de hızlı başaracağız. Sonuç tam bir zafer olacak. Gerçek bir zafer bizleri bekliyor.”¹

On yıl önce *The Simpsons*’ın senaristleri de benzer derecede kör bir iyimserliğe yol açan bir ilaç hayal etmişlerdi. Oldukça popüler olan bu bölümde Lisa’nın okulda Springfield’in elli yıl içinde nasıl bir yer olacağı konusunda bir sunum yapması gerekir. Lisa her zamanki çalışkanlığıyla kendini iklim değişikliği meselesini anlamaya adanmış ve ortaya kasabanın geleceğine ilişkin karanlık bir tablo çıkar. Sunumu öyle korkutucudur ki öğretmenleri ailesine Lisa’yı bir psikiyatriste yollamalarını salık verir. Muayene sonrası Lisa’ya ekolojik kaygı teşhisi konur ve doktoru ona Cehalet isimli bir ilaç yazar. Bu ilacın yardımıyla Lisa’nın dünya algısı tamamen değişir, umutsuzluktan kurtulan küçük kız Pollyanna olur çıkar! Bulutlar ona gülümseyen oyuncak ayılar gibi görünür, kafasında sürekli *What A Wonderful World* şarkısı çalar. Lisa’nın ebeveynleri başta bu iyimser deliryumla başa çıkmaya çalışsalar da nihayetinde kızlarına Cehalet hapını vermekten vazgeçerler. Hem Marge hem de Homer eski karamsar Lisa’nın delice neşeli olandan çok daha kolay idare edildiğinin farkına varır.

Bir ilacın ya da benzer bir tedavi şeklinin gerçekliğin dayanmakta zorlandığımız yönlerini görmezden gelmemize yardımcı olacağı fikri kurmacayla sınırlı değil. Bilim onlarca yıldır gazilerin ya da diğer şiddet mağdurlarının travmatik anılarını bastırmanın yollarını arıyor. Bu çalışmalar, yaşanan

travmatik şiddetin unutulmasına yarayan bir ilacın tecavüze, korkunç bir saldırıya ya da cinsel istismara uğrayanlara da fayda sağlayabileceğini ortaya koyuyor. Şiddet içeren anıları hafifletmek için ilaç ya da benzeri yöntemlerin kullanımına dair etik tartışılarsa daha ziyade hafızadan yalnızca seçili kısımları silmenin mümkün ya da arzu edilir olup olmadığı, şiddet ya da istismar suçlularının da aynı ilaçları kimliklerinin tespit edilmesini engellemek ya da alacakları cezadan kurtulmak için kullanmaları halinde neler olabileceği konularına yoğunlaşıyor. Kaldı ki insanlar bu tür ilaçlar olmadan da huzurlarını tehdit eden bilgileri görmezden gelmenin, inkâr etmenin ya da farklı şekillerde yorumlamanın yollarını keşfediyorlar.

Her çağ kendi cehaletini doğurur; insanların bilgiyle ilişki kurma şekilleriyse son derece bağlamsaldır. Bilgi olarak kabul ettiğimiz şey yalnızca sosyal olarak inşa edilmiş değildir, aynı zamanda bireyseldir de. İşleri daha da karmaşık hale getirmek pahasına da olsa insanlar katlanmasa güç bir bilgiyle karşılaştıklarında bir şekilde cehalete ya da inkâra (daha sonra göreceğimiz gibi bu ikisi aynı şey değildir) sarılırlar.

Fransız psikanalist Jacques Lacan, pek çok hastasının acılarının gerçek sebebini anlamak niyetiyle kapısını çaldığını, ama gerçeklerle yüzleşmekten kaçınmak adına ellerinden geleni yaptıklarını vurgulamak için Budist öğretilerden ödünç aldığı “cehalet tutkusu” kavramını kullanır. Lacan, cehaleti analistin gözünden de değerlendirmiş ve analistlerin “cevapları bilen” rolüne bürünmek yerine bilgisizlik halini benimsemeleri, semptomların altında yatan her ne varsa, hastaların kendi kendilerine keşfetmelerine olanak tanımaları gerektiği sonucuna varmıştır.

Bu kitabı cehalet tutkusunun doğasını irdelemek için kaleme aldım diyebilirim. Bir yandan travmatik bilgiyle uğraşmaktan nasıl kaçtığımıza odaklanırken, bir yandan da toplumların mevcut düzeni koruyan güç yapılarını ya da ideolojik mekanizmaları sekteye uğratacak bilgileri inkâr etmenin yeni yollarını nasıl keşfettiklerini anlamaya çalışacağım. Buna ek olarak, insanlar bilim ve teknolojinin yardımıyla gerek birbirleri, gerek kendileri hakkında her zamankinden de çok şey öğrenebilirken Sanayi Devrimi sonrası bilgiye dayalı toplumlarda cehaletin nasıl şaşırtıcı ve yeni bir güce dönüştüğünü açıklamaya çalışacağım. Bilgiyle ilişki kurma biçimimiz hiçbir zaman tarafsız değildi; bundan dolayı *Merriam-Webster*'ın “yoğun, itici veya abartılı bir duygu ya da inanç”² olarak tanımladığı tutku kelimesi yalnızca insanların gerçek olarak algıladığı şeye neden tutunduklarını değil, aynı zamanda neden onu görmezden geldiklerini, inkâr etmeye ya da çürütmeye meyilli olduklarını anlamamıza yardımcı olabilir. Merak kimileri için bir tutkudur; insanların yerleşik bilgileri sorgulamaktan vazgeçmeleri, tutkularının körelmesine neden olabilir. Bu da cehalete yeni kapılar aralar.³

Bilginin doğasına ilişkin devrim niteliğinde bir değişim geçirdiğimizden cehalet kavramını da yeniden ele almamız gerekiyor. Genetik, sinirbilim gibi alanlarda yaşanan gelişmeler ve büyük veri, birey hakkında nelerin bilinebileceğine dair anlayışımızı kökünden değiştirdi. Yeni bilgi türleri ve bu bilginin anlamına ilişkin kavrayış güçlükleri, bilgiye kimin erişebileceğiyle ilgili soruları ve bilgiyi kimin kullanabileceği ya da manipüle edebileceğiyle ilgili endişeleri beraberinde getirirken tıp alanında yeni bilgi türlerinin ortaya çıkması, “bilmek ya da bilmemek” sorununu birey için hayati kılmış, cehaletin yeni iktidar mekanizmalarıyla ilişkisinin incelenmesiye aynı

derecede önem kazanmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Fransız düşünür Michel Foucault güç ve bilgi arasındaki ilişkiyi uzun uzadıya irdelemiştir; günümüzdeyse güç ve cehalet arasındaki ilişki eşit bir ilgiyi hak ediyor.

İnsanlar rahatsız edici buldukları bilgileri görmezden gelmek, inkâr etmek ve çürütmek için gözlerini yummanın, kulaklarını ve ağızlarını kapamanın yollarını daima bulmuşlardır. Söylemleri yalanlarla dolu olsa bile bir liderle pekâlâ özdeşleşebilirler örneğin. “Hakikat sonrası” çağda farklı olansa “bilişsel atalet”in yükselişi, yani neyin gerçek neyin yalan olduğuna dair kayıtsızlığın artmasıdır. Bu sapma, basit bir öğrenme isteğine ilişkin yoksunlukla değil, bilmek konusundaki acizlikle ilgilidir. “Sahte” haberlerin internet üzerinden nasıl yayıldığına baktığımızda haber kaynağını tespit etmenin ve haberin tam olarak hangi konuya dikkat çekmeye çalıştığını anlamanın güçlüğüne tanık oluruz. Örneğin Ağustos 2017’de Twitter’da #borderfreecoffee etiketiyle yasa dışı göçmenlere Amerika’daki Starbucks’larda ücretsiz Frappuccino verileceği yönünde sahte bir kampanya oluşturuldu. Starbucks, müşterilerini bunun bir aldatmaca olduğuna ikna etmek için epey çabalamak zorunda kaldı. Bazı insanlar bu kampanyanın göçmen yanlısı hackerlarca ortaya atılmış olabileceğini düşündü ama gerçek tam tersiydi. Bu kandırmaca, yasa dışı göçmenleri bir yerde toplamanın ve ücretsiz kahve için sırada beklerlerken polis tarafından tutuklanmalarının harika bir fikir olduğuna inanan göçmen karşıtları tarafından oluşturulmuştu. Bazı sahte haberlerin altında gerçekten politik ya da ekonomik bir mesele yatıyor olsa da bu haberlerin çoğu, yalnızca daha fazla tıklama ve reklam geliri için başvurulan araçlardır. Sahte haberlerin çoğalmasıyla haber kaynaklarına güvensizliğin artması da sürpriz değil. Bu gibi durumlarda kayıtsızlık ve cehalet, neyin güvenilir

neyin güvenilirmez olduğuna sürekli karar vermek zorunda olan birey için koruyucu kalkan görevi görür. William Davis'in de belirttiği gibi insanlar, medyadaki gerçekliğin temsiline ve bağlamına karşı çıkıp hepsinin eşit derecede ön yargılı olduğuna inanırsa bu, ciddi bir siyasi krize neden olabilir; çünkü bu durumda ya gerçeğin olmadığı ya da normal siyaset kanallarının dışında bilgiye daha tarafsız ve aracısız erişimin var olduğu kanısı ortaya çıkar.⁴

Bu kitapta birbiriyle yakından ilişkili iki konuya değineceğim: Bilmemek (cehalet) ve tanımamak (görmezden gelmek). İki zihin durumu da bugün toplumumuz, kültürümüz ve entelektüel yaşamımızla büyük ölçüde ilintili ve ikisinin de kendine özgü sorunları, kullanım alanları ve faydaları var. Örneğin, cehalet kendi içinde bir erdem olarak görüldüğünde ya da postmodern “bilgi ekonomisinde” tüketim yoluyla kurtulumumuz gereken utanç verici bir hal olarak karşımıza çıktığında tehlike arz eder. Diğer taraftan, kim olduğumuzu ve dünyadaki yerimizin ne olabileceğini anlamaya çalışırken de bizlere doğal bir kalkan sağlar. Cehalet, bir profesyonelin uzmanlığında aşamayacağı noktayı işaret eder, ki bu oldukça faydalıdır; daha da önemlisi, bireylerden ve toplumlardan makul çerçevede neler bekleyebileceğimizin sınırlarını belirler.

Bir şeyi bilinçli ya da bilinçsizce görmezden gelmek de benzer şekilde farklı biçimler alabilir. Bazen açıkça görüneni inkâr etmek, hayatta kalmanın stratejik bir yoludur;⁵ bazense inkâr, istismar ilişkilerinin ve zalim hiyerarşilerin güç devşirdiği kolektif korkuları besler. Gelgelelim cehalet bu tür güç yapılarını reddederek onları zayıflatmanın, hatta yıkmanın bir yolu olabilir.

İnsanların gerçeğe karşı tutumlarına dair psikanalitik bilgi, Sanayi Devrimi sonrası toplumdaki cehalet biçimlerini analiz etmeye olanak tanır. Genetiğin, adli tıbbın ve büyük verinin gücü göz önüne alınarak insanların yeni bilgileri nasıl algıladıklarını ve bu bilgilerin hem gerçeğe ilişkin yeni inançları hem de yeni cehalet biçimlerini ne şekilde yarattığını görebilmek önem arz eder.

Kitabın birinci bölümü, çağdaş Batı toplumunda cehalet algımızın nasıl değiştiğini ve sözde bilgi ekonomisinin neden bir cehalet ekonomisi olduğunu sorguluyor. Kriz zamanlarında insanların neden cehalet ve inkâr sarıldıklarını anlamak için bu iki stratejinin savaşı yaşayanlarca nasıl benimsendiğine bakmak faydalı olacaktır. İkinci bölümde 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'teki savaştan kaçan mülteciler arasındaki cehalet ve inkâr ele alınıyor. Sevdiklerini kaybeden insanların çoğu, kalıntıların DNA yardımıyla bulunmasının travmalarıyla başa çıkmalarına yardımcı olacağını umuyor. Genetik, sinirbilim ve büyük verideki gelişmeler DNA'nın gücüne dair genel bir kabule yol açtı ve kimilerini öznelliğin sırrına vâkıf olmanın zamanla mümkün olacağını düşünmeye itti. Gelgelelim vücudun içini “görmeye” ve genetik testler yardımıyla gelecekteki hastalıkları tahmin etmeye, hatta önlemeye çalışarak aslında ne elde ederiz? Üçüncü bölüm insanların genler üzerine kurdukları hayallere, genetik hastalıklar için yaptırdıkları testlerden sonra kalıtsal özelliklerini nasıl tekrar düşündüklerine ve genetik kodlarını anlamaya çalışırken yeni ne tür kaygılar, utanç, üzüntü ve suçluluk hissettiklerine odaklanıyor.

Travmatik bilginin bireyin refahını etkilediği durumlarda, cehalet genellikle inkârla kol koladır. Dördüncü bölüm bunun sağlık bağlamında ve daha geniş ölçekte nasıl işlediğine odak-

lanıyor. Aydınlatılmış onam çağında insanların hastalıkları, mevcut tıbbi prosedürlerin çeşitliliği ve riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmeleri beklenir. Ancak insanlar hayatlarını tehdit eden sorunlarla karşılaştıklarında genelde üç maymunu oynamayı seçerler.

İnsanlar hakkında öğrenilen yeni bilgilerle romantik ilişkiler kurmak da gitgide zorlaşıyor. Başkalarına çekici görünmek isteyen insanlara potansiyel bir arzu nesnesine karşı ilgisiz görünmeleri salık veriliyor. Beşinci bölüm cehaletin öznelarası düzlemde, bilhassa aşk ve nefret gibi durumlarda nasıl işlediğini mercek altına alıyor.

Günümüzün son derece bireyselleşmiş toplumunda birçok insan başkaları tarafından göz ardı edildiğini ve toplum tarafından yok sayıldığını düşünüyor. Öyle ki kimileri –çevrimiçi *incel** hareketi gibi– internetteki kadın düşmanı yazılarla, bazen de masum insanlara yönelik fiziksel saldırılarla görünürlük aramakta. Altıncı bölüm kişinin görmezden geldiği hissini neoliberal başarı ideolojisiyle ve onun çoğu zaman “maço” imajıyla bağını irdeliyor. Ne de olsa paradoksal olarak bu ideoloji insanların yetersizlik, endişe ve suçluluk hislerini fazlasıyla kaşımakta.

Algoritmalar çağında büyük veri kendimize yönelik düşünme biçimimizi değiştiriyor. Bununla birlikte cehalet, verilerin toplanma ve kullanım şekillerinde önemli bir rol oynuyor. Tıpta olduğu gibi büyük veri alanında da aydınlatılmış onam, iktidar mekanizmalarını gizleyerek iktidarı koruyor ve cehaletin daha da artmasına katkıda bulunuyor. Yedinci bölüm, kişisel gelişim ideolojisine ve daha üretken olma hevesiyle kullanı-

* İngilizce istemsiz bekârlar anlamına gelen *involuntary celibate* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş, kendilerini tercihleri dışında romantik veya cinsel partner bulamayışları üzerinden tanımlayan çevrimiçi alt kültür grubu. (ç.n.)

lan uygulamalarla giyilebilir cihazların kullanıcılar hakkında veri toplamalarına rağmen nasıl popüler oldukları konusuna odaklanıyor. Bugün toplumu politik, sosyal ya da ticari olarak kontrol altında tutanlar, toplanan veriler üzerinden insan davranışlarının analizine, manipölasyonuna ve kontrolüne fazlasıyla bel bağlıyor, tam da bu yüzden büyük verilerin şeffaf dünyası, iktidar ve cehalet arasındaki ilişkide vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkıyor.

Kendimiz hakkındaki sözde gerçeğin (genlere, beyne ve büyük veriye duyulan hayranlıktan beslenen) etrafında şekillenen yeni fantezilerin ve gerçeğinden ayırt etmenin gitgide zorlaştığı sahte haberlerin yön verdiği bir çağda cehaletin bu denli yükselişe geçmesi şaşırtıcı değil. Öte yandan, cehaletin insanların hâkim ideolojiden uzaklaşmalarına ve yeni düşünce biçimlerini keşfetmelerine olanak tanıdığı için olumlu etkileri de olabilir. Gelgelelim nüfuz sahiplerinin, iktidar mekanizmalarının işleyiş biçimleri konusunda insanları yeterince bilgilendirmek istemeyişlerindeki kararlılıklarının sebeplerini anlamak da bir o kadar önemli.

Cehaletin Veçheleri

Cehalet iki türlü ele alınabilir. Terimin ilk anlamı bilgi eksikliği ya da bilme arzusunun yokluğuna ilişkindir, ikincisiyse ilişkileri temel alır –belirli bir davranışı ya da kişiyi görmezden gelmeyi ya da yok saymayı seçmek gibi. Bununla birlikte, ne kadar özdeş görünürse görünsün, bir şeyi görmezden gelmekle o şeyden bihaber olmak arasındaki fark açıktır. Görmezden gelmek bir şeyin önemini ya da varlığını inkâr etmektir, pekâlâ göz ardı etmek anlamına da gelebilir. Bihaber olmaksa, o şeyin evrendeki gerçek yahut olası mevcudiyeti ya da anlamına ilişkin farkındalık eksikliğine işaret eder. Görmezden gelme edimiyle bihaber olma arasındaki fark, sorumlu olma haliyle masumiyet arasındaki ahlaki ayrımı da pekiştirir. Farkında olduğumuz bir şeyi görmezden gelmek, “hakiki” cehaletin bir zamanlar sağladığı mutluluğu tekrar kazanma çabasını beraberrinde getirmektedir.

“Cehalet” bir terim olarak sıklıkla olumsuz bağlamıyla ele alınır ve başkalarını kapılıp gitmekle suçladığımız bir şey olarak görülür. Gelgelelim cehalet ve görmezden gelmenin gündelik yaşamda, bilhassa ilişki kurma biçimlerimizde üstlendiği rol düşündüğümüzden de önemlidir. Cehalet olmasaydı aşk da olmazdı denebilir. Çocuk yetiştirme, ebeveynin çocuğuna önce tüm dik-

katini vereceği, sonra onu titizlikle görmezden geleceği olaylara gebe-
 gedir. Yürümeye yeni başlayan bir çocuğun öfke nöbetleriyle
 başa çıkmanın en etkili yolu, genellikle onu görmezden gel-
 mek ya da “mola” stratejisine başvurmaktır. Dolayısıyla mola,
 çocukları ebeveynleri tarafından görmezden gelindiklerini ka-
 bul etmeye zorlayan bir nevi büyü sayılabilir. Uyku da temelde
 cehaletle ilgilidir, keza insomnia genellikle gündelik olayların,
 bu olayların tetiklediği duyguların hazmedilip geride bırakılma-
 sındaki başarısızlığın sonucudur.

Stratejik görmezden gelme okullarda da teşvik edilir –öğret-
 menler öğrencilerine okuldaki sorunlu akranlarını görmezden
 gelmelerini, onların kıskırtmalarına kulak vermemelerini öğüt-
 ler. Sorunlu bilinen öğrencilerin şahsi ya da ailevi problemlerine
 dair sinyalleri de yer yer görmezden gelinir. Öğretmenler bazen
 göz ardı etme konusunda başka bir ayrıma da bel bağlarlar: Başka
 bir şeyin yanlış olduğu sinyalini veren davranışsal sorunu göz
 ardı etmek ya uyarının fark edilip üzerinde durulmadığı ya da
 bunun gerçekten bir uyarı olarak görülmediği anlamını taşır.

Flört ederken kusurları görmezden gelmek arzuyu diri tut-
 manın bir yolu olabilir. Yeni bir şey tasarlıyor ya da bir şeyler
 üretiyorsak kendimizi başkalarıyla kıyaslamamak için onların
 işlerini görmezden gelmemiz söylenir. Gündelik hayatımızda da
 sosyal bir norm ya da kişisel ilişkilerin dayandığı “yazılı olmayan
 kurallardan” birine sadık kalabilmek için sıklıkla aptala yatarız.
 Saygı duyduğumuz biri hoş olmayan bir şey söylemiş ya da tuhaf,
 zevksiz bir şey giymiş olabilir. Bu durumda nezaketen hiçbir şey
 söylememeyi ve yanlışını kasten görmezden gelmeyi seçmemiz
 muhtemeldir.

Para konusu da bizleri gerçek ve sahte cehalet arasındaki ay-
 rımı bulanıklaştırmaya iter. İş yerlerinde maaşlar gizli tutulur ve

pek çok şirkette bu konu hakkında konuşmak bir tür tabu olarak görülür. Gelgelelim tatiller, arabalar ya da kıyafetler çalışanların kazançları hakkında epey şey söyler. Kimileri banka hesaplarının detaylarını eşleriyle paylaşmayı bile reddeder. Daha genel anlamda evlilikler bize, partnerlerden biri diğerine galebe çaldığında bir şeyi gerçekten bilmemekle o şeyi reddetmek arasındaki ince ama temel ayrımın sahici bir örneğini sunar.

Görmezden gelme kapasitesi ikili ilişkilerimizin ve sosyal hayatımızın önemli bir parçasıysa, bu konudaki eksiklikler hayatın diğer alanlarında da sık sık sorun yaratır. Çevremizi kuşatan dünyayı algılamak ve anlamlandırmak için ihtiyaçlarımız ve hedeflerimiz doğrultusunda neyin önemli, neyin önemsiz olduğuna karar vermemiz gerekir ve bunu başaramayanlar kendilerini aciz hissedebilirler. Amerika Birleşik Devletleri'nde şimdiye dek ölçülmüş en yüksek IQ'lardan birine sahip bir kadın, başarılı bir kariyerin keyfini süremediğini, çünkü alakasız bilgileri görmezden gelmeyi bir türlü başaramadığını dile getirmiştir. Büyük miktardaki veriyi ayrım gözetmeden kolaylıkla ezberlese bile belli bir durum karşısında hangi bilginin gerekli olduğuna karar verememektedir. Bu kadının kariyerinin durma noktasına gelmesinin nedeni, bir meslek ya da bilgi dalında uzmanlaşmaya yönelemeyişidir. Pek çok konu hakkında bilgisi olsa da insanın neyi gerçekten bilmeye ihtiyaç duyup duymadığına karar vermesini sağlayan, doğuştan gelen zihinsel “filtreden” yoksundur.⁶

KORUYUCU APTALLIK OLARAK CEHALET

Konfüçyüs gerçek bilginin kişinin cehaletinin boyutunu bilmesiyle ilgili olduğuna dikkat çeker. Benzer şekilde Thomas Jefferson, “Bilen, ne kadar az bildiğini bilir,” der. Benjamin Franklin'e göre, “Cahil olmak, öğrenmeye isteksiz olmak kadar

ayıp değildir.” Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi eski sosyalist ülkelerin siyasi liderleri, öğrencileri çok çalışmaları için uyarırdı. Hem Vladimir Lenin hem de Josip Broz Tito öğrencilere yaptıkları konuşmaları, “Öğrenmek zorundasınız, öğrenmek zorundasınız, öğrenmek zorundasınız,” diyerek tamamlardı. Buna karşılık günümüzde kimi liderler ne kadar az bildikleriyle gurur duyuyor gibiler. Donald Trump cehaleti bir erdeme dönüştürdü. Destekçilerinin çoğu Trump’ın cehaletiyle ve bundan utanmayışıyla kendini özdeleştirmiş ve bu durum oy verenlerin gözünde Trump’a diğer politikacıların ve teknokratların sahteliğine tezat bir özgünlük kazandırmıştır.

Cehalet inkârla bağlantılı olarak da incelenebilir. Richard S. Tedlow, *Denial* (İnkâr) adlı kitabında ticari kuruluşlardaki şaşırtıcı inkâr vakalarını ortaya koyar ve büyük şirketlerin bu tür durumlardan nasıl kârlı çıktıklarını gösterir.⁷ Tedlow için inkâr, her gün savaşılmaması gereken bir hastalıktır: “İnkâr, hareket halindeki bir hedef gibidir ve bunun tedavisi yoktur.”⁸ Bu görüşünü BP üzerinden örneklendirir: 2010’da Meksika Körfezi’ndeki petrol sızıntısına BP’nin derin su sondajının neden olduğu söylendiğinde şirket, bu felaketin ekolojik sonuçlarıyla yüzleşmeyi reddeder. Tedlow şirketin bu tepkisi için üç ihtimale dikkat çeker: İlki şirketin, durumun ne kadar vahim olduğunu gerçekten bilmemesidir. İkincisi, şirket hiyerarşisinde daha alt seviyede olan yetkililer neler olduğunu bilir ama patronlarına söylemekten korkarlar. Üçüncüsüyse, herkes ne olduğunun farkındadır ama korkunç gerçeğe gözlerini yummayı seçer. “Gördüler ama görmediler. Biliyor ama bilmiyorlardı. Aptallık onları koruyordu.”⁹

Peki koruyucu aptallık nedir? Bu terim ilk kez 1984 isimli distopik romanında George Orwell tarafından bir “suçdurum”

stratejisi olarak kullanılmıştır. Orwell bunu, “tehlikeli bir düşünceyi doğmasına izin vermeden, içgüdüsel olarak sonlandırma yetisi” olarak tasvir eder.¹⁰ Üstelik bu yeti, otoriteye karşı olmak koşuluyla “mukayeseleri kavramama, mantıksal hataları algılamama, en basit argümanları yanlış anlama” gibi durumları kapsar ve “sapkınlığa yol açacak tüm düşüncelerden sıkılmayı ya da nefret etmeyi” de beraberinde getirir.¹¹

Slovenya’da bir üniversitenin dekanı, özel bir kuruluş için para karşılığı yazdığı raporda öğrencilerden birinin mezuniyet tezinden izinsiz faydalandı. Üniversite yönetimi, intihal suçlamaları karşısında koruyucu aptallığa sığındı ve çalışmanın izinsiz kullanılmasının sanıldığı kadar kötü olmadığına dair üç gerekçe öne sürdü: İlk olarak profesörün, tezin ortak yazarı olarak görülebileceğini iddia ettiler. İkinci savunmaları rapordaki dipnotların birinde öğrencinin adına yer verildiği idi. Son olarak da profesörün şirketle kişisel bir anlaşma yaptığını, üniversite bünyesinde bir hizmet vermediğini dile getirdiler. Böylelikle profesörün başkasının çalışmasını kendisine aitmiş gibi kullandığını kabullenmek yerine neyin gerçekten intihal sayılacağını tartışmaya açmış oldular. Üniversitenin öğrencilere intihal yapmamaları yönündeki sert uyarıları –ve bunu yapmanın korkunç sonuçları– göz önüne alındığında, yönetimin en önde gelen profesörlerinden birine bu konuda arka çıkıp intihalin genelgeçer tanımını dahi bulanıklaştırması oldukça rahatsız ediciydi. Gelgelelim bu skandal çok geçmeden sümen altı edildi ve profesör hiçbir yaptırımla karşılaşmadı.

İnsanlar gündelik yaşamlarında koruyucu aptallığın veya kasıtlı cehaletin çeşitli biçimlerinden sıklıkla faydalanırlar. Örneğin bir arkadaşım, eşi ölüm döşegindeyken katıldığı yemekli bir davette diğer misafirlerden yaşadığı korkunç deneyimi görmez-

den gelmelerini istedi, hatta eşinin hastalığı hakkında konuşulmamasını açıkça talep etti. Ölümcül hastalığın gerçeklerinden uzak, birkaç saatlik “sıradan” bir sohbet ona hatırı sayılır bir rahatlama sağlamıştı. Arkadaşımın derdi, yaşadıklarını inkâr etmekten ziyade, son zamanlarda hayatının büyük bölümünü kaplayan konunun toplu bir sessizlikle kuşatılmasıyla bir süreliğine de olsa teselli ve huzur bulabilmektir. Ölümcül bir hastalıktan mustarip bir başka çiftin de benzer bir kendini koruma ambargosu başlattığına tanık oldum. Bir cuma öğleden sonra “hastaliksız hafta sonu” fikrini ortaya attılar. Partnerlerden biri ölümcül bir hastalığın pençesindeydi, çift hafta içi doktor ziyaretleri yüzünden bitip tükeniyordu ama hafta sonu başladığında bu konu hakkında konuşmamaya ve her şey normalmiş gibi davranmaya karar verdiler.

Kendini kandırma, cehalet ve göz yumma bu olağanüstü durumlar dışında özel hayatımızda da inanılmaz faydalar sağlayabilir. Evlilikte mutluluk üzerine çalışan sosyologlar, eşlerinin yalnızca iyi ve olumlu özelliklerini gören insanların, eşlerine daha “gerçekçi” bakanlara göre çok daha mutlu olduklarını keşfetti.

Peki cehaletin kendini aldatmayla ilişkisi nedir? Leonardo da Vinci insanların en çok kendi fikirleri yüzünden aldandıklarını gözlemlemiştir. Upton Sinclair, kazandığı para idrak yoksunluğuna bağlı olan insanın bir şeyi anlamasını sağlamanın ne kadar güç olduğunu dile getirmiştir. Henrik Ibsen’in *Vildanden*’de (*Yaban Ördeği*) bize hatırlattığı gibi, sıradan bir insanı yalanlarından mahrum bırakırsak onun mutluluğunu da elinden alırız.¹² Kendini kandırma üzerine çalışan sosyolog ve psikologların araştırmaları, insanların kendilerini tanıdıklarını, öz farkındalıklarının yüksek olduğunu düşünmeyi sevdiklerini gösteriyor. Peki ama böyle bir kendini tanıma, gerçeği ne derece

yansıtır? ¹³ 1990'ların başında akademide kendini kandırma üzerine yapılan araştırmalar, Amerikalı profesörlerin %94'ünün işlerinde meslektaşlarından daha iyi olduklarını düşündüklerini ortaya koymuştur; lise son sınıf öğrencileri arasında yapılan benzer bir araştırmaysa çoğunluğun başkalarıyla geçinme becerilerinde ortalamanın üzerinde olduklarına inandıklarını göstermiştir. Dahası, ankete katılanların %25'i, %1'lik dilimde olduklarına inanmaktadır. ¹⁴

BİLGİ ve BİLGİ EKSİKLİĞİ

İnsanların bir şeyi bilmediklerini itiraf ettiklerine ne sıklıkla tanık oluruz? En son ne zaman üst düzey bir politikacı, uygulamaya konması muhtemel bir politikanın olası tüm negatif sonuçlarına vâkıf olmadığını kabul etti? Ya da bir doktor bir ilacın hastasını ne şekilde etkileyeceğini öngöremediğini açık yüreklilikle ne zaman dile getirdi?

Bir cehalet taksonomisi oluşturmaya çalışan yazarlar vardır. Örneğin, Ann Kerwin cehaletin söz konusu olduğu altı alanı şöyle listeler:

1. Bilmediğimizi bildiğimiz her şey (bilinen bilinmeyenler)
2. Bilmediğimizi bilmediğimiz şeyler (bilinmeyen bilinmeyenler)
3. Bildiğimizi sandığımız ama bilmediğimiz şeyler (hatalar)
4. Bildiğimizi bilmediğimiz şeyler (örtük bilinenler)
5. Tabular ("yasak" bilgi)
6. İnkârlar ¹⁵

Nancy Tuana ise daha az ve öz dört cehalet alanı sunar:

1. Bilmediğimizi bilmek, yine de bilmeyi umursamamak
2. Bilmediğimizi bile bilmemek

3. Bilmemek, çünkü (ayrıcalıklı) diğerlerinin bilmemizi istememeleri

4. Kasıtlı cehalet¹⁶

Bazı erken dönem felsefi metinlerde cehaletin kendine özgü bir gizeminin olduğu görülür. Orta çağ ilahiyatçısı Nicolaus de Cusa, bilmekle bilmemek (belli olmayan) arasındaki ilişkiyi incelediği *De Docta Ignorantia* adlı eseriyle bilinir¹⁷ ve “öğrenilmiş cehalet” dediği şeyi, bilmemenin bilme halini savunur. Ona göre bilmediklerimizi kabul etmeyi isteriz. Gelgelelim Cusa için nihai hakikat, şeylerin özünün ya da varlıklara ait hakikatin hiçbir zaman tam olarak anlaşılamayacak olmasıyla ilgilidir. Haliyle gerçek söz konusu olduğunda, “sadece şunu biliriz: hakikat tüm yönleriyle kavranamayan şeydir.”¹⁸

Cusa’ya göre bu tanım nihai bir son değil, gerçek idrakın başlangıcıdır. Cehaletimizi (ya da akledemiyor oluşumuzu) ne kadar iyi kavrarsak, “hakikate de o denli yaklaşıyoruz.” Bir başka deyişle, “kişi bilmediğini ne kadar çok bilirse” o kadar fazla şey öğrenir. Haliyle tıpkı Tanrı’nın varlığının tam olarak kavranamaması gibi, “her şeyin derindeki öz de bilişselliğimizin dışında kalır” ve bizi sorgulayıcı bir cehalet durumunda bırakır.¹⁹

Cusa’nın bu sözleri günümüzde unutulmuş gibi görünüyor. İnsanı biyoloji terimleriyle tanımlama arzusuysa son zamanlarda bireysel karakterin yahut özneliğin “hakikatini” genlerde ya da beyin hücrelerinde bulma çalışmalarını teşvik ediyor. İnsan ruhunun hakikatini bedenle temellendirme arzusu, paradoksal olarak cehalete yeni kapılar aralar ama bu, Cusa’nın savunduğu gibi “öğrenilerek” gerçekleşmez.

PSİKANALİZ ve CEHALET

Cehalet ilk günlerden beri psikanalizin ilgi alanlarından biri olmuştur. Psikanalitik teoriye, her ikisi de bastırmayla ilgili olan olumsuzlama ve inkârın gücüne odaklanmıştır. İnsanlar bir düşünceyi, imgeyi ya da anıyı “bastırdıklarında” onu bilinç düzeyinden çıkarırlar. Düşünce, imge ya da anı, bilinç bunları taşıyamadığından hatırlanamayacak kadar gerilere itilir. Gelgelelim kişi analiz esnasında bastırmanın gücünü yitirmesi ve bastırılmış düşüncenin tekrar yüzeye çıkmak istemesi sebebiyle olumsuzlama ya da inkâra başvurabilir.

Freud meslektaşlarına, hastaları ne zaman “ben değilim”, “ben yapmadım” ya da “öyle değil” gibi negatif kalıplar kullanırsa devamında anlatılacaklara bilhassa dikkat etmelerini tavsiye eder. Çünkü olumsuzlamalar, olumlamaya dönüşebilir ve hasta bastırılmış bir şeyi ortaya çıkarmak üzere olabilir.

Bunun bir örneğinde gördüğü rüyayı anlatan hastası Freud’a ansızın şöyle der: “Rüyamdaki kadın annem değildi.” Cümle şaşırtıcıdır çünkü adamın anlattığı hiçbir şey rüyadaki kadının annesi olduğunu ima etmez. Hasta, bir kaygısını olumsuzlama yoluyla ortaya çıkarmıştır. Freud’un açıkladığı gibi olumsuzlama, bastırılan düşünceye sözel bir varoluş alanı yarattığından, bastırılan şeyin ne olduğunu anlamamanın da bir yolu olur. Hastanın “inkâr” örtüsünün altında anne figürü olaya dahil olmaktadır.²⁰

Gizlenen bir gerçek, kendini olumsuzlama yoluyla ele verebilir. Bir şeylerin bastırıldığı hissedilse de olumsuzlama, bunu henüz kabul etmeyen hastanın verdiği ilk sinyal olarak yorumlanır, bu da inkâra giden yolu açıklar. Freud’a göre inkâr bilinçaltının derinliklerindeki düşüncenin geri getirilmesi görevinin yarım kalışına işaret ederken aynı zamanda bastırmanın zayıf bir halkası olarak işlev görür. Bununla birlikte inkâr ve yalan arasında ayırım

yapabilmek de önemlidir. Bilinçli bir yalan, kasıtlı bir aldatma eylemiyken inkâr, kasıtsız bir direniş anlamına gelebilir.²¹

Kısacası, bir şeyi inkâra kalkıştığımızda tam da gizlemek istediğimiz şeyi fark etmeden açığa vurmuş oluruz. İnkâr, daha önce farkına varmadığımız bir düşüncenin aniden ortaya çıktığı çatlağın ya da fay hattının genişlemesine neden olur. Freud paradoksal da olsa olumsuzlamayı bu yüzden özgürlük fikrine bağlar. Ona göre inkâr bastırılmış bir anı ya da duygunun ortaya çıkmasına vesile olduğundan, bastırılmış düşüncenin önemi üzerine çalışılabilecek vakit de nihayet gelmiştir. Üstelik bu sayede yeni baskı biçimlerine başvurulması da mümkün olacaktır.

Post-Freudyenler da inkârın değerini kabul etmiş ve bireyin inkârının daha geniş sosyal bağlamı üzerine kafa yormuşlardır. Otto Fenichel inkârcı kişinin olumsuz beyanlarını efsanelerin ya da basit yalanların yardımıyla pekiştirme ihtiyacı duyduğuna dikkat çeker. Örneğin, yalancılar ya da gerçekleri çarpıtan kişiler için anlattıklarına diğerlerinin inanması şarttır; bu çarpıtma sayesinde söyledikleri yalanlara kendi inançlarını dayatırlar.²²

Psikanalistler sadece inkârdaki olumsuzlamalara karşı değil, insanların başkalarını bir şeyin önemli olmadığına ikna etmeye çalışırken kullandıkları kelimelere karşı da tetiktedirler. Freud, “sadece”nin bu gibi durumlarda mühim bir rol oynadığının altını çizer. Örneğin, bir hasta seans sırasında, “Tabii bu sadece bir rüyaydı,” diyebilir. Bu sözleri duyan psikanalist, hastasından rüyaların önemini neden yadsıdığı üzerine konuşmasını isteyebilir.

Sandor S. Feldman, kelime ve tavırların inkâra ne şekilde eşlik ettiğini derinlemesine incelemiştir. Feldman’a göre söyleyeceklerimizin önemini inkâr etmek için “bu arada” veya “unutmadan” gibi gelişigüzel bir ifadeyle konuya girebiliriz. Bazen “samimiyetle söylüyorum”, “inan ki”, “açıkçası” ya da

“doğruyu söylemek gerekirse” gibi daha baskın ifadelerle de sahtekârlığımızı gizlemeye çalışırız. Olumsuz duyguları örtbas etmek için başvurulmuş hileler arasında “ciddi değildim”, “seni incitmek istemedim” veya “sadece şakaydı” da sıklıkla yer alır.²³

Psikanalizde, analist ve analizan arasındaki ilişki özündeki cehaletle işlev kazanır. Analitik ilişkinin temel unsuru olan aktarım, sevgiden farklı olmayan duygusal bir bağıdır. Analizan, daha ilk randevuyu bile almadan analistin belirli bir bilgiyle donanmış olduğunu varsayar ya da Jacques Lacan’ın dediği gibi analist zaten “bilmesi beklenen özne”dir. Gelgelelim onlarca yıllık tecrübeye sahip bir analist bile ne hastanın neden randevu aldığını, ne hangi bilinçdışı fantezilerin sorun yaratıp hangilerinin acıları hafifletebileceğini, ne de kişinin gerçek arzu ya da dürtülerini önceden bilebilir. Analistlerin yalnızca bilginin güneşinde yıkanmayı reddetmeleri yetmez, analizanların kendilerini birer sevgi nesnesi olarak sunma girişimlerini de görmezden gelmeleri gerekir. Analitik bilgi aktarımının analizanın analiste beslediği sevgi ve şefkat duygularını tetiklediği ve bu duyguların genelde analizanın bilinçaltındaki arzu ve dürtülerini keşfetmekte daha ileri gitmek istemediği anda ortaya çıktığı bilinmektedir.

LACAN'IN CEHALET TUTKUSU

Psikanalist ve teorisyen Jacques Lacan, 1950’lerde Budizm’in önde gelen Fransız araştırmacılarından Paul Demiéville’in derslerine katıldı. Aynı günlerde Sorbonne, Budizm’e giriş niteliğindeki popüler dersleriyle tanınan ünlü Budist keşiş Walpola Rahula’yı da ağırlıyordu. Lacan’ın bu derslere katılıp katılmadığı tam olarak bilinmese de, Budizm’e olan ilgisi derinleştikten sonra cehaletin psikanalitik uygulamadaki önemi üzerine düşünmeye başlaması şaşırtıcı değildir.

Rahula, öğretisinde Budizm'e inanan kişinin hakikati açıkça görüp şüphelerinden kurtulabilmesi için çaba göstermesi gerektiğini savunur. Şüphe gerekliyse şu iyice anlaşılmalıdır: İlerleme ancak kişinin şüpheyi, şaşkınlığı, tereddüdü aşıp gerçeğe yaklaşmasıyla mümkündür. Bu bağlamda cehalet, yanlış fikirlerle birlikte, tüm kötülüklerin de temelini oluşturur.

Gelgelelim Zen Budizmi cehalete daha farklı bir yaklaşım getirir ve esas problemi, cehaletin cehaleti olarak görür: "Cehalet kendi başına bir kötülük değildir, kötülüğün kaynağı da değildir, ama cehaletten, onun hayatımızdaki anlamından bihabersek, bitmek bilmeyen bir kötülükler dizisine neden olur."²⁴

Lacan'ın Budistlerin cehalet görüşünden psikanalitik teori ve pratik hakkındaki fikirlerini geliştirmede faydalandığı düşünülür, çünkü Budizm, cehaleti basitçe bilişle değil, bilinmeyenin daha derin bir kavrayışıyla ilişkilendirmeye çalışır. Zen Budistlerinin dediği gibi, "Bir şeyi bildiğimizi sandığımızda, bilmediğimiz bir şey vardır. Bilinmeyen, daima bilinenin ardındadır ve bizler her biliş eyleminin kaçınılmaz eşlikçisi olan bu 'bilinmeyen bileni' anlamayı başaramayız."²⁵

Bu durum Buda'yı da şaşkınlığa uğratmış ve bilen-bilinen ikiliğini aşana dek o da cehaletten kurtulamamıştır. Gelgelelim bu aşkınlık bir idrak halinden ziyade, ruhsal bir uyanıştır. Basit bilişin ötesindeki öz farkındalık halidir, dolayısıyla rasyonel aklın kapsamı dışındadır. Psikanaliz, ruhsal uyanıştan bahsetmese bile bilinmeyene kendi yöntemiyle erişmek hakkında çok şey söyler. Analistin, Lacan'ın dediği gibi, "cehalet tutkusu" adına analizanın önceden belirlenmiş bir bilgi olmaksızın ve ön yargısız şekilde konuşmasına müsaade etmesi bu yüzden gereklidir.

Psikanaliz; nevroz, psikoz ve sapkınlık gibi farklı durumlar için kullandığı cehalet kavramıyla ilgili bazı ayrımlar yapar. Fre-

ud, psikozun aksine nevrozun gerçekliği reddetmediğini, sadece görmezden geldiğini söyler. Post-Freudyen psikanalistlerse nevroziklerin gerçeği kabul etmedeki isteksizliklerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına odaklanır. Örneğin Milton Horowitz, müdahalelerin gücünü analiz eden isimlerden biridir. Büyük, stresli olaylardan sonra kişi, travmanın duygusal etkisini yadsımak için farklı stratejiler geliştirse bile daha sonra davetsiz düşünceler ve görünüşte temelsiz duygu dalgalanmaları, kişinin travmayı görmezden gelmeyi sürdürmesini engelleyen müdahaleler olarak ortaya çıkabilir.²⁶

CEHALET ve SOSYAL İLİŞKİLER

İnsanlar inkâr ve cehaleti kendi gerçeklik algılarına uymayan, rahatsız edici durumların üstesinden gelmek ya da gerçeği daha hoş ve katlanılması kolay kılan fantezi yaratma araçları olarak sıklıkla kullanırlar. Bu taktiklere sosyal ilişkileri sıkı tutmak için de başvurulur.

Antropolog Mark Hobart bilgideki artışın cehaletin artışını zorunlu kıldığını, ancak cehalete içkin bu durumun, farklı bilgi türlerinin varsayımlarına göre derece ve tür olarak birbirinden ayrıldığını öne sürer. Örnek olarak insanların farklı zanaatlardaki ustalıklarına göre gruplara ayrıldığı Senegal'deki geleneksel toplulukları gösterir. Bu topluluklarda, tesadüfen bir zanaata vâkıf olsalar da bu işi resmî olarak yapan grubun üyesi olmayan kişilerden, gerekli becerilere sahip değillermiş gibi davranmaları beklenmektedir. Örneğin, dokumacılar grubundan olmayan ama dokuma bilen biri, dokumacılarla birlikteyken yeteneklerini gizlemek zorundadır.²⁷

Bu tür stratejiler, farklı gruplar arasındaki bağları sıkı tutmak için cehaleti kullanır. Gizliliğin toplumsal önemi, zanaatkârlarla

zanaatkâr olmayanlar arasındaki ilişkilerin, belli bir kesimin statüsünün tanınıp sürdürülmesini sağlayacak şekilde devam etmesine izin vermesindedir. Zanaat mesleklerinin kalıtsal olarak algılandığı toplumlarda belirli bir grubun dışındaki kişilerin marifetlerini gizlemeleri, statünün nesilden nesle aktarılmasına olanak tanır.²⁸

Hobart bu tür bir gizliliğin kültürel inkâr politikalarınca şekillendiğine işaret eder. Pek çok geleneksel toplumda büyücülük de benzer şekilde ele alınır, çünkü bu alandaki yetenekleri bireyler tarafından alenen kabul edilemez ve uygulanamaz. Bilgiyi gizli tutmak, sosyal hiyerarşiyi elde tutmanın bir yolu olarak işlev görürken bir yalanı ya da şiddeti ifşa etmemek de benzer şekilde iktidar yapılarını sağlam tutmaya yardımcı olabilir. Ataerkil toplumlar, dünyanın her yerinde sistematik olarak kadına yönelik şiddeti görmezden gelmektedir. #MeToo hareketiyle gelişmiş ülkelerde kadına yönelik cinsel taciz ve saldırıların göz ardı edilmesine daha fazla müsamaha göstermek istemeyen kişiler sayesinde küçük ama önemli değişimler başladı. Yaşananların medya yoluyla ifşa edilmesiyle gelişmekte olan ülkelerde de benzer hassasiyetler tartışılır oldu. Amerikalı gazeteci Ellen Barry, küçük bir Kızılderili köyünde insanların, bir kadının eşi tarafından vahşice öldürülmesine tanık olduklarını anlattığı özel bir haber kaleme aldı. Tüm köy halkı suçu görmezden gelmiş, resmî raporlara da kadının yüksek bir yerden düşmesi sonucu hayatını kaybettiği yazılmıştı. Gazeteci bu suçun nasıl işlendiğini anlatan pek çok görgü tanığıyla karşılaştığında şaşkınlığa uğramış ama en büyük şoku, ölen kadının kocası cinayeti işlediğini itiraf ettiğinde yaşamıştı. Peki tüm köy gerçeği bildiği halde nasıl oluyordu da resmî kayıtlar bu suçla ilgili açıkça yalan söyleyebiliyordu? Neden kimse suçu ortaya çıkarmak için bir şey yapmıyordu? Gazeteci, köydeki güç yapılarının karmaşık

bir kast hiyerarşisine dayandığını, belli bir kasta mensup üyelerden birinin cinayetten hüküm giymesinin, iktidardaki lidere bir sonraki seçimde önemli oranda oy kaybettireceğini keşfetti. Katilin ailesi olanları soruşturmaması için polise rüşvet vermiş, nüfuzlu köy muhtarı şikâyetle bulunmaması için kurbanın annesini saatlerce ikna etmeye çalışmıştı. Fail kısa süre sonra selefinin ölüm şeklinden rahatsızlık duymayan ve onun mücevherlerini takmaktan zevk alan genç bir kadınla evlendi. Tüm köy halkı gerçekleri bildiği halde suçu kolektif olarak görmezden geldi. Bu strateji, muhtarın da bir sonraki seçimi kazanmasına yardımcı oldu ve köydeki hiyerarşik ilişkiler bozulmadan devam etti.²⁹ Ama haber *New York Times*'ta yayımlandığında işin rengi değişti. Katil, yerel polis tarafından tutuklandı ve işlediği suçtan ötürü hüküm giydi.³⁰

Kolektif cehalet biçimleri gelişmiş ülkelerde de yaygındır. Charles Mills, “beyaz cehalet”in beyaz olmayan nüfusu yüzyıllardır ikinci plana iten hizipçi ve sistematik yanlış bilişselliğin bir örneği olduğuna yönelik kapsamlı bir araştırma ortaya koymuştur. Beyaz nüfus ve beyaz normatifiklik, topluma hâkim anlatılar ve çeşitli kolektif amnezi biçimleri vesilesiyle üstünlüğünü korumayı başarmıştır. Beyaz cehalet, bu stratejiler üzerinden beyaz olmayan nüfusu sistematik eşitsizliğe maruz bırakmış, ırkçı dil ve pratiklere göz yumulmasına olanak tanımıştır.³¹

TOPLUMUN IKEAİZASYONU

Görünüşte çevrimiçi sınırsız bilgiyle kuşatıldığımız bu çağda bilgi eksikliğini kabul etmek oldukça güç, çünkü Google gibi arama motorları sayesinde bir şeyi bilmemenin mazeret sayılmayacağına inanılıyor ve herkesten her şeyin piri olması bekleniyor.

Bu durum son on yılda benim ve meslektaşlarımla toplumun “Ikeaizasyonu” olarak adlandırdığımız şeye yol açtı.³² İşleri organize ediş şeklimizdeki değişiklikler, cehalete yer bırakmayan bilgi arayışını tetikledi, bir tür “kendin yap” ideolojisi hayatımızın dört bir yanına nüfuz etti. Bireyler olarak bizlerden tatil planı yapmaktan Ikea mobilyalarını monte etmeye, telefona yeni uygulamalar yüklemekten kendi hastalıklarımızı teşhis etmeye, hatta en iyi tedaviyi bulmaya dek çok sayıda konuda ustalaşmayı öğrenmemiz bekleniyor. Bu sorulara verilecek yanıtların her biri farklı seviyede bilgi ve beceri gerektirse de bu gerçek görmezden geliniyor ve çevrimiçi bilginin erişilebilirliği sayesinde her konuda uzman olmanın sadece bizlerin çabasına bağlı olduğu izlenimi yaratılıyor.

Modern kapitalizmin varlığını borçlu olduğu kendi kendini yetiştirmiş erkek ve kadın ideali, yavaş yavaş bilmediğini kabul etmeyi imkânsız kılan bir kendi kendine öğrenme idealine dönüştü. Toplumun Ikeaizasyonunun dezavantajı, kişinin bilgi eksikliğini kabul etme konusundaki isteksizliğidir. İnsanların yorum yaparken, tartıştıkları konuda uzmanlıkları olsun olmasın, kendilerine ne kadar güvendiklerini görmek için sosyal medyaya şöyle bir bakmak yeter de artar bile.

Toplumun Ikeaizasyonuyla birlikte otoriteyle ilişkimizde de değişimler yaşandı. Son birkaç yıldır herkesin “amatör” uzman sayıldığı, şüpheliğin artıp mesleki yeterliliğe duyulan güvenin azaldığı bir dünyada, uzmanlara yönelik tepkilerin sıklığı şaşırtıcı değil. Uzmanlığa inancın yara almasına yol açan kilit faktör yine bilgi eksikliğini ya da bir şeylerin ters gittiğini kabul etme konusundaki isteksizliktir –ekonomistleri ve finansal krizleri düşünün. Sosyal psikolojideki deneylerin de ortaya koyduğu

gibi bazen daha çok bilgi sahibi olmak, anlamadan bilme yanılsamasını yaratmaktadır.³³

Belli bir konu hakkında fazla bilgi sahibi olan kişiler, bu bilgilerin tamamını hatırlamayabilir veya nasıl kullanılacağını bilemeyebilirler. Ancak çoğu kendileriyle ilgili hemen her şeyin altından kolaylıkla kalkabileceklerini düşünür ve kendilerinden şüphe etmezler. İnsanların uzmanlık alanlarına dair bir sorunun yanıtını bilmediklerini kabul etmekte isteksiz oldukları da bilinmektedir. Gelgelelim bu aşırı güven, bir şeyi başından beri bildiğimiz yanılsamasını, yani geriye dönük ön yargıyı da beraberinde getirmektedir.

Geçmişte politikacılar, kişinin bilgisinin sınırlarını bilmesi gerektiğine dair bilgece sözler sarf etmeyi severlerdi. Bugünün nüfuz sahibi seçkinleriye, sıradan insanlarla iletişimlerini ortak cehalet üzerinden kurmayı seviyorlar. Güç, her zaman insanların gerçeği ortaya çıkarma konusundaki isteksizliğinden beslenmiştir –herkes kralın yeni kıyafetleri hakkındaki hikâyeyi bilir. Bugün değişen tek şey, insanların gözlerini gerçeklere yummaları değil, gerçeğin ne olduğunu bilmemekte birlik olmalarıdır.

Ancak cehalet basit bir yokluk, bir bilgi eksikliği değildir. Bilginin belli bir grup ya da toplumun tamamınca nasıl kavrandığını da ortaya koyar. Cehaletin doğası, toplumun bilgi eksikliğinin sonuçlarıyla nasıl başa çıktığına bağlıdır: Bu bir utanç ya da zayıflık mıdır, yoksa bireyin bilgi ve bilgisizliğinin sınırlarını belirleyip toplumdaki rolünü tanımlamaya mı yardımcı olur? Öte yandan bilgi, herhangi bir bilgi, bizlere, şeylere ait bir kesinlik duygusuyla dünyadaki yerimize dair güven bahşederken cehalet, dünyaya dair bir belirsizliğe ve rahatsızlığa işaret ediyor olabilir. Bilginin eğitim, deneyim ya da doğal yeteneklerden

bağımsız olarak herkes için erişilebilir olduğu inancı yaygınsa, cehalet çok daha küçük düşürücü olmaktadır.

BİLGİ EKONOMİSİNDE CEHALET

Cehaletin “tünel görüşü” ve “internet balonu”na bağlı artışı üzerine yorumlara sıklıkla rastlar ama cehaletin yeni bilgileri keşfetmede oynadığı “üretken” rolü pek iştitemyiz. Stuart Firestein *Ignorance (Cehalet)* adlı kitabında Columbia Üniversitesi’nde cehalet üzerine verdiği derslerde yaşadıklarını anlatır. Firestein bazı bilim insanlarından bilim dünyası için cehaletin önemini itiraf etmelerini ister. Ona göre cehalet, bilgideki elzem boşluklarla ilgilidir ve bilimi bu boşlukları doldurmaya teşvik ettiğinden bilim insanının öz eleştiri yapmasına olanak tanır.³⁴

Bilgi eksikliği tıp alanında söz konusu olduğunda doktorların alçak gönüllü tavırları, hastaların hayatını bile kurtarabilir. Bu konuya ilginç bir örnek olarak, öğrencilerinin sınav sorularına yanlış olduğunu açıkça bildikleri bir yanıt yazmaları halinde fazladan not kırmasıyla nam salmış Sloven tıp profesörü verilebilir. Profesör böyle yaparak doğru yanıtı bilmeyen öğrencileri tahmin etmeye çalışmak yerine soruyu boş bırakmaya teşvik ediyordu. Ona göre bu yaklaşım, öğrencilerin tahminde bulunmanın tehlikelerini anlamalarına yarıyordu. Gelgelelim üniversite yönetimi, profesörle aynı görüşte değildi ve bu uygulamadan ivedilikle vazgeçmesi salık verildi.

Uzmanların bilgisizliklerini kabul etmeleri herkesin yararına-
dır, ama sözde “bilgiye dayalı” ekonomimizde bilim insanlarının
daha fazla öğrenmesini engelleyen pek çok yapısal engel mev-
cuttur. Bunun bir örneği, bilgiyi yaymak amacıyla yayımlanan
bilimsel dergilerdir. Bilim insanları, seçkin dergiler için makale
yazma (ve başkaları tarafından yazılmış makalelere ücretsiz ha-

kemlik yapma) konusunda hevesli olsalar da, bir kez yayımlandıktan sonra makalelere erişimin güvence altına alınması güç ve maliyetlidir. Son yıllarda bazı bilimsel yayıncılar, kurumlarının yayınları için yüksek fiyatlı abonelikler talep ederek tartışmalı bir gelir alanı yaratmışlardır. Bu yüzden çoğunlukla devlet tarafından finanse edilen araştırmalar, yalnızca yüksek maliyetli kütüphanelerin erişimine açılmış; karşılığında, aboneliklerin de hükümetler tarafından sübvansede edilmesini gerektiren bir paradoks ortaya çıkmıştır. Hal böyleyken ilgili kütüphanelere erişimi olmayan araştırmacılar yeni bilgidan büyük ölçüde mahrum kalır ve kurumsal gerçekler, cehaleti Firestein'in tanımından çok daha farklı bir biçimde, bilimsel çabanın bir parçası kılar. Cehalet, bilgidaki temel boşluklarla ilgili olmaktan çıkıp bilgiye erişimin kâr adına sınırlandırıldığı ekonomi mekanizmalarına bağlanır.

“Bilgiye dayalı ekonomi” terimini duyduğumuzda aklımıza ilk gelen, bu tür ekonomilerin dayanağı olan yeni teknolojilerin, bilginin artışına katkıda bulunduğudur. Ancak “bilgi ekonomisi” büyük ölçüde bilgidaki boşlukların yaratılmasından ve stratejik olarak sömürülmesinden beslendiği için yönetim çalışmaları alanındaki akademisyenler bunun bir “cehalet ekonomisi” olduğunu iddia eder. Öyle ki Joanne Roberts ve John Armitage, “bilgi ekonomisinin en önemli mekanizmalarının entelektüel yetilere bağlı olmadığını, aksine bu tür yetenekleri baltalamadaki kararlılığın önem arz ettiğini” öne sürerler.³⁵

Bilgi ekonomisi bir yandan bilginin sınırlandırılma, patentlenme, paketlenme ve bölümlere ayrılmasına bağlıdır. Öte yandan sömürdüğü gelişmiş teknolojilerle kullanıcıların bu teknolojilerin nasıl çalıştığını anlamalarını güçleştirir. Google gibi büyük arama motorlarında gördüğümüz üzere, tüketicilerin kritik algoritma-

ların nasıl çalıştığı, aramalarından hangi verilerin toplandığı veya kime satıldığı hakkında fikirleri yoktur. Üstelik arama motorları ihtiyaç duyulan bilgiye erişimde yardım sağlarken, çoğu sorunun yanıtı bir tık ötede olduğu için kullanıcılar öğrendikleri bilgiler hakkında derinlemesine düşünmeye nadiren ihtiyaç duyarlar.

Bilgi ekonomisi, varlığını, eğitim ve danışmanlık hizmetlerinden aldığı desteğin yanı sıra her tür veriye, güçlü bilgisayarlara ve karmaşık yazılımlara erişimi olan seçkin katılımcılara borçludur. Bu yapılar için esas olan ticari markalar, telif hakları ve patentler yoluyla bilgiye erişimi ve bilginin kullanımını koruyan yasal mekanizmaların varlığıdır. Bu ekonomiye dahil olmak için bu karmaşık, genellikle erişime kapalı ve gizli mekanizmalara aşina olmak gerekir. Roberts ve Armitage bilgi ekonomisinin köklerinin cehaletin üretimi, dağıtımı ve tüketiminde olduğunu vurgulamakta haklıdır. Yine de Robert N. Proctor'un bütün endüstrisine ilişkin çalışmasında ortaya koyduğu gibi geleneksel ekonomi, tüketiciye maliyeti ne olursa olsun kârını artırmak için cehaleti kendi yöntemleriyle teşvik etmektedir.³⁶

Gündelik hayatlarımızda yeni teknolojiler sayesinde bilgiye erişimimizin büyük ölçüde arttığını düşünürken teknoloji kullanımının dikkatimizi ne şekilde etkilediği üzerine kafa yormayız. Oysa internet bizlere bilgi edinmek için çarpıcı olanaklar sunar-ken idrak eksikliğinden doğan kaygıyla mücadele yetilerimizi törpülemektedir.

Lisans eğitimimin ilk yılında, Kant'ın *Kritik der reinen Vernunft*'unu (*Saf Aklın Eleştirisi*) okumaya başladığım günü hatırlıyorum. Bu zor metne ön hazırlık yapmaksızın dalmış, ilk yirmi sayfanın ardından argümanların temel noktalarını dahi anlamakta güçlük çektiğimi görmüştüm. Metni didik didik ederek okumak bilgi eksikliğimle yüzleşmemi gerektirdiğinden

süreç benim için hayli yorucu olmuştu. O sınavdan ancak sebatla çalışarak (metni tekrar tekrar okuyarak, argümanları açıklayan ek materyallerden destek alıp kapsamlı notlar çıkararak) geçebilmiştim. Ama bu deneyimden değerli bir ders çıkardım: Yeni bir şey öğrenirken bilinmeyenle ilgili kaygılarımıza katlanmak zorundayız. Örneğin, hâkim olmadığımız bir dilde roman okurken sürekli durup sözlüğe bakmak yerine, metindeki her kelimeyi bilemeyeceğimiz gerçeğini kabul etmek bizler için epey faydalıdır. Gerçi Kant okumak, kaygıya karşı daha yüksek bir tolerans gerektirir. Neticede bu tür metinler sadece *bildiklerinizi* değil, *nasil düşündüğünüzü* de sorgulamanıza neden olur.

Bu ve benzeri kaygılara karşı tavrımız, yeni teknolojilerin sonucu olarak hızla değişmektedir. Artık bilinmeyenle ilgili bir kaygıya kapıldığımızda onu dindirme şansına sahibiz. Metinde bir kelimeye takıldığımızda çevrimiçi sözlükten anlamına kolaylıkla bakabiliriz. Bu tür hızlı müdahaleler yararlı olsa da kendimizi internette amaçladığımızdan da çok vakit geçirirken bulabilir ve esas gayemizden sapabiliriz. Tam da beklendiği gibi, internette olup biteni görmezden gelmemize yardımcı olan yeni uygulama ve cihazların üretimine dayalı bir endüstri ortaya çıktı. Sosyal medya ve daimî bilgi akışı, “cehalet araçları” için yeni bir pazarın kapılarını araladı –uygulama engelleyici ve zaman düzenleyici eklentileri, sözde bizi daha üretken kılan, çevrimiçi dikkat dağıtıcılara karşı bağışıklık kazanmamıza yardım eden öz-izlem planları gibi. Fakat esas paradoks, bu uygulamaların kullanıcılar hakkında veri toplamasında gizlidir. Kullanıcılar dikkat dağıtıcıları görmezden gelmek için çabalayıp dursalar da uygulamalarıyla bunu başarmalarını sağlayan şirketler, onların dikkatini dağıtan şeyleri asla görmezden gelmez.

Boş Mezarlar: Savaşta Cehalet, Unutkanlık ve İnkâr

Eski Yugoslavya'da yaşamış bir kız çocuğu olarak büyükanne ve büyükbabamın II. Dünya Savaşı'nda yaşadıkları hakkında pek çok deneme yazmam gerekti. Ebeveynlerimize ya da (hâlâ hayattalarsa) büyükannelerimize ve büyükbabalarımıza partizan askerler olarak yaptıkları kahramanlıkları ya da hiç olmazsa davaya destek vermek için kahramanca eylemler sergileyip sergilemediklerini sormamız gerekiyordu. Ailemin bu konuda tek bir hikâyesi vardı. Ben de her seferinde Avusturya sınırına yakın küçük bir kasaba olan Slovenj Gradec'te fırın işleten müteveffa dedemin hikâyesini yazdım. Yaralı bir partizan asker bir gün dedemin fırınına sığınmış ve şehirden çıkması için Alman kontrol noktasından geçmesi gerektiğinden ondan yardım istemiş. Dedemin komşu köylere teslimat yapma izni varmış. Askere yardım etmeye karar vermiş ve onu arabasındaki ekmek yığınının altına saklayıp kendi hayatını riske atarak onun hayatını kurtarmış. Bu kahramanca hikâye yıllar sonra sosyalist eğitimin ideolojik labirentlerinde kaybolmak üzereyken bana hep yardımcı oldu. "Peki ya diğer dedem? O da partizanlara yardım

etti mi?” diye sormuştum bizimkilere. Babam, “Üzerine düşeni az da olsa yaptı,” diye açıklamıştı, “ama ne yazık ki hastaydı ve akciğer yetmezliğinden erken yaşta öldü.”

İlkokul günlerimin sonlarına doğru babam bana bu konudaki gerçeği anlattı. Babası akciğer yetmezliğinden ölmemişti, 1946’da komünistler tarafından öldürülmüştü.

Babamın ailesi, Avusturya ile 1920’deki halk oylaması iki ülke arasında Karintiya diye bilinen bölgeyi ikiye ayırdığında Yugoslavya haline gelen ülke arasında bölünmüştü. Akrabaların bir kısmı Avusturya’ya yerleşirken bazıları Yugoslavya’da kalmıştı. Bu sıra dışı bir durum değildi gerçi; ülkenin bu bölgesinde birçok insan halihazırda iki dil biliyordu, ailenin Yugoslav ve Avusturyalı kolları arasındaki bağlar da güçlüydü. Partizanlar savaşı kazandıktan sonra komünist hiyerarşinin basamaklarını tırmanmaya hevesli komşuları, babamın akrabaları gibi kişileri Nazi iş birlikçileri oldukları gerekçesiyle ihbar etmeye başlamış ve dedem bu yüzden hapse girmişti. Bir yıl hapis yattıktan sonra serbest bırakılsa da asıl hikâye bundan sonra başlıyordu. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra dedemden haber alınamamıştı. Ailesi eve dönüşünü boş yere beklemişti. Başına gelenler üç yıl sonra Komünist Parti’yle yakın teması olan tanıdıkları vesilesiyle ortaya çıkacaktı.

Serbest bırakıldığında dedeme Yugoslavya’da kalma ya da Avusturya’ya gitme seçeneği sunulmuş, akrabalarının yardımıyla orada daha iyi bir hayat süreceğini düşünen dedem Avusturya’ya gitmeyi seçmişti. Eşi ve üç çocuğunun da yanına geleceğini ummuştu ama bu bir kavuşmaya vesile olmak şöyle dursun, dedemin canına mal olacaktı. Avusturya’ya gitmeyi seçen herkes otobüsle (savaş sonrası Müttefik Kuvvetler’in kontrolündeki) Yugoslavya sınırına götürülmüş ama Müttefikler bilinmeyen

bir sebepten o gün hiçbir uyarıda bulunmaksızın sınırı açmakta direnmişti. Geçiş izni çıkmayınca dedemin de dahil olduğu grup tekrar otobüse bindirilmiş ama evlerine götürülmek yerine tepedeki bir ormanda kurşuna dizilmişlerdi. Komünist Parti'nin üst kademelerinden bir kişi, ülkenin komünist geleceğini inşa etmeye isteksiz olanların tasfiyesi için emir vermişti. Babam bana bu hikâyeyi anlattığında hâlâ komünist rejimin yönetimindeydik ve bu konular hakkında konuşmamamız gerektiğini biliyorduk. Bu yüzden sadece annemin fırıncı babasına ait kahramanlık hikâyesini yazıp durdum. Babamın babasının cesedi hiçbir zaman bulunamadı. Kuzey Slovenya'daki Pohorje ormanlarından insan kemikleri çıkmaya devam ediyor. Bu ölümlerin ve işlenen suçların bir sonu yok.

Çocukluğumun büyük bölümünde dedemin ölümü göz ardı edildi. Başkalarının yanında alenen konuşulmadı ama annemle babamın bana yıllar sonra anlattıklarından da anlaşıldığı üzere tam olarak yok sayılmadı da. İnkâr edilmiş ya da üstü kapatılmış bir olaydan ziyade, üzerinde durulmayan bir mevzu olarak öylece kaldı.

Bu tarz bilgiler ve deneyimler pekâlâ göz ardı edilebilir ya da bunların üstü örtülebilir; ama duygusal etkileri istemeden de olsa kuşaktan kuşağa aktarılır. Dedemin hikâyesi benim de seçimlerin doğasını merak etmeme neden oldu. Kişisel kararlar vermekte bile güçlük çektim, sıradan bir konu hakkında yanlış bir seçim yapmak ölüm kalım meselesi gibiydi. Nerede yaşayacağıma karar vermekte bile zorlandım. Farklı ülkelerde çalışmayı bu yüzden sevdim ve bir yeri seçmekten özellikle kaçındım. Yıllar içinde seçimler konusundaki ikilemlerimin dedemin hikâyesiyle bağlantılı olduğunu anladım. Nasıl öldüğünü öğrendiğim günden beri kendime neden bu kararı verdiğini sormuş, yetkililere

güvenecek kadar saf olup olmadığını düşünmüştüm. Yetkililer, sınırı geçmeye karar verenlerin öldürüleceğini başından beri biliyor muydu? Peki ya sezgileri, dedeme onlara güvenmemesini söylemiş miydi? Bu durumda komünist rejimden kaçma arzusu mu baskın gelmişti? O halde risk aldığını biliyor ama ülkesinden ayrılmayı çok istiyor olmalıydı. Peki bu koşullar altında daha bilinçli bir seçim yapabilir miydi? İşte bu sorularla beraber bilinçaltıma yanlış bir seçim yapmak ölümcül sonuçlar doğuracakmış gibi bir his, seçimlerin ölümle iç içe geçtiği fikri de yerleşmiş olmalı.

CEHALETİN SAVAŞTAKİ YANSIMALARI

Yugoslavya olarak bilinen ülkenin 1991’de parçalanmasının ardından Slovenya, ağır şekilde Sırp milliyetçilerinin kontrolündeki Yugoslav ordusunun saldırısına uğradı ve on günlük yeni bir savaşa sahne oldu. Başlarda Slovenlerin çoğu açık bir inkâr içindeydi ve Yugoslav ordusunun karada yürüttüğü askerî harekâtın gerçekliğini görmezden geldi. İyi niyetli temenniler baskındı, hemen hemen her yerde şöyle şeyler duyuluyordu: “Gerçek bir savaş başlamış olamaz, muhtemelen sadece kısa süreli bir askerî çatışmadır. İşler yakında normale dönecektir.” Birkaç gün sonraysa ülkelerindeki savaşların her zaman aniden başladığını ve bir türlü bitmek bilmediğini hatırlayıp endişelenenler oldu. Neyse ki Sırbistan’ın Slobodan Milošević yönetimindeki saldırgan otoriter rejimi, Yugoslav hava kuvvetlerinin kontrolünü tam olarak ele geçiremedi ve Slovenya bir bombardımana maruz kalmadı. Gerçi birçok Sloven hava saldırısı beklediğinden sığınaklardan uzun süre çıkamadı. Her şey tam anlamıyla netlik kazandığında halk hemen dükkânlara koştu ve bulabildikleri tüm koruyucu ekipmanların yanı sıra yiyecek stoklamaya başladı. Ben de bir dükkânda eski Rus gaz maskeleri gördüğümü hatırlıyorum, kul-

lanım tarihlerinin çoktan geçtiğini fark etmeden bir tür görev bilinciyle onları aldığımı da.

Savaş zamanlarında kaygı tahmin edilenden de yorucu olabilir. Ben ve bir grup arkadaşım haberleri dinlemek için harcadığımız vakti sınırlamaya karar vermiş, seçtiğimiz kitaplar hakkında her gün birkaç saat konuşarak bir tür kasıtlı cehaleti benimsemiştik. Ana temamız Hitchcock filmlerinin psikanalitik analizi olmuştu. İzlediğimiz filmler üzerine birbirimizle konuşmak da kolektif panik günlerindeki kaygıdan uzak durmamızı sağlamıştı.

Slovenya'daki kısa savaş sona erse de komşu Hırvatistan'da çok daha uzun sürecek, kanlı çatışmalar patlak verdi. Bütünüyle Sırp'ların yönetiminde olan Yugoslav ordusunun Slovenya'dan çekilip silahlarını yığıldığı Bosna Hersek'te halkın politik inkârlarına tanık olmak hiç de kolay değildi. Uzun süreli bir savaşın yaşanacağına pek çok Boşnak ihtimal vermiyordu. "Biz Boşnaklar gerçek Yugoslavlarız. Ulus ötesi olduğumuza inanıyoruz. Avrupa'nın merkezindeyiz," yaklaşımı, Yugoslav ordusunun Bosna'daki manevralarının gerçek anlamının gölgelenmesine neden olmuştu. Bosna Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç bile, "Herkes huzur içinde uysun, savaş olmayacak," diyebilmişti.³⁷

1992'de savaş başladığında çok sayıda Boşnak mülteci Slovenya'ya sığındı ve büyük bir şefkatle karşılandı. Birçok Sloven, kendi kısa savaş deneyimlerini hatırladığı ve benzer bir güçlükten yeni kurtulduğu için mültecilerle güçlü bir bağ kurdu. Biriyle özdeşlik üzerinden bağ kurabilmek, kişinin kendi yardımseverlik ve merhamet duygularına ayna tuttuğunda çok daha kolay olur. Ancak birkaç yıl sonra dünyanın kalanıyla birlikte Slovenya halkı da halihazırda ülkelerinde yaşayan Boşnaklara

olduğu kadar, yeni göçmen ve mültecilere de daha az duyarlı davranmaya başladı ve bu özdeşlik duygusu gitgide azaldı.

SAVAŞTAN YİRMİ YIL SONRA BİLMEK ve BİLMEKEMEK: BOSNA'DAN ST. LOUIS'YE

Boşnaklar Srebrenitsa'daki soykırımın yirminci yıl dönümünü ve savaşın 1995'te sona ermesini anarken kendime hayatta kalanların, sevdiklerinin hâlâ keşfedilen ve açığa çıkarılan toplu mezarlara gömüldükleri gerçeğiyle nasıl başa çıktıklarını sormaya başladım. Kendi ailemin yaşadıklarını da göz önüne aldığım da, çağımızda adli analiz sonucu kurbanların kimliklerinin tespit edilmesinin bu korkunç gerçekleri bilmek, bilmemek ya da gerçekleri reddetmek gibi konularda ne tür bir rol oynadığını merak ettim. Savaştan kaçanlar yeni ülkelere adapte olmaya başlamışken, yaşananların yirmi yılı aşkın bir sürenin ardından tüm çıplaklığıyla kamuoyuyla paylaşılmasının yankılarını gözlemlemek istedim. Amerika Birleşik Devletleri'nde Boşnak mülteci nüfusunun en yoğun olduğu yer, yıllardır mültecilere ücretsiz destek sağlayan Todd Dean'in liderlik ettiği faal bir dayanışma topluluğunun da bulunduğu St. Louis'ydı.³⁸ Bundan dolayı 2013'te St. Louis'yi ziyaret etmeye karar verdim. Böylece mültecilerin geçmişle başa çıkma yöntemlerini ve yeni ülkelere yerleşirken yaşadıklarını öğrenebilecektim.

St. Louis ile bir taksi şoförüyle ettiğim sohbet vesilesiyle tanıştım. Çok sayıda Boşnak'ın yaşadığı, St. Louis'ye bağlı Küçük Bosna'ya gideceğimizi söylediğimde şoför bariz bir şekilde öfkelendi ve gitmemek için direndi. Altmışlarının başındaki bu siyahi adam, zamanında Bosna'da konuşlanmış NATO kuvvetlerinde görevli askerlerden biriydi. Emekli maaşı yetmediğinden taksicilik yapmaya başlamıştı. St. Louis'deki mültecilerin ondan

çok daha iyi yaşadığını, hükümetin onu bir başına bıraktığını, refahının hükümetin öncelikler listesinde mültecilerden sonra geldiğini düşünüyordu. Bazı mülteciler kârlı işler yaparak büyük evler satın almış, devletin sağladığı sosyal yardımlar sayesinde yeni ülkelerinde “paçayı kurtarmıştı” ve Boşnakların kendisinden daha başarılı olduklarını görmek onu üzüyordu.

Küçük Bosna’yı görür görmez buranın, mültecilerin ABD vatandaşlarının haklarını hiçe sayarak yeni bir hayata kavuştukları vadedilmiş topraklar olmadığını anladım. Aksine tam bir çorak ülkeydi. Asla hatırlandığı kadar güzel olmayan uzak bir geçmişin musallat olduğu bir hayalet kasaba gibi.

Küçük Bosna’daki ilk durağım eski bir Yugoslav filminden fırlamış gibi duran Stari Grad (Eski Şehir) adlı küçük, yıkık dökük restoran oldu. Muşamba örtüler serilmiş eski püskü masalar, duvarda küçük Noel süsleri ve havada tütün kokusu vardı. Hemen hemen her duvarda Bosna kasabalarının özenle çerçevelenmiş siyah beyaz fotoğrafları asılıydı –sonsuz dek yitirilen hayatın kalıntıları. Restoranda bir müşteri bile yoktu, yaşlıca bir kadın barın arkasında duruyordu. Ona nereli olduğunu sorduğunda bana şüpheyle baktı. İsteksizce Bosna’nın Prijedor kasabasından geldiğini, pek çok yakınının savaşta öldüğünü ve Amerika Birleşik Devletleri’nde hiçbir zaman tam anlamıyla kök salmadığını söyledi. Hâlâ iyi İngilizce konuşamıyordu; restoranı kendini güç bela döndürüyor ve kadın bir gün Bosna’ya dönmenin hayalini kuruyordu. Oysa geri dönebileceği çok az şey vardı –evi yıkılmıştı, arkadaşları ve akrabaları da onunla iletişime geçmeye hevesli değillerdi. ABD’de iyi bir hayat sürdüğünü düşünüyorlardı, kadın da onlara gerçeği söylemek konusunda gönülsüzdü.

Küçük Bosna’daki bir sonraki durağım Boşnak futbol kulübü oldu. Yerel Boşnak futbol takımı önemli bir diaspora turnuvasını

kazandığı için buradaki tablo daha iyimserdi. Eski püskü ahşap sandalyeler, yeşil masa örtüleri, duvarda asılı futbolcu fotoğrafları ve kulübe ait objelerle 1970'lerin sosyalist kantinlerini andırıyordu. Kulüp yöneticisinin hikâyesi restorandaki kadının hikâyesi gibiydi. O da savaştan kaçmıştı, dönecek bir ülkesi yoktu. Savaş sırasında çocuklarıyla sığınağa koşarken beş yaşındaki kızı tökezleyerek yere düşmüş, bir Sırp askeri onu gözlerinin önünde öldürmüştü. Küçük kızın cesedi Sırp'lar tarafından saldırının diğer kurbanlarının cesetleriyle birlikte yakındaki mezarlığa gömülürken adam, ailenin kalanıyla kamplarda yaşam mücadelesi vermişti. Kızını kaybetmenin dehşeti, faillerin suçlarını örtbas etmek için gömdükleri insanlara ait kalıntıları gizlice diğer toplu mezarlara dağıttığını öğrendiğinde daha da kötülesecekti. Kulüp yöneticisi adam her yaz bu yüzden Bosna'ya gidiyor, günlerini kızının kalıntılarını arayarak geçiriyordu. Adli tıbbı güvendiğinden DNA analizinin yardımıyla kızının kemiklerini bulabileceğine ve onun için bir anıt inşa ederek bu süreci geride bırakabileceğine inanıyordu.

Korkunç bir kayıp ya da acı yaşamış kişiler, olay gerçekleşmeden önce doğru şeyi yapmadıkları için kendilerini suçlayabilirler. Bosna asıllı Sırp komutan Ratko Mladić, Srebrenitsa'da meydana gelen ve 8000'den fazla Boşnak'ın öldürüldüğü 1995 soykırımında yargılanan kilit isimlerden biriydi.³⁹ Bu davada ilk ifade veren Elvedin Pašić şu an St. Louis'de yaşıyor.⁴⁰ Pašić, on dört yaşında bir çocukken babasının köyün diğer erkekleriyle birlikte götürüldüğüne tanık olmuştu. Annesiyle toplama kampına kapatılmış, sonra da babasının ve diğer köylülerin vahşice öldürüldüğünü öğrenmişti. Pašić ifade sırasında babasını son kez görme şansına sahip olmasına rağmen bunu yapmak istemediğini anlatırken gözyaşlarını tutamadı. Bu fırsatı kaçırdığı için pişmandı. Ölen babasının hatırası, kendisi de baba olunca onu daha da rahatsız

etmeye başlamıştı. Davadan ne beklediği sorulduğunda babasının kalıntılarının nerede olduğunu öğrenmek istediğini söylemişti.

St. Louis'de yaşayan bir diğer Boşnak mülteci Ertana Dzidzović savaş sırasında on iki yaşındayken Saraybosna yakınındaki bir bahçeden onun için elma toplamayı teklif eden arkadaşının düşman ateşiyle nasıl öldürüldüğünü hatırlıyordu.⁴¹ Dzidzović ailesiyle birlikte ülkeyi terk etmiş ve St. Louis'deki Boşnakların yanına gelmişti. Savaşa tanık olduğundan, yaşıtı kadınlarla arasında temel bir farkı olduğunu hissediyordu: "Yaşadıklarımın dolaylı yüz yaşında hissediyorum." Ama bugünlerde geçmişinden nadiren söz ediyor: "Bunu bir kenara bırakıp yaşamaya devam etmek istiyorum... Unutmuş değilim. Ama hatırlamak da istemiyorum."⁴²

İstemli hatırlamama stratejisi, geçmişi geçmişte tutan kasıtlı cehalete benzer şekilde çalışır. Kişi travmatik bir olayı bilinçli olarak hatırlamak istemese bile istenmeyen anılar, özenle oluşturulmuş savunma mekanizmalarını altüst edebilir. Örneğin, Küçük Bosna'daki birçok yaşlı kadın genellikle düşük ücretli, bilek gücü gerektiren işlerde (temizlikçi olarak ya da restoranlarda) uzun saatler çalışarak işlerine sıkı sıkıya sarılmaktadır. Paraya ihtiyaçları da vardır elbette, ama bu kadınların çoğu çalışmayı, acı dolu geçmişlerinden kaçmalarına vesile bir sığınak olarak görmektedir ve enerjilerini çalışmaya vakfettikleri sürece hatıraların onları rahatsız etme ihtimali azalmaktadır. Ama kaza geçirir, hastalanır ya da rutinlerinde öngörülemez başka bir terslik yaşanırsa, acı dolu anılar geri dönebilir. Huzursuzlukla güç bela inşa edilen duvarlar çöker, titizlikle inşa ettikleri dünya parçalanmaya başlar.⁴³ Yaşananları anlamlandıramadıkları durumlardaysa depresyon baş gösterebilir.

St. Louis'de bulunan Boşnak bir kasapta şans eseri eski bir kamyon şoförüne rastladım. Hayatı fena değildi, iyi para kazanıyordu ve savaşı çoktan geride bırakmış gibiydi –ta ki bir trafik kazası geçirene kadar. Fiziksel hasarı çabucak atlatmasına rağmen bu kaza, adamın çöküşüne yol açan bastırılmış anıları serbest bırakmıştı. Nihayetinde kendini bir psikiyatri hastanesinde bulmuş ve bir daha asla çalışmamıştı. Onu gördüğümde bir insanın gölgesine benzediğini düşündüm –konuşma biçiminde ölgün bir yön vardı; orta yaşına rağmen vücudundaki tüm enerji çekilmiş gibiydi. Yaptığımız kısa görüşmede yaşadıklarından bahsetmenin daha çok zarara yol açmasından endişelendiğini hissettim.

Korkunç bir kayıp veya acıdan bahsetmek, özellikle bir şeyler hakkında açıkça konuşmanın beklenmedik sonuçlar doğurabileceği ya da anlatılanların yetkililerce duyulmasının tehlike arz edebileceği ülkelerden gelenler için son derece zordur. Örneğin eski komünist ülkelerde akıl sağlığı sorunları fişlenir, hastalıktan mustarip olanlar kendi rızaları dışında hastaneye kaldırıldı. Dahası, ataerkil toplumlarda erkeklerin herhangi bir kırılganlık belirtisi göstermelerinin engellenmesi hedeflendi.

Psikanalist Todd Dean bana St. Louis'de Boşnak mültecilerin yasa dışı bir şeye karıştıklarında, örneğin suç işlediklerinde ve mülteci statülerini kaybetmekten korktuklarında, psikiyatriste gittiklerini veya benzer bir yardım aldıklarını söyledi.⁴⁴ Dışarıdan bakıldığında asabiyet ve uykusuzluk gibi sorunlardan şikâyet edip kendilerini kanun önünde koruyacak belgeleri almaya çalışıyor gibi görünseler de, bu seanslar onlara korkunç geçmişlerini ortaya çıkarma ve onunla yüzleşme fırsatı sağlıyordu.⁴⁵

Dean, astım hastası Ibro'nun başına gelenleri de benimle paylaştı. Her yıl Noel'de hastalığı o kadar depreşiyordu ki Ibro, Avrupa'daki ailesiyle telefonda görüşmekte bile zorlanıyordu.

Terapi sayesinde savaştayken telefonda konuşamadığı travmatik bir an olduğunu hatırlamıştı. Bosna asıllı Sırpların, evlerinin yakınındaki köye konuşturıldıklarından bihaberdi. Köyden yaka paça götürülen erkeklerin bir daha dönmemeleri onu dehşete düşürmüştü. Eşi, böyle durumlarda kadınlara ve çocuklara dokunulmadığını öne sürüp onu saklanmaya ikna etmişti. Adam birkaç gün sonra saklandığı yerden evini aradığında eşiyle çocuklarının kamplara götürüldüğünü öğrenmiş ve telefon kullanamaz hale gelmişti. Savaştan sonra Ibro ailesine kavuştu, onlarla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti ama bir daha telefonla konuşamadı ve ağlama krizlerine girmeye başladı.

Bu sorunların fiziksel bir nedeni olduğunu düşündüğünden, neyin yanlış gittiğini anlamak için doktora başvurdu. İngilizce bilmediğini iddia ediyordu, bu yüzden randevularda ona bir çevirmen eşlik ediyordu. Ama tercümanın randevuya gelmediği bir gün Ibro kendini İngilizce olarak ifade etmekte de zorluk çekmedi. Diliyle birlikte sorunları hakkında konuşma şekli de ansızın değişmişti. Ibro, fiziksel bir gerekçe aramak yerine nihayet kendine duygularıyla yüzleşmek için izin vermiş, yavaş yavaş savaşta yaşadıklarını hatırlamaya ve onlar hakkında konuşmaya başlamıştı.

Travma üzerine yapılan araştırmalar, insanların yaşamaya devam etmek için travmatik deneyimlere ait anıları bastırdığını gösterir. Kişinin hayatta kalması için meydana gelen dehşetin saptırılması, gizlenmesi ya da sıradan deneyimsel bilgiyle bağının kesilmesi gerekir.⁴⁶ Acı verici bir deneyimi kelimelere dökmenin imkânsızlığı, Ruth Wajnryb tarafından anlatılan bir hikâyede de vurgulanır. Bir kız, annesinden Nazi toplama kampındaki deneyimlerini anlatmasını ister. Anne bu konuda konuşmayı başta reddeder ama kızı ısrar edince ona dört boş sayfadan oluşan

bir mektupla karşılık verir.⁴⁷ Kişi geçmişteki acı verici olayları kolay kolay hatırlayamayabilir, kelimelere dökemeyebilir ama bu, yaşananların unutulduğu anlamına gelmez. Jacques Lacan travmatik olayın, kişinin dile getiremediği bir şey olsa da, “bir yerde kişinin kontrolü dışında bir şey yüzünden” dile getirileceğine dikkat çeker.⁴⁸ İbro’nun Noel’de Avrupa’ya telefon açarken yaşadığı sorun da, savaşta yaşadığı acı deneyime ilişkin kelimelere dökemediği şeylerle alakalıdır.⁴⁹

Gilead Nachmani travma ve cehalet üzerine yaptığı çalışmada, travmanın ortak unsurlarından biri olan çaresizlik duygusunun normal bilişsel süreçleri nasıl etkilediğini inceler.⁵⁰ Sonuç olarak, mağdurun travmatik deneyime ilişkin belleği bulanıklaşabilir, kısmen kaybolabilir, çarpık bir hale gelebilir ya da tamamen ortadan kalkabilir. Travmanın hatırlanması imkânsızlaşır çünkü kurban ne kadar hatırlamak istese de detayları aklına getiremez. Nachmani, “Bilgilenmek, daha bilinçli olmak terapi açısından arzu edilir midir? Ayrılmış olanı ‘yeniden ilişkilendirmek’ için kişi ne yapmalıdır?”⁵¹ diye sorar. Yaşanan korkunç deneyimler üzerine yapılan çalışmalar mağdurun “travmayı bilmenin” ötesine geçmesi gerektiği sonucuna varır—başkalarını konu hakkında konuşurken dinlemek gibi. Mağdurlar acı verici deneyimlerini artık görmezden gelmeyecekleri ancak üzerlerindeki etkilerini kabul ettikleri bir bağlamda kendi sözleriyle formüle edebilmelidirler.

TRAVMA ve YENİ BİLGİ

Mülteciler, geçmişten gelen şiddet deneyimleri peşlerini bırakmadığında yeni bir dil öğrenmekte veya yeni ülkeleri hakkında temel bilgileri özümsemekte zorlanırlar.

St. Louis'de mültecilerle çalışan avukatlar ve analistler, yaklaşık yirmi yıl önce kendi memleketindeki şiddet ortamından kaçıp ABD'ye sığınan Somalili bir kadından bahsettiler. Kadına Ardo diyelim. Ardo, yeni ülkesine yerleşmek istese de İngilizceyi bir türlü yeterince öğrenemez, ABD'de kaç eyalet olduğu ya da ilk başkanın kim olduğu gibi basit bilgileri dahi ezberleyemez. Bu yüzden pek çok kez denese de ABD vatandaşlık testinde başarısız olur. Vatandaşlık başvurusunda ona yardımcı olan avukatlar, son derece zeki olan Ardo'nun başarısız olmasına şaşırırlar ve sebebini anlamayabilmek için psikanalist arkadaşlarına danışırlar.

Ardo başta psikanalistine, Amerikan vatandaşı olmayı her şeyden çok isteyen, çevresiyle uyumlu bir genç kadın izlenimi verir. Yeni ülkesiyle ilgili tek sorunu vardır, o da soğuk havadır. ABD'ye geldikten sonra yolculuğu kış aylarında havanın buz kestiği Michigan'da son bulmuştur. Somalili diğer mültecilerle paylaştığı evde en çok mutfaktaki sobanın yanında vakit geçirir. Bir süre sonra sobanın yanından ayrılmaz olur, sürekli mutfakta kalır. Diğer odalardan işitilen erkek sesleri, onu tıpkı soğuk hava gibi kaygılandırır; endişesini sadece sobanın sıcaklığı ve diğer Somalili kadınların sesleri geçici bir süreliğine de olsa dindirebilmektedir.

Ve bir gün, bu genç kadın buz tutmuş bir yolda küçük bir araba kazası geçirir. Hasar nispeten küçük olmasına ve ciddi şekilde yaralanmamasına rağmen Ardo'nun dünyası başına yıkılır. Genç kadın derin bir depresyona girer, hatta intiharı bile düşünmeye başlar. On yılı aşkın bir süre sonra belki de ilk kez Somali'deki korkunç olayların anıları su yüzüne çıkar. St. Louis'deki Boşnak kamyon şoföründe olduğu gibi, önemsiz gibi görünen bir araba kazası eski, şiddet dolu anıların kilidini açmıştır. Ama kasap dükkânında karşılaştığım, alabildiğine cansız görünen adamın

aksine Ardo, kapsamlı terapinin yardımıyla travmatik geçmişiyle yavaş yavaş yüzleşir. Böylece zaman içinde anlamlı ve üretken bir hayat yaşamaya başlar ve vatandaşlık testinden de sorunsuz bir şekilde geçer.

Ani bir şok ve sonrasındaki kapsamlı terapi Ardo'ya baş edemediği, başka bir şey düşünmesine, yeni bilgi ve beceriler kazanmasına olanak tanımayan travmatik anıların engelini kaldırmasında yardımcı olmuştur. Zihni, başına gelenleri görmezden gelmeye o kadar odaklanmıştı ki, diğer her şeyden bihaberdi. Psikanalist Julio Granel, kazaların bazı insanlarda önceden şekilsiz olana şekil vermeye yardımcı olduğunu fark etmiştir.⁵² Kazadan önce kişi ciddi kaygı sorunları yaşıyor olabilir. Ama birdenbire iç dünyasındaki bu dramının yerini, dış dünyadaki dram alır. Bu, küçük bir trafik kazası da olabilir, bir kasırğa da. Dış dünyadan gelen bu ani müdahale, kişinin tüm dikkatini talep eder ve yaşadığı kaygının bir tür seçime ya da eyleme dönüşmesi kişiyi şoka uğratar. İngiliz psikanalist Wilfred Bion bir kaza ya da felaketin bireyi anlam arayışına itebileceğine, hatta hayatına yeni bir anlam katabileceğine inanıyordu. Bireye dönük pozitif yöndeki değişimler şiddet veya kaos anlarında sıklıkla meydana gelir. Bazen yeni bir fikir ya da kişinin kendini görme şekli, sadece yıkıcı güçlerin ortaya çıkmasıyla filizlenir.⁵³

KAYIP BEDENLER

Sevdiklerini kaybetmek birey için zaten yeterince zorken onların nereye gömüldüklerini bilmemek muazzam bir acı ve travma sebebidir. Bosna'daki katliamın kurbanlarının kalıntılarına yönelik arama çalışmaları halen devam ediyor. Bosna Hersek Kayıp Kişiler Enstitüsü, kaybolan otuz bin kişiden şimdiye dek yirmi bininin yerini buldu. İnsanlar her yıl toplu mezarlardan

çıkarılan ve kimliği tespit edilenler için Bosna'da cenaze törenleri düzenliyor.

Jasmila Zbanić'in kısa belgeseli *Red Rubber Boots*'ta (Kırmızı Lastik Çizmeler) Bosna Hersek'teki toplu mezarları kazan adli tıp uzmanı Amor Mašović'e eşlik eden kadının yolculuğu anlatılır.⁵⁴ Bu kadın, savaşta iki küçük çocuğunu kaybetmiş bir annedir ve DNA testinin yardımıyla çocuklarının kalıntılarını bulabileceğine inanmaktadır. Pek çok mezar ziyaret edilse de kayıp çocuklarının izine bir türlü rastlanmaz. Kadının tek umudu, çocuklarından birinin öldürülürken giydiği bir çift kırmızı, lastik çizmedir. Plastik çürümediğinden, bu çizmelerin ona, oğullarının nereye gömüldüklerine dair bir ipucu vereceğini düşünür. Filmde kadının bir toplu mezardan ötekine savrulduğunu görürüz. Yüzünde donuk bir ifade vardır, bir duygu emaresi bile göstermez. Sonra ansızın, çocuklarını kaybetmiş diğer kadınların aksine, çocuklarının hayaliyle yaşamadığını son derece soğuk bir tonda dile getirir. Bahsettiği kadınlar, çocuklarıyla rüyalarında buluşup mutlu olanlardır. Ama o, ne oğullarının naaşını bulup ne de rüyalarında onlarla buluşup teselli bulabilmektedir.⁵⁵

Mašović bazı vakalarda, oğulları ölen annelerin DNA testine yardımcı olmayı reddettiğine, çünkü DNA eşleşmesinin kayıplarına başa çıkmaya henüz hazır olmadıkları mutlak bir son vereceğine dikkat çeker. Bazen de araştırmacılar, ölen kişinin hayatta kalan akrabaları olmadığı için DNA testi yapamazlar.

Mašović'in de belirttiği gibi, "Kaybı olan aileler bu savaşın en büyük kurbanlarıdır. Yas tutacak bir yerleri yoktur." Mašović bu imkânsız yası "kalıcı bir soykırım" olarak niteler ve yapılanların ölümlere karşı işlenmiş bir suçun da ötesinde olduğunu dile getirir. "Bu, yaşayanların soykırımıdır."⁵⁶

Rachel Cyr, Kosova'daki adli tıp araştırmaları üzerine yaptığı çalışmada alandaki ilerlemenin “görgü tanıklığının ve hayatta kalanların tanıklığına dair önemi azalttığı” konusunda uyarılarda bulunur.⁵⁷ Somut deliller, vahşetin gerçekten yaşandığına dair birer belge ve sorumlu kişilerin yaşananları inkâr etmelerine karşı en güçlü silahtır.⁵⁸ Ancak adli tıbbı olan inanç, uygun teknikler geliştirildiği takdirde, bulunan her bir parçanın kime ait olduğunun saptanabileceği vehmine kapı aralayabilir. Cyr adli tıbbın, “her şeyi görüp iyileştirebilen kişi”⁵⁹ olarak kendine nihai tanık bulma fantezisine kapılabileceği konusunda da uyarıda bulunur.

Cyr, fiziksel olarak boş da olsa meknlara geriye dönük ve sembolik anlamlar yükleyebilen bir mezar taşıyla incelenip analiz edilen, kayda geçirilmiş bir naaşın olduğu mezarlar arasındaki farkı da tartışmaya açar. Boş bir mezar taşı, eksiklikten çok daha fazlasını söyleyebilir ve hiçbir fiziksel kanıtın ortadan kaldırmayacağı bir kaybı işaret edebilir –bireylerin kendi yöntemleriyle başa çıkmaya çalıştığı, kelimelerle ifade edilemeyen, pek çok hikâyeyi barındıran ama genellikle sessizlikle kuşatılmış bir kayıp gibi.

Ailem, dedem için boş bir mezar yaptırmaya karar verdi. Yirmi yıl önce büyükannemin gömüldüğü yerin hemen yanına, dedemin adının yazılı olduğu bir mezar taşı daha koydular. Ve bu, büyükannemin mezarını sembolik anlamlarla dolu, yarı boş bir mezara dönüştürdü.

KANITIN REDDİ

Büyük vahşetlerden sonra sayılar üzerinden başka bir savaş başlar. Holokost'un inkârı ve Bosna ile Kosova savaşlarında ölenlerin sayısının açıklanmaması, geçmişi kontrol etmeye yönelik mücadelenin çarpıcı örnekleridir. Bosna Savaşı dşnldğn-

de, her iki tarafın da sayıları azaltmaya ya da olumsuzlamayı, istatistiği ve diğer soyutlama yöntemlerini kullanarak artırmaya çalıştığı bilinmektedir.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra patlak veren savaş suçlarını yargılamak üzere 1993'te Birleşmiş Milletler tarafından kuruldu. Yargılamalarda, hayatta kalanların ve failerin anlattıklarının yanı sıra, olgusal ya da adli deliller de değerlendirildi. Gelgelelim bilhassa Bosna Hersek'in Sırp kontrolündeki bölümünde yaşayan failer, suçlarını kabul etmeyip kendilerinin kurban olduğu iddiasıyla topladıkları delilleri de mahkemeye sundu.⁶⁰ Slobodan Milošević hem bir sayısal revizyonist hem de inkâr ustasıydı. Lahey'deki duruşmada ifade veren bir BBC gazetecisinin Kosova'da olduğu iddia edilen toplu mezarları "hiç görmediğini" kabul etmesini bile talep etti.

Jovana Mihajlović Trbovc günümüzde Bosna Hersek'teki iki siyasi oluşumdan biri olan, Sırp kontrolündeki Republika Srpska bölgesinin bir parçası sayılan Prijedor'daki etnik temizlik mağdurlarının ve faillerinin anıları ve tanıklıkları üzerine çalışmaktadır.⁶¹ Bu çalışmalarda, Prijedor Belediyesi'ndeki yetkililerin, 1992 ile 1995 yılları arasında çok sayıda Müslüman'ın insanlık dışı koşullarda yaşadığı, birçok kadının tecavüze uğradığı, insanların öldürüldüğü ya da şehrin dışındaki kamplara sürüldüğü gerçeğiyle yüzleşmek istemedikleri için çeşitli stratejiler benimsediği görülmektedir. Mihajlović Trbovc geçmişe ilişkin bu anlatılarda suçların farklı inkâr biçimleriyle ele alındığını gözlemler. Örneğin, yerel politikacılar Sırpların II. Dünya Savaşı'nda Naziler tarafından etnik temizliğe uğratıldığını vurgulamayı sever. Bu kayıpları anmak için özel bir gün belirlemiş ve Nazi suçlarının kurbanları için bir heykel dikmişlerdir. Bir diğer inkâr strateji-

leriyse Bosna Savaşı sırasında Sırpların Müslümanları tuttukları gözaltı kamplarının etnik temizlikle ilgisinin olmadığını iddia etmektedir. Resmî söylemde bu kamplar, “savaşta yakalanan ya da güvenlik güçlerinin bilgilerine dayanarak gözaltına alınan kişiler için geçici toplama merkezleri” olarak geçer.⁶² Gelgelelim mağdurlar bu kampları “II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’daki ilk toplama kampı” ve “ölüm fabrikası” olarak görürler.⁶³

Bosna Savaşı’ndan sonra Prijedor bölgesinde Sırp dışı hemen hemen kimse kalmamıştı, bu nedenle kurbanları resmî olarak anma girişimleri ancak 2000 yılından sonra, Boşnak Müslümanların bölgeye dönmesiyle başladı. Yerel politikacılar anma törenleri ve anıt inşasını engellemek için yeni bir bahane ürettirler. İddiaları, Bosna Savaşı’nın anılmasına yönelik eylemlerin, etnik çeşitliliğe dayanan ilişkilerin yeniden inşasını zedeleyeceği yönündeydi. Gözaltı kamplarında öldürülen insanlar için bir anıt dikmenin, yerel Sırp nüfusunun duygularını inciteceğinden endişeliydiler. Politikacıların öne sürdüğü bir diğer bahane de, Müslüman nüfusun ancak Saraybosna’da Sırpların uğradığı kayıplar için de bir anıt inşa edildikten sonra kayıplarını ana-bileceğiydi.⁶⁴

Failler, Lahey’deki duruşmalarda ifade vermeleri istendiğinde de çeşitli bahaneler üretti. Ratko Mladić, iş birlikçisi eski psikiyatrist Radovan Karadžić’in duruşmasında kürsüye çağrıldığında takma dişleri olmadığı için konuşamadığını söyledi ve takma dişlerinin salona getirilmesini talep etti. Gardiyanlar bu talebi yerine getirdiğindeyse savaş sırasında tanık olduklarını anlatmak yerine, “Lahey Mahkemesi’ni tanımıyorum, bu NATO’nun eseridir, şeytani bir mahkemedir, adaletten yana değildir... Halkımızı sizin gibilerden korumamız gerek,” diyerek yargı mensuplarına karşı bir saldırı başlattı.⁶⁵

Mladić'in avukatı Branko Lukić, yaşlı müvekkilinin "bellek yanılması" olarak bilinen bir sendromdan mustarip olması nedeniyle olayları hatırlamasının güç olduğunu, dolayısıyla mahkemeye yardımının dokunmayacağını iddia ederek durumu kurtarmaya çalıştı. Lukić'e göre belleği bu şekilde bozulduğunda kişi "olayları birbirine karıştırıyordu ve söyledikleri doğru olsa bile gerçeği yansıtmıyordu."⁶⁶ Lukić, bellek bozukluğuna dair bu kafa karıştırıcı açıklamayla müvekkilinin savaşta neler yaşandığını açıklamaktan kaçınmasına yardımcı olmuştu.

Slobodan Milošević, davası sona ermeden Lahey'deki hücrelerinde öldü. 2017'de Mladić, Srebrenitsa'daki soykırım da dahil olmak üzere kendisine yöneltilen on bir suçlamanın onundan hüküm giydi ve ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Karar açıklanırken duruşma salonunda Mladić'in kurbanı olanların yakınları da vardı. Eşini, oğlunu ve babasını Srebrenitsa katliamında kaybeden Nedžiba Salihović de bu kişilerden biriydi. Salihović, kuşatma altındaki Srebrenitsa'dan 1995'te kurtulmuş, çoğu kadın olan, işkence görmüş binlerce mülteciyle birlikte geldiği Tuzla'da Ron Haviv tarafından fotoğraflanmıştı. Haviv'in fotoğrafı Salihović'i bir BM askerinin arkasında, yüzünde acılı bir ifadeyle ve kollarını yardım istemesine göğsüne açmış halde ölümsüzleştirmişti. Salihović, yirmi yıl sonra Mladić'in davasındaki kararı duyduğunda koltuğundan fırladı ve kollarını bir kez daha göğsüne açtı. Ama bu sefer sevinç çığlıkları atmış; gerçeğin ortaya çıktığını, adaletin yerini bulduğunu haykırmıştı.⁶⁷

St. Louis'deki bazı mülteciler de Mladić'in işlediği suçlardan ötürü cezalandırıldığını duyduklarında muhtemelen aynı derecede sevindi, ancak duruşma sonrası birçoğunun hayatında pek bir değişiklik olmadı. Küçük Bosna halkı için geçmiş sadece anılarda mevcut değildir; mekânlarını düzenleme biçimlerinden mütevazı

dükkân ve restoranlarına kadar her şey onlar için geçmişten izler taşır. St. Louis'deki son günümde, eski Yugoslavya cumhuriyetlerinden kalma ürünlerle dolu bir Bosna marketini ziyaret ettim. Sloven meyve ve maden suları raflardaki yerini Hırvat balık konserveleriyle paylaşıyor; Sırp fasulyesi, Bosna kahvesi ve tatlılarının yanına duruyordu. Tezgâhın arkasında, vefat eden lider Josip Broz Tito'nun üniformalı, özenle süslenmiş büyük bir fotoğrafı vardı. Dükkân, eski Yugoslav ülkelerinin ahenk dolu birlikteliğinin yemekleri üzerinden temsil edildiği bir peri masalını andırıyordu. Fakat terk edilmişti ve nicedir kayıp olan geçmişten geriye sanki yalnızca yiyecekler ve içecekler kalmıştı.

Bedenimizdeki Sır: Genler Hakkında Bilinenler ve Bilinmeyenler

Yunan romancı Nikos Panayotopoulos, *Le Gène du doute* (Şüphe Geni) adlı romanında bilim insanlarının sanatsal yeteneği belirleyen bir gen keşfettiği, yakın gelecekteki bir toplumu anlatır.⁶⁸ Bu toplumda kişi, sanatçı olmak için genetik olarak “kodlanmış” olup olmadığını basit bir test sayesinde hemen öğrenebilir. Bu sayede hem sanat piyasası hem de edebiyat dünyası hızla değişir. Yaratıcı gene sahip sanatçılar ve yazarlar ön plana çıkarken diğerleri unutulmaya yüz tutar. Pek çok ünlü yazar başlarda teste girmek istemese de, yayıncılık endüstrisi yalnızca genetik olarak kodlanmış sanatçıların eserlerini yayımlamaya başlayınca onlar da yavaş yavaş ikna olur. Genç sanatçılar ve yazarlar içinse durum farklıdır: Doğru gene sahip oldukları takdirde prestijli yayınevleri yazdıkları her şeyi yayımlamaya hevesliyken, köklü sanat galerileri sadece sanatsal gene sahip olanların eserlerine yer verme kararı alır. Vârislerse uzun zaman önce ölmüş dedelerinin ya da teyzelerinin bu gene sahip olduğuna ilişkin kanıt bulmak için mezarları açmaya başlar ve eserlerin değerinde sahiden bir artış yaşanır. Kitabın ana karakter-

ri, kendini unutulmaya mahkûm ettiğinin farkına varmaksızın sınava girmeyi reddeden yaşlı bir yazardır. Verdiği kararın kötü sonuçlarına cesurca göğüs gerer ve şüpheyi öven yazılar kaleme alır. Ama ölüm döşeğindeyken yazarlara özgü o meraka yenik düşer ve teste girmeyi kabul eder; fakat sonuçlara bakmama kararı alır ve bu şüpheyile ölür. Okur, yazarın arzu edilen geni taşıdığını öğrenir ama yazarın belirsizlik ve cehaletle dolu yaşamına bağlılığı, yaşananların tersine çevrilmesine katkı sağlamıştır ve gen testi yavaş yavaş önemini yitirir.

Bu, genetiğin gücüne dair kurgusal bir bakış açısı olsa da gündelik hayatlarımızda sıklıkla genlerin, bedenlerimiz hakkındaki gerçeği ortaya çıkarmak, dolayısıyla bizlerin ve çocuklarımızın geleceğini tahmin etmek için keşfedilmesi gereken bir sırra sahip olduğunu düşünürüz. Genetik, özelliğin radikal olarak yeniden düşünülmesine kapı aralarken yeni tür fanteziler, kaygılar ve paranoyaları besler.

Peki gelecekteki olası hastalıklar için genetik testler söz konusu olduğunda cehaleti benimsemek, bizler için daha iyi olabilir mi? Genetik test yaptıran pek çok kişi sonuçlarla ilgili sorunlar yaşamaktadır: Bazıları teste girdiğine pişman olurken, bazıları sonuçların belirli bir hastalığa yakalanma riski açısından tam olarak ne anlama geldiğini anlamak ister. Bazıları da bir testten ötekine geçer ve farklı kuruluşlardan genellikle farklı sonuçlar aldıklarından hedefledikleri kesinliğe bir türlü ulaşamazlar.

Bu test sonuçlarına, sonrasında ne olduğuna ve kimlerin bu sonuçlara erişebileceğine dair endişeler gitgide artmaktadır. Sonuçların kötüye kullanımı pek çok olasılığı içerir –devlet gözetiminden tutun da sağlık sigortası alamayan ya da belirli bir hastalığa genetik yatkınlıkları tespit edildiği için yüksek prim ödemeleri gereken insanlara kadar. Kriminoloji alanında da benzer şekilde, on dokuzuncu yüzyılda Cesare Lombroso'nun

geliştirdiği “suça meyilli doğulabileceği” tezini hatırlatan, suça genetik yatkınlık fikrine odaklanan çok sayıda teori de vardır. Bazıları genetiğin daha iyi anlaşılmasıyla insanların daha az cezai yaptırımla karşılaşacağını umarken, genetik olarak antisosyalliğe yatkın olduğu ortaya çıkan kişilerin yeni kontrol biçimlerine maruz kalacağı da ihtimal dahilindedir. Burada soru, bu yeni bilgiyle ne yapılacağıdır. Bireyler, Panayotopoulos’un romanındaki yazar gibi cahil kalmayı tercih etseler de toplumsal düzeyde artık iş işten geçmiş gibidir, cini şişesine sokabilene aşk olsun. Sonuç olarak genetiğin benliğimize, ilişkilerimize ve işimize ilişkin düşüncelerimizi etkilediğini görmezden gelmek artık imkânsızdır.

GAYET İYİ BİLİYORUM AMA...

2013’te DNA’nın keşfinin altmışıncı yıl dönümü şerefine Cambridge’de düzenlenen bir konferansa katıldım. Etkinlik ünlü genetikçilerin yanı sıra, genetikteki gelişmelerin ışığında yeni yatırımlar peşindeki birkaç girişimcinin de ilgisini çekmişti. Girişimcilerden birinin aklında genetik bir flört uygulaması vardı. İnsanların genom şifrelerinin yakında epey düşük bir maliyetle çözüleceğini hesaplamış ve kişilerin genetik bilgilerinin bilgisayar mühendisleri tarafından çevrimiçi randevu platformundaki profillerine aktarılabilceğini öngörmüştü. Ayrıca bu bilgilerin ilk buluşmadan sonra insanların flörtleştikleri kişilerin, yani potansiyel eşlerinin ve dolayısıyla çocuklarının genetik hastalıkları konusunda bilgi edinmeleri için diğer uygulamalara da bağlanabileceğini düşünüyordu.⁶⁹ Bu girişimciye insanların tüm bu bilgileri ilk buluşmadan sonra gerçekten öğrenmek isteyip istemeyeceklerini veya buna hakları olup olmadığını sorduğumda, genleri “kötü” olan biriyle zaman kaybetmekten kaçınmanın faydalı olabileceğini söyledi.

Eskiden aşk “körlük” olarak algılanırdı; gözlerimiz ve kalplerimiz yarı kapalıyken âşık olurduk, önümüzdeyse haddinden fazla görüp bilmeye çalışacağımız tekinsiz bir gelecek var gibi. Akıllı telefonlardaki algoritmalar ve uygulamalar yoluyla genetik bilgiler yaygın olarak kullanılır ve kolayca yorumlanabilirse, her türlü paranoya ve kaygının ikili ilişkilerimizi gölgelemesi kaçınılmaz olacaktır.

İnsanlar kaygının pençesindeyken cehalet, geçici bir süreliğine de olsa bir savunma şeklidir. Peki ama genetik testlerden elde edilecek verilere bigâne kalmayı gerçekten göze alabilir miyiz? Üstelik ticari amaçlı genetik testlerin sonuçlarıyla nasıl başa çıkacağımız da başka bir tartışmanın konusu. Aynı konferansta bu tür paralı testleri rasyonel ve bilimsel gerekçelerle reddetse de genetik endüstrisinin nasıl çalıştığını merak ettiği için testlere girmeyi isteyen bir genetikçi deneyimlerini katılımcılarla paylaştı. Bir şirkete tükürüğünün örneğini yollamıştı ve gelecek saçma sapan tahminlerle dalga geçmeyi umuyordu. Test sonuçları çıktığında gelecekte yakalanabileceği çeşitli hastalıklara dair ihtimalleri okumak epey eğlenceliydi. Gelgelelim raporun sonunda genleri hakkında daha fazla bilgi alma fırsatı olduğunu gördüğünde işin renginin değiştiğini hissetti. Bu seçim onu tedirgin etmişti. Paralı testlere inanmamasına rağmen vadedilen bilgilerin muhtemel doğası, bilimsel şüpheciliğini uyandırmaya yetmişti.

Genetik testlere bu kaygıyla bakmak, bilimin genlerin çalışma şekli hakkında söylediklerini görmezden gelmemize neden olur. Birkaçı dışında, belirli genlere ilişkin çoğu hastalık, sanılanın aksine DNA yoluyla kolayca aktarılmaz. Genlerin çevresel, sosyal veya kültürel faktörlerle etkileşimi anlamına gelen epigenetiğin bu konudaki rolü önemlidir ama genlerin gücü söz konusu oldu-

ğunda bu ekseriyetle yadsınır. Sonuç olarak ebeveynlerimizden bize, bizden de çocuklarımıza aktarıldığı varsayılan hastalıklara dair pek çok hikâye üretilir.

Oğlumun ilkokulda genetiğin ne olduğunu öğrenip miyop gibi bazı hastalık ve durumların kalıtsal olduğunu keşfettiğinde yaşadığı üzüntüyü hatırlıyorum. O da benim gibi miyop olduğundan, kendisini dünyaya getirmeden önce kusurlu genimi düzeltmediğim için hayal kırıklığına uğramıştı. Ona teknolojinin henüz bu tür müdahalelere izin vermediğini anlatmaya çalıştım. Genlerinin yarısının babasından geldiğini ve içlerinde epey iyilerinin de olduğunu anlayınca neyse ki sakinleşti. Hangi genden özellikle memnun olduğunu sorduğumda, “Çok fazla arkadaşla ihtiyaç duymamamı sağlayan gen,” yanıtını verdi. O zamanlar etrafımda çok fazla insanın olduğundan yakınıp duruyordu. Genler oğluma, neden evde kalıp tek başına oyun oynamak istediğine ve sosyalleşmesi gerektiğinde neden bu kadar mutsuz olduğuna dair sağlam bir açıklama getirmişti.

HATALI DOĞUM:* BİLİNMEYENİ RASYONELLEŞTİRMEK

2016’da Kanadalı üç aile, ABD’nin Georgia eyaletindeki bir sperm bankasına ve onun Kanadalı distribütörüne “hatalı doğum” davası açtı.⁷⁰ Sperm bankası, donörlerinin geçmişini araştırmamak ve müşterilerini yalan yanlış bilgilerle dolandırmaktan suçlanıyordu. Aileler ilgili donörü “iyinin de iyisi” gibi gördüğü için seçmişti. Banka, adamı yüksek IQ’lu, beş dil bilen, ayda beş kitap okuyan, sinirbilim mühendisliği alanında doktora yapmış, uluslararası üne sahip bir davulcu olarak tanıtmıştı. Bu donörden alınan spermlerle sağlıklı bir çocuk yetiştiren

* (İng.) wrongful birth: Doğum kusuruyla dünyaya gelen bebeklerin ebeveynlerinin, hamileliği önleme ya da sonlandırma konusunda bilinçli karar verme fırsatından mahrum bırakıldıklarını ileri sürerek ilgili doktora ya da sağlık hizmeti sağlayıcısına yönelttikleri yanlış uygulama iddiası. (e.n.)

Kanadalı aile bir gün ajanstan donörün kimliğini kazara ifşa eden bir e-posta aldı. Aile internette arama yaptıktan sonra bağışçının şizofreni, narsistik kişilik bozukluğu ve büyülenme sanrıları da dahil olmak üzere birden çok akıl hastalığı olan, hüküm giymiş bir suçlu olduğunu öğrendi. Olağanüstü yüksek bir IQ ve doktora şöyle dursun, lisans diplomasını bile yirmi yılda alabilmişti.

Donörün spermleri; Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya’da otuz altı çocuğun doğumunda kullanılmıştı. Dolandırıcılık haberi ortaya çıkınca çok sayıda aile, şirkete dava açtı. Bir anne, oğlunun bugüne kadar akıl hastalığı belirtileri göstermediğini ama ergenlik döneminde hayatlarının altüst olmasından endişelendiğini dile getirdi. Üstelik hangi donörü seçeceğine karar vermek için dört ay harcamış, tüm donörlerinin sağlık ve başarı açısından nüfusun %1’lik diliminde olduğunu söylediği için özellikle bu şirketi seçmişti. Aileler sperm bankasından alacakları tazminatı, çocuklarının hayatlarının sonraki safhalarında akıl hastalığı belirtileri gösterdikleri takdirde test ve tedavi masrafları için kullanacaklarını ilan etmişlerdi. Atlanta’daki mahkeme, Georgia eyaletindeki yasaların “hatalı doğum” suçunu tanımadığı iddiasıyla sperm bankasına açılan üç davayı da 2018’de reddetti.⁷¹

Sperm bankasının donörü açıkça hileye başvurarak tanıtması bir yana, söz konusu çocukların davadan nasıl etkilenecekleri de apayrı bir tartışma konusu.⁷² Çocuklar doğum koşullarını öğrendikleri takdirde, genlerinin yarısının çok zeki babalarından değil, sabıka kaydı olan, akıl hastası bir yabancından geldiğini ve kandırıldıklarını da pekâlâ öğrenebilirler. Bağışçının adının ifşa edildiği ilk e-postayı alan ailenin kasıtlı cehaleti benimseyerek internette araştırma yapmanın cazibesine direnmesinin ve üremenin bilinmeyenle temel bir bağı olduğunu kabul etmesinin

daha doğru olacağı da düşünülebilir. Nitekim bir partnerle çocuk sahibi olan kadın, çocuğa aktarılacak gen kombinasyonunun onu nasıl etkileyeceğini tahmin etmenin imkânsız olduğunun farkındadır. Donör yardımıyla hamile kalan kişi de donörün geçmişteki başarılarının veya niteliklerinin çocuğu için benzer sonuçlar doğurup doğurmayacağını asla bilemez.

“Hatalı doğum” terimi de “hatalı” sperm veya “hatalı” döl-lenmiş yumurtayla dünyaya gelen bir çocuk için problem doğurabilir. Çocuklar istenip istenmediklerini sorgulama aşamasına geldiklerinde anne babalarının karşı cinsten ya da farklı niteliklere sahip başka bir çocuğa mı sahip olmak istediklerini merak ederler.

“Ben kimim?” sorusu, ki yanıtı genellikle hayatımızdaki önemli kişilerin (başta ebeveynlerin) olmamızı bekledikleri kişiyi baz alır, yetişkinlikte de devam eder. Psikanalistler bu soruya tatmin edici bir yanıt vermenin neden imkânsız olduğu üzerine yıllardır çalışmaktadır. Ve neticede özne kendine, anne babasının ya da başkalarının söz ve davranışlarını yorumlayıp satır aralarını okuyarak tatmin edicilikten uzak, hayalî bir yanıt verir. “Hatalı” doğduklarını öğrenen çocuklarda ne tür hayaller ya da kaygılar gelişebileceği merak konusudur. Bazıları, sperm donörleri hakkındaki “gerçeği” araştırdıkları için ebeveynlerine kızabilir; çünkü bu “gerçeğin” ebeveynlerin çocuklarına bakış açısını değiştirmesi, onlara dair istek veya beklentilerini etkilemiş olması muhtemeldir. “Hatalı doğmuş” çocuklar, hayatlarındaki psikolojik engelleri, donörlerinin genlerinden miras kalan akıl hastalığının ya da kişilik özelliğinin bir işareti olarak algılayabilir veya ebeveynler, çocuklarındaki asi bir tavır, kendi kontrollerinin veya sorumluluklarının dışında gelişen, genetik olarak kodlanmış suçlu bir davranışın işareti sayabilirler.

Bir çocuğun “hatalı” spermden doğduğunu öğrendiğinde ne hissedebileceği meselesi, beyaz bir eşcinsel çiftin yaşadıklarından sonra da bir hayli tartışıldı. Çift, talep ettikleri beyaz donör yerine kendilerine siyahi bir adamın spermelerinin gönderildiği gerekçesiyle sperm bankasına dava açtı. Her ikisine de benzer genetik özelliklere sahip bir donör istediklerini ve geçmişini dikkatle inceledikten sonra bir donör seçtiklerini dile getirdiler. İçlerinden biri hamile kalıp bu karışıklık ortaya çıkınca, sevinçleri kâbusa dönmüştü: “Onun [Jennifer] ve Amanda’nın bebeklerine doğru babayı seçmek için harcadıkları enerjinin, yaptıkları ayrıntılı planlamanın tamamı boşa çıktı. Jennifer’ın hamileliğine dair heyecanı ve beklentisi yerini bir anda öfke, hayal kırıklığı ve korkuya bıraktı.”⁷³

Kızları doğduktan sonra çift, hesapta olmayan ırklararası ebeveyn-çocuk ilişkisi sebebiyle sperm bankasını suçladı. Bu durum onları ırksal ve kültürel çeşitliliğin hoş görüldüğü bir yere taşınmaya zorlamıştı. Mahkemede kızlarını çok sevdiklerine ama melez bir çocuk yetiştirmenin zorluklarıyla başa çıkmak için yeterli donanıma sahip olmadıklarına dikkat çektiler. Kadınlarından biri, Afro-Amerikalılara dair “kültürel yeterliliğinin” sınırlı olduğunu ve kızının kendini doğuştan gelen özellikleri yüzünden dışlanmış hissetmesini istemediğini vurguladı.

Ebeveynlere, kızlarının davayı anlayacak yaşa geldiğinde dava hakkında ne düşüneceği sorulduğunda, “Davanın, hatalarından ötürü bize tazminat vermesi gereken bir şirket hakkında olduğunu ve bu parayla psikolojik destek alıp birbirimizi daha fazla sevmeyi öğrendiğimizi anlatacağız,” dediler.⁷⁴ Mahkeme davayı reddetti ama sperm bankası kısmen de olsa sperm ücretini çifte iade etti.

VÜCUDUN SIRLARI

Bilim bizlere genlerin önemli olduğunu söylediğinden, bazı insanlar genlerini “görmenin” veya anlamanın hayati olduğunu düşünür. Ama genlerin neye benzediği, nasıl faaliyet gösterdiği hakkında fazla şey bilinmediğinden ortaya çıkan tablo, biyoloji biliminin bulgularından çok cehalete ve hayal dünyasına dayanır. Bir diğer deyişle böyle bir tablo, laboratuvarından alınan güncel verilerden ziyade şahsi bilinçaltımızın bir uzantısı gibidir.

Deneysel bilimin bize öğrettiği onca şeye rağmen insanlar hâlâ bedenlerini Aristoteles’in “özel form” (*morphe*) kavramıyla anlama eğilimindedirler.⁷⁵ Bedenleri hakkında düşünürken fiziksel durumlarının birileri tarafından dikte edildiğine ve temel alınan bir form ya da önceden tanımlanmış bir durum tarafından kontrol edildiğine inanırlar. Aristoteles’in de değindiği gibi bu temel form, insanların kendilerini içinde buldukları fiziksel durumun “açıklayıcı nedeni”dir.

Günümüzde vücudun özel formuyla bir tutulan genler, kim olduğumuzu anlamamıza yarayan açıklayıcı nedenin büyük bir parçası olarak görülür. Genleri bir “neden” olarak düşünmekse, genlerimizi borçlu olduğumuz aile üyelerini görme biçimimizi etkiler. J. Allan Hobson’un felç geçirdikten sonra bir anı kitabı kaleme alıp genlerinin kendisini bir tür “Hobson’un Seçimi”yle baş başa bıraktığını yazması da bununla ilgilidir. Genetik olarak kendisine bahşedilmiş alternatif iki kader vardır: Anne tarafından Alzheimer, baba tarafından kalp rahatsızlığı.⁷⁶

Felç geçirdikten sonra Hobson, anevrizmanın bir sonucu olarak bir yanının ölüp gittiğini hissetti ve tüm fiziksel göstergelere göre iyileşiyor olsa bile içten içe kendini daha da kötü hissetti. Bu rahatsızlığı doktorlarıyla paylaştığında, felçten sonraki öznel deneyiminin bütünüyle göz ardı edildiğini ve doktorların sadece

sağlığının iyi olduğunu gösteren verilere odaklandığını hissetti. Çektiği acılar Hobson'u kendi hastalarından da özür dilemeye teşvik etti. Geçmişte, verileri iyi olduklarını ya da tedaviye yanıt verdiklerini gösterdiğinde o da hastaların acılarını göz ardı etmişti.

Hobson ikinci kez felç geçirdiğinde, genlerinin bir zamanlar babasına yaptıkları gibi kendisine de bir mesaj verip vermediğini düşünmeye başladı. Hastalığının nedeninin kalıtsal genler olduğu duygusuyla, babasıyla yeni bir bağ kurduğunu hissetti. Hobson'un ikinci felçten sonraki iyileşme süreci, babasıyla ilişkisini çözmeye yönelik psikolojik ya da psikoterapötik bir sürece de evrildi.

Ölüm korkusu bazı durumlarda ebeveynden çocuğa geçen genlere ilişkin bir soru şeklini alırken bazı durumlarda ebeveynin öldüğü yaşa sabitlenebilir. Bunun bir örneğine şu hikâyede rastlarız: Tuhaf nefes darlığı nöbetleri yaşayan Rus asıllı bir adam bir gün sokakta bayılır.⁷⁷ Doktorlar, semptomlarına fiziksel bir neden bulamayınca adamı bir psikiyatri kliniğine yollarlar. Klinikteki danışman psikolog, adama ailesinin geçmişini sorar ve babasının otuz dokuz yaşında intihar ettiğini öğrenir. Psikolog, hastanın da otuz sekiz yaşında olduğunu o an fark eder. Ve yapılan görüşmelerde, babayla aynı yaşta öleceği kaygısının hastanın nefes alamayışında önemli bir rol oynadığı ortaya çıkar.

Calvin Colarusso ölümle ilgili akut kaygısına çözümünü psikanalizde arayan Bay B'nin benzer vakasını anlatır.⁷⁸ Babası elli yaşına girmeden on gün önce öldüğü için Bay B'nin kaygıları kırk dokuz yaşına geldiğinde iyice artar. Babasının ölümünden sonra geride kalan aile üyeleri birdenbire yoksulluğa düşmüştür. Bay B de vefatından sonra ailesinin benzer bir durumu yaşama-

ması için başarılı kariyeriyle onlara “kurşun geçirmez” bir zırh örmek ister.

Bay B kırk dokuz yaşına geldiğinde, doktoru testosteronunda önemli bir düşüş fark eder ve bunu depresyonuna bağlar. Bay B antidepresan ilaçlar kullansa da hiçbirini durumuna fayda etmez. Bay B’nin elli yaşına girdiği o korkunç günde annesi ansızın komalık olur, iki gün sonra da ölür. Bu acı olayın ardından Bay B çocukken babasının ölmesini istediğini ve onun erken ölümüyle dileği gerçek olunca dehşete kapıldığını hatırlamaya başlar. Ama bir gün terapi sırasında, “Onu sadece bir baba olarak değil, bir erkek olarak da görmeye başlıyorum,” diye itiraf eder. O günden sonra Bay B antidepresan kullanmayı kademeli bir şekilde bırakır ve kendini daha iyi hisseder. Testosteron seviyeleri de, doktorunu epey şaşırtarak, çok geçmeden normale döner.

Ellinci doğum gününden bir yıl önce Bay B bir anlamda “her şeyi kapatmaya” başlamıştır, düşen testosteron seviyeleri de ölüme “hazırlığın” fiziksel işareti gibidir. Psikanalist, hastasının testosteronundaki bu değişikliği, Bay B’nin babasını öldürüp yerine geçmek için duyduğu çocukça isteğe bağlar ve yaşananları, kendine dayattığı olağandışı bir “hormonal hadım” biçimi olarak algılar. Bununla birlikte Bay B’nin kaygılarının artmasında annesinin ölümünün ne tür bir rol oynadığı da merak konusudur. Bay B’nin yerine annesi mi ölmüştür? Peki bu ölüm, Bay B’nin çocukken beslediği ensest arzuları değiştirmiş midir?

Hobson’un babasının genlerini kendi faniliğini hatırlatan bir ses olarak işitmesi gibi, Bay B için de elli sayısı ölümün habercisidir. İki durumda da ölüm korkusu bir kaygı nesnesine sabitlenmiştir: Birinde hayatın kontrolünü ele geçiren genler fikri, ötekinde belirli bir yaşa kadar yaşayabilme ihtimali söz konusudur. Burada ele alınması gereken konu, Hobson’un ge-

netik mirasına ilişkin kaygılarının, Bay B.'nin ellinci doğum günüyle ilgili derin kaygılarından daha az ya da daha çok “bilimsel” olmadığı gerçeğidir. Her ikisi de kaygı nesnelerini, içinde bulundukları durumun açıklayıcı nedenleri olarak görmektedir.

PSİKANALİZ ve GENETİK

İnsanlar genellikle mevcut bir hastalık nedeniyle değil, gelecekte hasta olma riskinden korktukları için bir genetikçiye danışırlar. Psikanalist Andrée Lehman meme kanserine ilişkin riskler hakkında genetikçilere danışan kadınların gelecekleri ya da genlerin kökeni ve aktarılabilirliği konusunda endişeli olduklarını gözlemlemiştir. Bu kadınlar şüphe ve belirsizlikle doludur, dolayısıyla çoktan kaygının pençesine düşmüşlerdir. Genetik gerekçelerle meme kanseri riski taşımadıkları söylendiğinde bazıları tatmin olmuş görünüp rahatlamış, teşekkürlerini sunup önleyici tavsiyelere uymaya karar vermiştir. Ama diğerleri hâlâ endişelidir, hatta eskisinden de fazla. Çok geçmeden başka testler yaptırmak isteyecek ya da ileriki yıllarda kanser tehlikesiyle karşılaşacakları diğer organlara odaklanmaya başlayacaklardır.⁷⁹

Genetik yatkınlıklar için test yaptıрма kararı, rahatsız edici bir aile meselesine dönüşebilir. Örneğin *Still Alice* (*Unutma Beni*) filminde Julianne Moore tarafından canlandırılan orta yaşlı bir kadın olan Alice, hafızasını kaybetmeye başlamış başarı bir dil bilimi profesörüdür. Nöroloğu, Alice'in hastalığının genetik kökleri olan erken Alzheimer olduğunu tespit etmiştir. Alice, çocuklarına hastalığından bahsederken onlara bu geni taşıyor olabilecekleri konusunda da bilgi verir. Çocuklar teste girmeye teşvik edilir, ama bu gerçekle yüzleşmek istemeyebilecekleri konusunda uyarılırlar. Kardeşlerin en büyüğü ve hamile olanı, çocuklarına bu geni aktarıp aktarmayacağını öğrenmek

istediğinden test yaptırmaya karar verir. Testi pozitif çıkarsa, tıp biliminin erken müdahaleyle hastalığın ilerleyişini durdurmasını umar. Testinin sonucu pozitif çıkar, ama karnındaki ikizlere dair her şey yolunda görünmektedir. Erkek kardeşin testiye negatif çıkar. Hasta annesine bakan, gelecek vadeden bir aktris olan en küçük kardeş Lydia ise test yaptırmak istemez. Film, Lydia'nın genleriyle ilgili kasıtlı cehaletinin nedenlerini irdelemez ama aile üyeleri içinde annelerine en çok ilgi ve şefkati gösterenin Lydia olduğunu öne çıkarmaktan da geri durmaz.

Bazı insanlar genetik bilgiyle başa çıkmakta güçlük çekerler. Kavrayışta sıkıntı yaşamaları bile gerçeği kabullenmek onlar için kolay olmayabilir. Nitekim bilgi, zihinsel bir kavrayışı beraberinde getirir de, halihazırda var olan endişe ya da inanışları geçersiz kılmaya yetmez. Kanseri olmaktan korkan hastaların tedavisini üstlenen psikanalistler, kanserin hem fiziksel ve zihinsel çöküşe, hem de terk edilmişlik ve kayıp gibi duygulara neden olabildiğini gözlemlemektedir. Bu hislerin kanserin daha geniş aile grupları içinde nasıl algılandığıyla bağlantılı olması muhtemeldir. Genetik testlerden geçen kimileri, aile ilişkilerini gözden geçirmek isteyebilir ve bu durum kargaşayı beraberinde getirebilir. Kişiler geçmişte yaşanmış ailevi meseleleri veya birtakım inançları aniden anımsayabilir ya da unutulmaya yüz tutmuş aile gelenekleriyle meşgul olabilirler. Genç nesiller miras aldıkları genler için öfke duyarken, aile büyükleri çocuklarına kötü bir şey aktardıkları düşüncesiyle suçluluk hissedebilirler.

Bazıları hayati genetik bilgileri tamamen görmezden gelmelerini sağlayan stratejiler geliştirirken, bazıları bilgiyi özümsemeler bile onu sabit, kesin ve hayatlarının gidişatını belirleyecek bir unsur olarak görmemeyi seçer. Genlere ilişkin bilgiler kesinlik olarak algılandığında ve insanlar kendilerini genetik bilginin

istatistiksel olasılık diliyle güçlü bir şekilde özdeşleştirdiğinde problemler ortaya çıkar.

Doktorların rahatsız edici bilgileri aktarış şekilleri hastanın endişelerini tetikler, ancak hastanın bu bilgiyi nasıl işittiği veya kendisine anlatılanları dinleyip dinlemediği de tepkisinde farklılığa neden olur.⁸⁰ Bununla birlikte, hastaların cehalet haklarının olup olmadığı sorusuna yanıt verilmez. Örneğin, hastalar sağlıklarını ilgilendiren kötü bir haberi duymak istemediklerini doktorlarına önceden söyleyebilirler mi? Bilmeme hakkına dair tartışmalar, genetik alanındaki etik çalışmaların bir parçasıdır. Bazı durumlarda insanlar testlere girmeme veya sonuçlarını öğrenmemeye karar verirken bazı durumlarda kişinin genetik bilgilerinin, tesadüfi bulgular olarak adlandırılan yolla, kaza-ra ortaya çıkması söz konusudur.⁸¹ Örneğin, insanlar bilimsel bir araştırmanın parçası olmayı kabul ettiklerinde, araştırmada ortaya çıkan beklenmedik bulguları öğrenmekten kolay kolay vazgeçmezler. Etik soru, kişinin tesadüfi bulgular hakkında bilgi edinmek istemediğini araştırmacıya önceden bildirip bildiremeyeceğidir. Peki kaza sonucu ortaya çıkan hastalığın tedavisi mümkünse, doktor verdiği sözü tutmak zorunda mıdır? Genetikçiler, aile üyelerinin birbirleriyle genetik olarak ilişkili olmadığını tesadüfen keşfettiklerinde, bu bilginin paylaşılıp paylaşılmayacağı ikilemini de düşünmek zorundadır. Örneğin bir genetikçi, genetik bir araştırma için gönüllü olan ebeveynlerin çocuklarıyla genetik bağları olmadığını keşfeder ve hastanede bir karışıklık yaşandığı ortaya çıkarsa ne olur? Genetikçi, araştırmanın sonraki safhalarında yapılan testlerde kalıtsal bir hastalığa rastlamazsa, aileye bu keşiften bahsetmeyebilir. Ama aile üyelerini bir hastalık bulgusuna dair bilgilendirmesi gerektiğinde kendini baskı altında bulur.

GENLER ve SUÇ

Görüldüğü gibi genlerine ilişkin bilgiler bazıları için şüphe ve kaygıyla bağlantılıyken, bazılarında sadece hastalığa yakalanma nedenlerini değil, davranış şekillerini de açıklayarak bir tür kesinlik vadeder. Genetik son on yılda hukuk alanında da determinizm ve özgür iradenin yanı sıra sorumluluk ve cezalandırma hakkındaki tartışmalarda önemli rol oynamıştır.

Bugünlerde bazı adli davalarda sanığın suç işlemeye yönelik genetik yatkınlığa sahip olup olmadığına dair uzman görüşünden faydalanılıyor. Bunun bir örneği, 2009'da Cezayir uyruklu Abdelmalek Bayout'un İtalya, Trieste'de görülen davasıdır.⁸² Bayout, dininin gereği olarak yaptığı makyajla alay eden Walter Felipe Novoa Perez'i öldürmekle suçlanıyordu. Akli dengesinin bozuk olması, hafifletici neden olarak görüldü ve dokuz yıl, iki aylık hapis cezasına çarptırıldı. Gelgelelim Bayout temyize gitti; ikinci yargılamada bir genetik uzmanı, sanığın genetik olarak şiddet içeren suçları işlemeye meyilli olabileceğini ifade etti ve aralarında serotoninle dopaminin de bulunduğu nörotransmitterleri düzenleyen MAOA genindeki değişikliklere dikkat çekti. Uzman, bu gene ilişkin işlev bozukluğunu şiddet eğilimine bağlayan çalışmalara atıfta bulunarak Bayout'un davranışında genlerin rolü olabileceği sonucuna varmıştı.⁸³ Mahkeme bu iddiayı kabul etti ve sanığın cezasını daha da düşürdü.

Suç içeren davranışların genetik yatkınlıkla ilgili olduğuna yönelik çalışmalar son on yıldır pek çok tartışmayı alevlendirdi. İnsanın doğası ve yetiştirilme tarzı arasındaki ilişkiyi temel alan eski tartışmalar epigenetikle ilgisi düzeyinde tekrar canlandı, ama odağı genlerin analizinden, genlerin kendilerini açığa vurma-
masında çevrenin etkilerine çevirdi.

ABD’de şiddetin genetik determinizmle ilgili olabileceği fikri, adli psikolog Adrian Raine’in *The Anatomy of Violence* (Şiddetin Anatomisi) adlı kitabının yayınlanmasından sonra iyice güç kazandı.⁸⁴ Raine, şiddete yönelik genetik yatkınlığa örnek olarak iki farklı cinayetten idam cezasına çarptırılan ve biyolojik babası benzer suçlardan hüküm giymiş Jeffrey Landrigan’ın davasını gösterir.

Landrigan’ın davası, tek bir aile üzerinden çarpıcı bir şiddet ve suç sarmalını ortaya koyar. Landrigan’ın büyük büyük dedesi bir içki kaçakçısıdır. Oğlu, yani Landrigan’ın dedesi, bir banka soygununda polisle girdiği çatışmada ölür, oğlu Darrel Hill ise yaşananların tanığıdır. Darrel da çok geçmeden suça bulaşır, iki cinayet işler ve idama mahkûm edilir. Darrel’in sadece bebekken gördüğü Billy adında bir oğlu da vardır. Billy altı aylıkken annesi onu yetimhaneye bırakır.⁸⁵ Bir aile Billy’yi evlat edinir. Bazı raporlar ona iyi bakıldığını, sevgi ve şefkatle büyütüldüğünü iddia ederken, bazıları annenin alkolik olduğunu ve çocuğa saldırgan davrandığını öne sürer. Bu aile Billy’nin adını Jeffrey olarak değiştirir. Jeffrey Landrigan ergenliğinden itibaren uyuşturucu ve alkol sorunları yaşamaya başlar, sonunda ıslahevine yollanır. Reşit olduğundaysa biyolojik babası Darrel gibi iki kişiyi öldürür ve idama mahkûm edilir.

Hill ölüm hücresindeyken, biyolojik oğlu hakkında şunları yazmıştır: “Jeffrey’nin de kaderi buydu, kimse bundan şüphe etmiyor, eminim. Armut dibine düşermiş, ben neysem o da o oldu... Onu son gördüğümde kundakta bir bebektir ama iki 38’lik tabanca ve bir Demerol’un üstünde uyuyordu.”⁸⁶

Raine argümanını şöyle sonlandırır: “Bebeğinin altına silah ve uyuşturucu koymak, olacakların habercisi gibidir. Bu ister şiddet ister uyuşturucu ister alkol olsun, üzüm üzüme baka baka

kararır mefhumunun erken bir örneğidir. Landrigan görünüşe göre biyolojik babasının günahlarını taşımaktan çok daha fazlasını yapıyormuş.”⁸⁷ Raine’ye göre Landrigan’ın evlat edinilmesi ve sevgi görmesi, genetik yapısına ait biyolojik belirlenimciliği değiştirmeye yetmez.

Landrigan’ın hikâyesi pekâlâ başka şekillerde de yorumlanabilir. Öncelikle, annesinin hamileliği esnasında madde kullanımından kaynaklı beyin hasarı ihtimali vardır. Bu konu 2007’de ABD Yüksek Mahkemesi’nde, Landrigan’ın 1990’da idama mahkûm edildiği davada mahkeme tarafından hakkaniyetli bir şekilde temsil edilip edilmediğine dair çıkan tartışmaların da bir parçasıydı. Landrigan o davada hafifletici nedenlerin savunmasında kullanılmasını ve eski eşiyle annesinin onun adına tanıklık etmesini reddetmişti.⁸⁸ Dava, Yüksek Mahkeme’de sona erdiğinde yargıçların çoğu Landrigan’ın mahkûmiyetini onarken dört yargıç bu karara karşı çıkmış, işlenen suçların biyolojik olduğu kadar psikolojik bileşenleri olduğunu öne sürmüştü. Yüksek Mahkemede’deki dört muhalif adına yazan Yargıç John Paul Stevens, Landrigan’ın “ciddi bir beyin bozukluğundan mustarip olduğunu gösterecek” raporun mahkemeye sunulmadığı gerekçesiyle Landrigan’ın avukatını suçladı. Stevens, avukatı ayrıca davalının biyolojik annesinin hamileliği sırasında alkol ve uyuşturucu kullanmasının bebek üzerindeki olası etkilerini ortaya çıkarmak adına uzman desteği almadığı için eleştirdi. Avukatın, Landrigan’ın kendisini evlat edinen aileyle geçirdiği sorunlu çocukluğa ve gençliğinin “fiziksel ve duygusal istismar, ebeveynlerince ihmal, madde bağımlılığı sorunları, yetersiz eğitim, rehabilitasyon merkezleri, psikiyatri koğuşları ve polis nezaretinde geçen bir hayata” dönüşmesine mahkemede yeterince yer vermediğine de dikkat çekti.⁸⁹ Bu özet, genler ve çevresel faktörler arasındaki ilişkiyi de vurgulamaktadır.

Bununla birlikte psikanalitik bir yaklaşım, Landrigan'ın babasıyla olan genetik bağına değil, psikolojik özdeşliğe odaklanır. Landrigan, biyolojik babası Darrel Hill'in izini sürmek için çeşitli yollara başvurmuş ve bu uğurda yıllarını harcamıştır. Landrigan'ın ilk cinayetini işlemesinden kısa süre sonra babasını bulduğu bilinmektedir. Yirmi yaşındaki Landrigan hapisten yeni çıkmıştır, evlidir, yakında baba olacağını öğrenecektir. Doğacak çocuğunun vaftiz babası olmasını isteyen çocukluk arkadaşı Greg Brown ile içmeye gider. Brown, Landrigan'a *punk* deyince ikili arasında söz dalaşı başlar ve Landrigan, arkadaşını bıçaklayarak öldürür.

Landrigan ömür boyu hapis cezasına çarptırılır ama temyizde cezası yirmi yıla indirilir.⁹⁰ Koğuş arkadaşlarından biri ona bir önceki cezaevinde Landrigan'a benzeyen biriyle tanıştığını söyler. Landrigan bu adamla bağlantı kurduğunda onun biyolojik babası Hill olduğunu öğrenir. Landrigan, babasını suç işlediği için hapse girdiğinde bulur ve iki adam farklı cezaevlerinde günlerini doldururken birbirlerine mektup yazmaya başlarlar.

Landrigan'ın bir suçlunun oğlu olduğu, evlatlık alındığı ailede de eğitim gördüğü okulda da bilinmekteydi, haliyle insanların babasının izinden gitmesini beklediğini hissetmiş olabilir. Küçük bir çocukken yasaları çiğneme endişesine kapıldığı da dikkatlerden kaçmamalıdır. Babasının 38 kalibrelik iki tabancayı ve Demerol'ü bebeğin yatağının altına saklamasının, çocuğun gelişimi açısından önemli sonuçlar doğurması muhtemeldir. Çocuklar, ailelerinden çok farklı yollarla etkilenebilir ve bilinçsiz de olsa ebeveynlerindeki endişeleri fark edebilir, hatta üstlenebilirler. İki yaşındaki bir çocuk bile yatağının altına silah koyan yetişkinlerin kendilerini güvende hissetmediğinin farkında olabilir ve bu güvensizlik hissi kendi korkusu haline dönüşebilir. Bu

hikâyede silahların temsil ettiği, çocuğa yönelik en temel bakım eksikliğine de aynı derecede dikkat etmemiz gerekir. Psikopatik karakterin izleri, çocuklukta maruz kalınan beyin travmalarına ve büyümenin simbiyotik aşamasında bebekle etkileşime girmeyen, ona ilgi göstermeyen ebevenylerin kronik ihmaline dek uzanır.

“Baba” terimi, Landrigan’ın hikâyesinde önemli bir rol oynamaktadır. Landrigan ilk cinayetini baba olmak üzereyken işlemiş ve çocuğunun vaftiz babası olacak arkadaşını öldürmüştür. Eldeki veriler, işlenen suçun psikanalitik olarak anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Gençliğinin büyük kısmını biyolojik babasını arayarak geçiren Landrigan’ın babalığa bizzat adım atacak olması, vaftiz babalık yoluyla sembolik baba rolünü üstlenecek kişiye şiddet uygulamasına neden olmuş olabilir.

Hill’in, polisler tarafından vurularak öldürüldüğünü gördüğü babası da ona uzun süre musallat olmuştu; Hill sık sık babasına ait halüsinasyonlar görüyordu. Babasının gençlik yıllarında ona öldürülmekten kurtulamayacağını, bu yüzden önce onun öldürmesi gerektiğini söyleyen sesini duyuyordu. Hem baba hem de oğul için bir başka sebep de eşcinsel dürtüler olabilir. Landrigan gibi Hill de hapisanede biri ona *punk* dediğinde öfkelenmiş, adamı bıçaklayarak öldürmüş, sonra da cinsel bir saldırıya uğradığını ve nefsi müdafaa yaptığını iddia etmişti.

Landrigan cinayetten suçlu bulunmasına rağmen hapisaneden kaçmasına vesile olacak düşük güvenli bir çalışma ekibi-ne dahil edildi. Dışarı çıkınca ilk işi Yuma, Arizona’da yaşayan biyolojik annesini bulmak oldu. Yuma’ya giderken Phoenix’te mola verdi. Burada bir güzellik merkezinde çalışan ve gözüne kestirdiği erkeklerle evinde birlikte olmasıyla bilinen Chester Dyer’la tanıştı. Dyer birkaç gün sonra evinde elektrik kablo-

suyla boğulup bıçaklanmış halde bulundu. Sırtında kupa ası vardı, yatağının dört bir yanındaysa çıplak erkekleri çeşitli cinsel pozisyonlarda gösteren pornografik kartlar duruyordu. Polis bir benzin istasyonunu soyarken yakalanan Landrigan'ı tutukladı. Ayak izleri Dyer'in cinayet mahallinde bulunanlarla örtüşüyordu. Landrigan, cinayeti kendisinin işlemediğini söyledi ve Dyer'in onunla yakınlaşmaya çalıştığını ama katilin başka biri olduğunu iddia etti.

Landrigan'ın hikâyesini değerlendiren Dan Malone ve Howard Swindle şu soruya yanıt aradı: "Bir insanın sosyopat mı yoksa topluma değer katan bir birey mi olacağını ona doğumu esnasında dağıtılan kromozomal kartlar mı, yoksa yetiştiği çevre mi belirler?"⁹¹ Bazı teorisyenler Landrigan'ı genetik olarak kodlanmış bir suçlu olarak görürken bazıları Landrigan'ın eylemlerinin sosyal çevresi tarafından belirlendiği ihtimali üzerinde durmaktadır. Gelgelelim iki yaklaşım da Landrigan'ın suç işlerken deneyimlemiş olabileceği tatmini açıklamaya yetmez. Çünkü Dyer'ı öldürmesi, mevcut biyolojik ya da kültürel koşullara ham bir tepkiden ziyade, kendine özgü, hatta sanatsal bir biçimi de kapsar. Dyer'in evindeki oyun kartlarını belli bir anlam çatısında titizlikle düzenlemesi, Landrigan'ın sadece kendini aşan bir gücün –örneğin genlerinin– kontrolünde olmadığını, suç mahalline sembolik işaretler bırakmak isteyen bir özne olduğunu da ortaya koyar.

Landrigan bir genetik kod dizisinin emirlerini takip etmek yerine bu eylemi benzer belirleyicilerle yüzleşmek için de gerçekleştirmiş olabilir. Neticede ailesinin şiddet geleneğini sürdürüyor olsa da babasının ve dedesinin dürtüsel gaddarlığını, tamamen kendisine ait ve son derece karmaşık bir suçlu davranışıyla değiştirmiştir.

Bir genetikçinin, hatta bir sosyoloğun Landrigan ailesinin kriminal geçmişine ilişkin görüşü, kuşaklar arası eylem farklılıklarını ortaya dökmekte başarılı değildir. Genetik bakış açısına göre suç eylemleri –az ya da çok fark etmez– birer “suçtur”. Gelgelelim bir kriminal psikolog, hatta olaylara daha geniş açıdan bakabilen bir dedektif bile gerçeğin böyle olmadığını bilir. Farklı suç eylemleri, farklı cinayetler, çoğunlukla birbirinden farklı travmalar ve obsesyonlardan kaynaklanır. Suçlu atalarının aksine Landrigan hayatının büyük ölçüde kendini özdeşleştirebileceği bir şeyi ya da insanı aramakla ilgili olduğunu anlamıştı. 2010 yılında idam edildiğinde son sözleri, Oklahoma Üniversitesi futbol takımı Sooners’ın sloganlarından biri oldu: “Boomer Sooner”.

GENLER BİZE HANGİ BİLGİLERİ SUNAR?

Moleküler biyoloji, bir organizmanın genetik bilgisini tanımlamak için bilgisayar biliminden “program” terimini ödünç almıştır. “Bilgi” terimi bize, iletilebilen anlamsal verilerden müteşekkil bir şeyle uğraştığımızı söyler. Bu bilginin bir zorunluluk ya da sebep olarak işlev gördüğü izlenimini kolayca elde ederiz: Bilgimiz varsa onu yorumlayabilir, bastırabilir, görmezden gelebilir ya da hareketlerimizi ona göre şekillendirebiliriz. Dahası, bilimdeki ilerlemeler, yakında genlerimizi kontrol edebileceğimize ya da değiştirebileceğimize dair umutları da artırmaktadır. Örneğin, İnsan Genom Projesi’nin kurucularından biri, genomun deşifre edilmesiyle bir canlının kökenini ilk kez anlayabildiklerini ve bu canlının geleceğinin tasarlanabileceğini açıklamıştır. Evelyn Fox Keller ise genler yeniden konumlandırılır ve bilgi içeriği açısından tekrar tanımlanırsa yaşamın yeniden şekillendirilebileceği ya da gelecekteki evrim sürecine yeni bir yön verilebileceği idealinin, gerçekleştirilmesi mümkün bir proje olduğunu dile getirir.⁹²

Sözde nörogenetik zamanlarda yaşıyoruz. Hakikati bedende bulmayı umarken insani özneliliğin –hayal gücünün, fantezilerin, kendine zarar veren davranışların ya da günah işleme zevkinin– genetik bir koda ya da beynimizdeki hücrelerin, karmaşık etki tepki kalıplarıyla harekete geçen nöronal yapının yönetimine indirgenemeyeceğini unutuyoruz. Bedene ilişkin yeni bilgiler insanların bedenleriyle ve atalarıyla ilişki biçimlerini etkilerken, özdeşleşme duygusu genler hakkında kurulan yeni fantezilerle birlikte değişime uğruyor. “Hatalı doğum” durumlarında çocuklar ve ebeveynleri, yanlış donöre ait genleri çocukların davranışlarının nedeni olarak algılayabiliyor ve olası bir ruhsal sorunu ya da başına buyrukluğu donörün genlerine bağlayabiliyorlar. Gelgelelim genetik dizilim bir yana, bir çocuğun biyolojik babasıyla –bu ister bir sperm donörü, ister onu terk eden bir baba olsun– kendini özdeşleştirmesi ya da onun izinden gitmesi her koşulda olasıdır.

Genetik bilimi genlerin nihai etkisinin sosyal ve çevresel faktörlere bağlı olduğunu kabul ederek epigenetiğin önemini vurgularken, aynı zamanda ailenin ve diğer öznelarası ilişkilerin kişinin hayatındaki etkisine dikkat çeker. Yasaları çiğneyen dürtüsel davranış türleri için genetik bir temel oluşturmayı hedefleyen araştırmalar bile evdeki dengesiz duygusal ortamın, bilhassa aile içi istismarın, dürtüsellikle bağlantılı genlerin açığa çıkmasına neden olabileceğini söyler. Öte yandan bu çalışmaların son derece karmaşık araştırma sonuçlarını medyanın “suça sebep geninin” bulunduğu yönündeki abartılı iddialara indirgediğini ve bu haberlerin sayısındaki artışı da hesaba katmamız gerek. Bu iddiaların öznelere bedenlerinde, bilinçdışı fantezileri ve kimlikleri üzerinde önemli etkileri vardır. Genlerin suçun sorumlusu olduğu inancının yayılmasıyla epigenetik bir ortam –bir dil ve kültür– yaratılır ki genlere ve davranışlara ilişkin çalışmalarda bu durumun dikkatlerden kaçmaması gerekir.

Hastalığın Reddi

Korkunç mide ağrıları yaşadığında Maria'nın aklına ilk gelen, gıda zehirlenmesi yaşadığıydı. Suçu öğle yemeğini yediği restoranda bulmuş, tadı tuhaf gelen yemeği bitirdiğine lanet etmişti. Birkaç saat sonra ağrı dayanılmaz hale gelince acil servise başvurmuş, karnında büyük bir kist olduğu ortaya çıkmıştı. Maria, kalın bağırsağındaki kistin çıkarılması için hemen ameliyata alındı. Uyandığında ona “ileus”^{*}tan mustarip olduğu ve patoloji raporunun durumun vahametini belirleyeceği söylendi.

Gelgelelim Maria “ileus” kelimesini duyunca rahatladı. Kısa süre önce bir arkadaşına da benzer bir teşhis konmuş ama arkadaşı kendini hızla toparlamıştı. Maria bunu bir kanser hücresi değil, bağırsakları tıkayan iyi huylu bir kist olarak algılamış, teşhisi kendi kendine koyduğu için doktorun patoloji bulgularıyla ilgili uyarısını görmezden gelmişti. Onun için “ileus” terimi, öncesinde yaşadığı pek çok sıkıntının da –ara sıra hazımsızlık, iştahsızlık ya da tokluk hissi– nedenini açıklıyordu. Buna ek olarak çevresindekilere, hastanedeki pek çok insana kanser teşhisi

* Bağırsakların fonksiyonlarının bozulması veya çeşitli nedenlerle tıkanması sonucu ortaya çıkan hastalık. (e.n.)

kondugunu söylüyor ve yalnızca bağırsak tıkanıklığı yaşadığı için haline şükrediyordu.

Maria biyopsi sonuçlarını kendisiyle paylaşan doktorun hiçbir şey açıklamasına izin vermedi. “Adenokarsinom” kelimesini duyar duymaz doktorun sözünü kesip ileus hakkında konuşmaya başladı, kanser olmadığı için ne kadar şanslı olduğuyla bir kez daha övünüp bu hastalıkla uğraşmak zorunda olanlara sabır diledi. Doktoru, bu çılgınca monolog yüzünden ileusun bir tür kolon kanseri sayıldığını, ama diğer organlara yayılmamasının iyiye işaret olduğunu Maria’ya açıklayamadı. Bundan dolayı Maria’ya bir süre ek tedavi önerilmedi ama taburcu edilirken hastalığını ayrıntılı olarak açıklayan bir belge verildi. Gelgelelim Maria yazılanları bir kez bile okumadı.

Maria’nın kocası, eşine konan teşhisin farkındaydı. Son derece zeki ve yeni şeyler öğrenmeye hevesli eşinin inkârda teselli bulunduğunu görmek onu şok etmişti. Maria’yı gerçeği kabul etmeye zorlamanın mı yoksa onun kendini aldatmayı sürdürmesine izin vermenin mi doğru olduğuna karar veremediğinden, endişelerini partnerleri kanser olan insanların oluşturduğu çevrimiçi bir toplulukla paylaştı. Katıldığı oturumda sorduğu ilk soru, hastalığını inkâr eden kişinin gerçekte nasıl yüzleşmesi gerektiği oldu. İsmi vermeyen bir doktor bu durumu yemek yemeye benzeterek açıkladı: İnsanlar yeni, bilinmeyen yiyecekleri farklı şekillerde tadarlar. Bazıları koca bir lokmayı cesurca yutarken bazıları küçük bir ısırığı azami dikkatle alır. Bazen bir ısırık daha alır, bazen de dehşete kapılıp o yemeği bir daha görmek istemezler. Ölümcül sonuçlar doğurabilecek bir hastalıkla karşı karşıya kalan insanlarda da benzer tepkiler görülür. Bazıları her şeyi bilmek ister, hastalıkları üzerine düşünür, ayrıntılarını zevkle araştırır ve hastalık hakkında konuşmayı sever. Bazılarıysa tem-

kinli ilerleyip kıyısından köşesinden bilgi sahibi olmayı dener, sonra her şeyi akışına bırakır. Bazılarıysa –hangi düzeyde olursa olsun– hastalıkları hakkında bilgi sahibi olmayı sarsıcı bulur ve sağlıklarına dair korkutucu ya da tatsız bir bilgiye maruz kalmamak için ellerinden geleni yaparlar.

Maria elbette son gruba aitti. Bu yüzden ileus hakkında konuşmaya devam etti. Etrafındaki insanlar da bir müddet sonra ona hastalığını sormaktan vazgeçtiler. Doktorları bile ileusun bir kanser türü olduğundan katiyen bahsetmediler. Maria gelecekteki olası kanser teşhisinden kendini korumak için düzenli olarak vitamin almaya ve Asyalı bir aktardan edindiği şifalı otların gücüne tutkuyla inanmaya başladı –attığı her adım gelecekte kansere yakalanmamak üzerineydi. Ve semptomları hiçbir zaman tekrarlamadı.

Maria’nın kanser olduğunu bir şekilde “bildiğini” ama katlanması güç bu bilgidен kendini korumak için çeşitli stratejiler bulduğunu öne sürmek mümkün. İleus, Maria için sihirli bir kelimeydi –eski çağda insanların özel güçleri olduğuna, onları kötülüklerden koruyacağına inandıkları kelimeler gibi. Maria, doktorun açıklamasını dinlemeyi reddedip verdiği raporu okumayarak kendini hastalığın gerçekliğinden soyutlamıştı. Savunma stratejisinin bir diğer parçası da tüm kaygısını eşine aktarmaktı. O, kendini kasten bir cehalet balonunun içine hapsedince eşi öğrenmek istemediği bilgilerin yükünü üstlenmek zorunda kalmıştı. Dahası, Maria’nın gerçeklerden bihaber olmasına göz yumarak kaygısını dindirmeye yardımcı olmuş ve yakınlarını, o varken kanser hakkında konuşmamaya teşvik etmişti.

Bu durum kasıtlı olsun ya da olmasın kişinin cehaletini sürdürebilmesi için başkalarıyla iş birliğine ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar –ki bu pek çok cehalet ve inkâr vakasında rastlanan

bir stratejidir. Kişinin rahatsız edici bilgilerden kaçınmak için oynadığı inkâr oyununa başkalarının katılmasıyla kaygı onlara aktarılır. Kanser tehdidiyle karşı karşıya kalmış başka bir çiftin vakasında endişeyi aktaran, eşinin hastalığı hakkında konuşma rolünü üstelenen kadındı. Hem kocası hem de o iyi eğitilmiş insanlardı ama hastalık teşhisinden sonra adam çocuk rolünü üstlenirken kadın çevresindekilere eşinin geçirdiği süreci anlatan kişi olmuştu. Eşine sağlık ve şifa verdiğini söylediği yemekleriyle övünmüş, eşi ölümcül bir hastalığa yakalanmadığı için ne kadar mutlu olduğunu tekrar edip durmuştu. Bu durumun aksinin doğru olduğunu bilen doktorların huzurundaysa hastalığın iyi huylu doğası hakkında ayrıntılı bilgiler paylaştığından, hakikati örtbas ettiğine dair en ufak bir ipucu vermiyordu. Konuyla ilgili bilgi sahibi muhataplarının onun bu monologlarına sessiz kalmalarının yaklaşımını teyit ettiği fikriyle bu illüzyonu sürdürüyordu. Kocası bu konuşmalar sırasında genellikle suskun kalıyor, eşi onun durumunu anlatırken başıyla onaylamakla yetiniyordu. Adam da mı inkârı benimsemişti, yoksa eşini gerçeğin yol açacağı endişeden korumaya mı çalışıyordu bilinmez. Hastalık yoğun bir tedavi gerektirmediği için kadın, eşinin sağlık sorunlarının ciddi doğasını inkâr etmeye mutlulukla devam edebiliyordu.

Tıp alanında son yıllarda “aydınlatılmış onam” prosedürleri uygulandığı ve sağlık personeli insanları hastalıklarının doğası ve tedavinin olası riskleri hakkında bilgilendirmek için gitgide artan baskılarla karşılaştığından, inkâr ve cehalet stratejileri birtakım değişimlere uğramıştır.

Post-endüstriyel kapitalist toplumda bireyin hareket alanında meydana gelen genel değişikliklerin sonucu olarak, insanların yaşamlarını tehdit eden hastalıkları inkâr etme biçimlerinde de değişiklik yaşanmıştır. Seçimler hakkındaki yaygın fikirler ve

rasyonel karar vermenin gücüne olan inanç, bu değişimle birlikte bireylerin hastalıklarının ve tedavilerinin sorumluluklarını üstlenmeleri gerektiği fikrini beslemektedir.⁹³ Kanser söz konusu olduğunda bazen insanların sağlıklı bir yaşam tarzını benimsemedikleri ya da kötümser bir bakış açısına sahip oldukları için bu hastalığa yakalandıkları düşünülür. Haliyle kişilerin kendilerinde yanlış bir şey olduğunu inkâr ederek bu tür yargılardan kaçınmaya çalışması belki de bizleri hiç şaşırtmamalı. İnkârla ölüm kaygısı arasında önemli bir bağ olduğundan, yeni teknolojiler de ölümü inkâr etmenin yeni yollarını teşvik etmektedir –nitekim bu bölümde daha sonra değineceğimiz gibi insan bedenini makinelerle birleştirerek insan ömrünü uzatmayı hedefleyen transhümanistler, daha uzun bir ömür için bedene müdahale etmeye çalışan biyo-hackerlar ve insanların ölümü kendi iradeleriyle, sonsuz yaşam olasılığına olan inançları ve ölümsüzlük fikrini benimseyenlerle etkileşime girerek yenebileceklerini düşünen ölümsüzlük taraftarları gibi akımlar bunlardan bazılarıdır.⁹⁴

İNKÂRIN GÜCÜ

Cehalet ve inkâr, sağlıkla ilgili konularda ezici bir öneme sahip olsa da tıp bilimi için bu pek de geçerli değildir. İnsanlar aşıyla ilgili bilimsel araştırmaları görmezden gelebilir ama kendi sağlıklarıyla ilgili bir sorun olduğunda, travma karşısında devreye giren psikolojik bir savunma mekanizması olarak inkâra sığınmaya daha meyilli olurlar.

Tıpta inkâr sorunu üzerine en önemli çalışma 1980’lerde, kalp krizi hastalarındaki inkâr sorununu ele alan Shlomo Breznitz tarafından yapıldı.⁹⁵ Yedi farklı inkâr türü tespit eden Breznitz, hastalıkları ilerledikçe hastaların bir inkâr türünden

diğerine geçtiklerini ve genellikle daha “ilkel bir inkâr biçimine” döndüklerini gözlemledi.⁹⁶

Breznitz’in çalışmasında bahsedilen ilk inkâr türü şahsi al-kadarlığın inkârıdır. Breznitz bir grup koroner arter hastasının kaldıkları hastanede bir başka hastanın kalbinin durduğuna ta-nık olmaları örneğini verir. Hastalar yüksek risk taşımalarına rağmen benzer bir şeyin başlarına gelebileceğini düşünmezler. Breznitz’in tespit ettiği ikinci tür inkâr, aciliyet inkârıdır. Bu inkâr türü, daha önce kalp krizi, kanser gibi sebeplerden ölümle burun buruna gelen hastaların, semptomları tekrarladığında doktora başvurmayı ertemeleriyle ortaya çıkar.⁹⁷ Breznitz’in orta-ya koyduğu üçüncü tür, kendini yeni bir sağlık krizinden koru-mayı hayat tarzlarındaki değişikliklerle (daha fazla egzersiz, daha sağlıklı beslenmek vb.) başardıklarını düşünenlerin zayıflıklarını inkâr etmeleridir; bazıları da sorumluluk duygusundan tamamen feragat eder ya da kalp krizi gibi ani ölüm nedenlerini şans, kader ya da kontrol edilemeyen bir faktör olarak algılamayı seçer. Diğer inkâr türleri, hastaların içe kapanıp hastalıklarıyla ilgili bilgileri ayırım gözetmeksizin inkâr etmeleri ve sağlıklı olduklarına dair sanrılar yaratarak olgusal ve pratik bilgileri engellemeleri gibi yöntemleri içerir.

Breznitz’in belirlediği inkâr türlerine ek olarak gerek toplu-mun, çalışmanın anlamı ve amacına yönelik yaklaşımı, gerekse bireylerin işleri ve genel olarak hayatlarına ilişkin değişen fikir-leri, sağlıklı ilgili yeni inkâr türlerinin ortaya çıkmasına neden oluyor. Geç kapitalizm ideolojisi, insanları sürekli üretken ve girişimci olmaları, herhangi bir başarı noksanlığı karşısında öz eleştiri yapmaları yönünde baskılar. Çalışmanın bir fikir ve uygu-lama olarak yüceltilmesi, salt istihdamın ötesine geçer ve kişisel gelişimin bir ideal olarak yüceltilmesiyle bir tutulur. Kişinin

kendi üzerinde, ilişkileri, arkadaşlıkları, ebeveynlik becerileri gibi pek çok konuda durmaksızın çalışması gerekir. Çalışmaya devam etmek ve hastalanmamak mühimdir; hastalığa yakalanıldığında da iyileşmek için vakit kaybetmeksizin çalışmak gerekir. Çalışmamak, kişinin kimlik ve değer duygusuna zarar verebilir; doktorlar bu yüzden hastaların, “İşim olmadan ben bir hiçim,” dediklerini sık sık duyarlar. Kardiyologlar, kalp krizi hastalarının ne kadar dinlenmeye ihtiyaçları olduğunu, işe ne kadar erken dönebileceklerinden daha az merak ettiklerini söylemektedir.⁹⁸ Hastalık izninden bir an önce işe dönme arzusu da yeni bir inkâr biçimini beraberinde getirir. Hasta olan çalışanlar, hastalıklarının doğasını düşünsel olarak kavrarken bunun uzun ve zorlu saatler boyunca çalışmaya devam etme yetilerini etkileyebileceğini pekâlâ inkâr edebilirler.

İş saplantılı ideolojimizden kaynaklanan inkâr biçimi, hastalıktan kurtulmanın, taviz vermez bir kararlılıkla yapılması gereken bir iş türü olarak algılanmasıyla yakından ilgilidir. Kalp krizi geçirdikten sonra taburcu olan bazı hastalar hemen yeni beslenme alışkanlıkları kazanmaya ve hayatlarını değiştirmeye çalışacak, vakit kaybetmeksizin kendilerini hırpalayacak yoğun antrenmanlara başlayacak, hatta enerjilerini ekstrem sporlara vakfedip diyetlerini ortoreksiya geliştirecek kadar takıntı haline getireceklerdir. Gelgelelim iyileşmek için bu denli yoğun çaba sarf etmek, hastalığın vücutta yarattığı etkiyi görmezden gelmenin bir yolu haline gelecek ve kalp rahatsızlığından ya da diğer hastalıklardan mustarip insanlar için büyük bir tehlike yaratmasa da muhtemelen fiziksel strese neden olacaktır.

Psikanalistler ayrıca “bölünmüş gün” olarak adlandırılabilir bir inkâr türüne de dikkat çekiyor.⁹⁹ Kişi, gün boyunca sağlığına azami özen gösterirken –kalori saymak, organik yiye-

ceklerden başka bir şey yememek, disiplinli bir şekilde egzersiz yapmak vb.— akşamları tam zıttı şekilde hareket edip aşırıya kaçabilir, uyuşturucu kullanıp “normal” sağlıklı davranışları tamamen göz ardı edebilir. “Bölünmüş gün” bireyleri, gün içinde uyguladıkları katı rejimler sayesinde alkol ve sigaranın sağlıkları üzerinde ciddi bir etkisi olmayacağını iddia edebilir ve zararlı oldukları gerekçesiyle ilaç kullanmayı reddedebilirler.

AGNOSOGNOZİ VE HASTALANAMAMA

Hastalıklarından “uzaklaşan” ya da hastalıklarını görmezden gelen kişilere ait en çarpıcı vakalar, agnosognozi (bir diğer adıyla anosognozi) olarak bilinen nörolojik bozukluktan mustarip olan hastalarda görünür.¹⁰⁰ Bu kişiler nörolojik bir eksiklikleri olduğunu kabul edemezler. Örneğin biri vücudunun bir bölümünün felç olduğunu reddederken bir diğeri ayakkabılarının yalnızca tekini giydiğini ya da sadece kısmen giyindiğini fark etmeyebilir. Agnosognozisi olan kişiler yiyecekleri ağızlarına ne kadar farklı attıkları, lokmaları sadece tek taraflarıyla çiğnedikleri ya da tabağın bir yarısından yedikleri gerçeğinden bihaber olabilirler. Bir adam yüzünün sadece yarısını tıraş edebilir, karşısındaki kelimelerin yarısını okuyabilir, bir resmin sadece yarısını çizebilir. Hatta kimileri bedenlerinin bazı bölümlerine yabancılaşır—bacaklarının kendilerine ait olmadığı hissi gibi. En ilginç agnosognozi vakaları, körlüğün inkârıyla ilgilidir. Görme duyusunu etkileyen beyin lezyonları olan bazı insanlar, görme kayıplarını inkâr eder ve gerçekten görebiliyormuş gibi davranırlar. Yer yön bulma ve gündelik işlerle uğraşma sorunları yaşayan görsel agnosognostiklerse görüş sorunu yaşadıklarını reddetmekle kalmaz, aynı zamanda ışığın yeterince güçlü olmadığı gibi şeyler söyleyerek yaşadıkları zorluklardan çevresel faktörleri sorumlu tutarlar.

Bazı agnosognostikler hastalıklarını tamamen inkâr ederken bazıları sadece kayıtsızlık gösterir, bazılarıysa doktorlarını konuyu abarttıkları veya yanlış yaptıkları gerekçesiyle suçlarlar. 1960’larda Edwin Weinstein ve Malvin Cole, agnosognozinin salt fizyolojik ya da nörolojik bir durumun ötesinde olduğunu öne sürdü¹⁰¹ ve hastalığın ya da sakatlığın inkârını, insanların kabul edemediği gerçekleri göz ardı etmelerine yardımcı olan savunma mekanizmaları kapsamında ele aldılar. İkili ayrıca agnosognoziden mustarip bazı hastaların, hastaneye gitme sebeplerine dair alternatif açıklamalar getirdiklerini gözlemledi. Bazıları sadece arkadaşlarını ziyarete geldiklerini söylerken bazıları orada çalıştıklarını iddia ediyordu. Bir kaza ya da inme sonucu felç geçirmiş insanlar da alternatif sebepler üretmekten geri durmuyordu: Ya uzuvları tembel ve yorgundu ya da enjeksiyonların neden olduğu ağrılar yüzünden hareket yetenekleri kısıtlanmıştı.

Weinstein ve Cole bazı hastaların sadece felçlerini değil, idrar tutamamayı, kusmayı ve görünüşte inkâr edilemez bir dizi bedensel semptomu da reddettiklerini gözlemlediler. Gelgelelim bu insanlar hastalıklarını inkâr etseler de hastane rutinlerini, ilaç almayı, hatta ameliyata girmeyi şaşırtıcı bir sakinlikle kabul ediyorlardı. Weinstein ve Cole, hastaların durumlarını tekrar tanımlamak, yeni ihtiyaçlarının ve zorlukların gerçekliğiyle eski sosyal rolleri arasında denge kurmak için semptom seçip “yansıtacakları” şeklinde ilginç bir hipotezi de ileri sürdüler.¹⁰²

İkilinin gözlemleri, insanların nörolojik bozukluklarla başa çıkmada başvurdukları öznel yolları da hesaba kattıkları için agnosognozi üzerine yapılan nörolojik araştırmalara önemli bir boyut katmıştır. Geçtiğimiz günlerde Catherine Morin felç geçirilenlerin hastalıkları hakkında kişisel fanteziler yaratma biçimlerini inceledi.¹⁰³ Bu araştırmada benzer beyin hasarından mustarip

iki kişinin kendilerine ve başkalarına semptomları hakkında çok farklı hikâyeler anlattıkları ortaya çıktı. Bireyin bilinçaltı bu hikâyelerde önemli bir rol oynar. Hafızanın derinliklerindeki anılar ve çocukluk travmaları, nörolojik bozukluğun ürettiği yeni benlik algılarıyla iç içe geçer. Agnosognoziden mustarip, kolu felçli bir hasta, kolunun ölen kardeşine ait olduğuna inanıyordu. Haliyle kardeşinin kaybıyla ilgili bir hatıranın, hastanın fiziksel kayıp deneyimiyle iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Benzer durumdaki bir başka hastaysa yaşadıklarının, babasının kendisini küçük bir çocukken kucağına aldığı günleri hatırlattığını dile getirmiştir. Her iki durumda da hastalığa konu olan uzuv, eski anılarla ve çoktan unutulmuş duygularla bağlantılı hale gelmiştir.

İnsanların bedenlerine olanları inkâr ettiği ya da görmezden geldiği bir başka durum da psikiyatrist Herman Musaph tarafından “patolojik sağlık” olarak tanımlanmıştır. Zihinlerinde veya bedenlerinde bir şeylerin yanlış olabileceği fikri, bu tür insanlar için bir tür “narsisistik yaralanma”dır, bu nedenle herhangi bir fiziksel semptomu reddeder ya da küçümserler ve kendilerini mükemmel hissetmeseler bile bundan asla şikâyet etmezler. Bu inkâr türü, semptomlarını abartmak için büyük çaba harcayan ve her zaman hasta olduklarını iddia eden hipokondriyakların tam zıttı bir görüntü sunduğundan, bazen karşı hipokondri olarak da adlandırılır.¹⁰⁴

AYDINLATILMIŞ ONAM

Klasik Yunan felsefesinde gerçek, “hastaya” ölçülü dozlar da verilen “ilaç gibi” düşünülürdü. Benzer bir yaklaşım, yakın zamana kadar tıp alanında da standart bir uygulama olarak görülüyordu.¹⁰⁵ Doktorlar çok fazla gerçeğe maruz kalmanın hasta için rahatsız edici olabileceğine inandığından, hastalarıyla

diyaloglarını sakınma ve saklama üzerine kuruyorlardı. Hastalar nezdinde dikkatle sürdürülen cehalet ve doktorların ihtiyatlı tavırları, profesyonel otorite ve bilinmezliği korumanın yanı sıra, etkili bir tıbbi uygulamanın da ayrılmaz parçasıydı. Böyle bir gizlilik ve şeffaflık yoksunluğu, doktorların şüphelerini, hatalarını veya bilgisizliklerini örtbas etmek gerektiğinde de faydalı oluyordu. Doktorlar, bir hastanın durumu hakkındaki gerçeği açıkça dile getirmeleri gerektiğinde bunu o kişinin yakınlarına, “akrabalarına” söylerler ve hastanın haberi olmaması konusunda uyarıda bulunurlardı.

Bu yaklaşım 1970’lerde değişti.¹⁰⁶ Tıp etiğine dair yeni yaklaşımlar ve tıp dünyasındaki adli davaların çoğalmasıyla aydınlatılmış onam da tıbbi uygulamanın ayrılmaz bir parçası haline geldi.¹⁰⁷ Aydınlatılmış onamın altında yatan varsayım, insanların “bilgileri tarafsız bir şekilde değerlendirebilen ve kendi iyilikleri hakkında bilinçli karar verebilen rasyonel özneler” olmasıdır. Bu, belirli bir eyleme rıza gösteren kişinin bu eylemin tüm olası sonuçlarını da açıkça kavradığı öngörüsüne dayanır.

Aydınlatılmış onam fikri, tıp alanındaki çeşitli suistimaller sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunların tarihsel olarak en bilineni, Nazi Almanyası’nda toplama kamplarındaki mahkûmlar üzerinde gerçekleştirilen tıbbi deneylerdir. Dünyanın dört bir yanında insanların (çoğunlukla da mahkûmlar, azınlıklar, yoksullar, haklarından mahrum bırakılmışlar ve güçsüzlerin) aldatıldığı, tıbbi araştırmalara katılmaya ya da organlarını para karşılığı satmaya zorlandığı ve tabi tutulacakları uygulamaların olası sonuçları hakkında yeterince bilgilendirilmediği gün ışığına çıkmıştır. Bu tür suistimaller, onamın hem tedavide hem de araştırmada hasta-profesyonel ilişkisinin merkezine alınması konusundaki taleplere katkıda bulunmuştur. Aydınlatılmış onam fikri, hasta-doktor

ilişkinine geleneksel olarak içkin olan paternalizme meydan okumaya çalışanlar ve hasta özerkliğinin artırılması amacıyla düzenlenen kampanyalar tarafından da desteklenmiştir.¹⁰⁸

Tıp etiği uzmanları, yasal ve pratik olarak neyin aydınlatılmış onamı oluşturduğu da dahil olmak üzere konuyla ilgili pek çok meseleyi ele almış olsalar da, insanlara karar verirken rehberlik eden bilinçli ve bilinçdışı mekanizmalara ve bazen insanların karar verme sorumluluğunu üstlenmeyi açıkça reddettikleri gerçeğine nadiren değinirler.¹⁰⁹ Aydınlatılmış onam konusundaki tartışmalar, bir hastanın cehaleti benimseyebileceğini ve onamın kaynağı otoritenin, hastalarla iş birliği yapabileceği ihtimalini göz ardı edebilir.

Çoğu yetki alanında bir aydınlatılmış onam beyanının yasal olarak geçerli olması için onu imzalayan kişinin tabiri caizse “aklı başında” olduğu anlaşılmalıdır. Başka bir deyişle kişiden, kendi iyiliğine katkıda bulunacak rasyonel bir karar vermesi beklenir. Gelgelelim bir yüzyıldan fazladır süren psikolojik ve psikanalitik araştırmalar, “rasyonelliğin” son derece öznel, dolayısıyla tartışmalı bir ilke olduğunu göstermektedir.¹¹⁰ Daha genel bir perspektifle yaklaşıldığında, rasyonel eylem biçimlerinin hazzı (rahatlık ve esenlik) en üst düzeye çıkarırken acıyı (rahatsızlık ya da hastalık) minimize etmesi gerektiği konusunda hemfikir olunabilir ama binlerce psikanalitik vaka, insanların, bilhassa zorlu seçimler ya da stresli süreçler söz konusu olduğunda, bu rasyonellik tanımına uygun hareket etmediklerini gösterir. Aksine kişinin bilinçaltı bazen çocukça inançlardan, hurafelerden ya da derine işlemiş kişisel isteksizliklerden ilham aldığı taktikler yoluyla hukuksal ya da bilimsel protokollere ve sözde rasyonel seçimlere meydan okuyabilir. Aydınlatılmış onamın standartları

bu yüzden insan rasyonalitesi üzerine inşa edilmiş ideallere ve gözleme el vermeyen pragmatizme dayanmaktadır.

Standart bir rasyonellik tanımını kabul etmek, hasta ve doktor (veya hasta ve tıbbi kurum) arasındaki modern sözleşmeler (aydınlatılmış onam dahil) için gerekli bir ön koşuldur. Sonuç olarak aydınlatılmış onam, son derece ihtilaflı girişimlerle hasta tarafında yeni cehalet biçimlerine ilham vermiştir. Tıbbi bir müdahaleyi kabul ettiklerinde hastalardan olası her türlü sonucu kabul ettiklerini belirten bir belge imzalamaları istenir. Çoğu insan metne hızlı bir bakış atar ve formu “akılcı bir şekilde” hazmetmeksizin imzalar, bu da rıza formunun içerdiği bilgilerin doğasına dair çeşitli sorular doğurur. Sıradan bir gözlemciye süreçte bir şeylerin ters gitmesi durumunda hizmet sağlayıcıyı koruyacak şekilde hazırlanmış onam formları hazırlatılır. Bu korumanın doğruluğu tartışmaya açıktır, çünkü hiçbir prosedüre ve hekime sorumluluk atfetmez. Dahası, hastanın kendisini tedavi edenlerin gücüne ve yeteneklerine dair gerçekçi olmayan bir güven duymasına da yol açabilir, çünkü onam formu hastayı tedavi edecek profesyonel hakkında nadiren bilgi içerir. Justin Oakley, kişinin operasyondan önce, cerrahları tarafından gerçekleştirilen önceki ameliyatların komplikasyonları ve kötü sonuçları hakkında bilgiye erişebilmesi gerektiğini söyler.¹¹¹ Ulusal sağlık sisteminin bireylere doktorlarını seçme hakkı tanımadığı ülkelerde bile, cerrahın geçmiş deneyimlerine ilişkin kayıtlara erişim imkânı, hastaların daha bilgili bir şekilde onay vermesine (veya vermemesine) vesile olacaktır. Oakley, iddialarını desteklemek için yetersiz hizmet kayıtları nedeniyle meslekten men edilmesi gereken ancak devam etmelerine bir şekilde izin verilen Avusturyalı doktorlardan örnekler paylaşır. Bu örnekte meslektaşları, bir cerrahın uzun süredir devam eden yetersizliklerini bilseler ya da bundan şüphelenseler bile sıklıkla gözlemlenen profesyonel

bir sessizliğe gömülürler. Bununla birlikte hastanın, doktorun ya da hastanenin sicili hakkında en azından operasyonuna yakın bir geçmişi kapsayacak şekilde bilgi edinme hakkı olduğu da iddia edilebilir.

GERÇEK ACITIR MI?

Doktor-hasta ilişkilerindeki sorunların çoğu gerçeğin yer yer gizlenmesinden, çarpıtılmasından ya da göz ardı edilmesinden kaynaklanır; bununla birlikte hastalara gerçeği söylemenin çok olumlu etkileri de olabilir.¹¹² Bir çalışma, ilgili işlemin o konuda deneyimi olmayan bir hemşire veya asistan doktor tarafından gerçekleştirileceğini tedaviden hemen önce öğrenen hastaların tepkilerini gözlemledi.¹¹³ Çalışma, tıp öğrencilerinin yaraları dikmek veya damar bulmak gibi görevleri yerine getirdiği bir acil serviste yapıldı. Çoğu hasta, deneyimsiz olduğunu öğrenmesine rağmen öğrencinin devam etmesine izin verdi. Onay verenlerin çoğu risk aldıklarını düşünmedi ve gençlerin dürüstlüğüne takdir etti. Bosna Savaşı'nda el bombasıyla yaralanan bir arkadaşım da benzer bir tepki vermişti. Kolu ağır yaralanmış halde bir kliniğe başvurmuş ve tedavisini üstlenen genç cerrah ona bacağından doku nakledilirse kolunun kurtarılabilceğini söylemişti. Gelgelelim böyle bir ameliyatı hiç yapmadığını itiraf etmiş; başarısız olursa kolunun kesilmesinden daha fazla acı çekebileceğini de sözlerine eklemişti. Doktorun konu hakkındaki sınırlı bilgi ve becerisini itiraf etmesi, arkadaşımı bu riskli operasyona devam etmeye ikna etmişti. Nakil işe yaradı ve kolu kurtarıldı. Ama tedavi işe yaramasaydı bile arkadaşım muhtemelen genç doktoru suçlamayacaktı, neticede tüm gerçekler kendisiyle paylaşılmıştı ve potansiyel riskler hakkında yeterince bilgilendirildiğini düşünüyordu.

Kendi sağlıkları söz konusu olduğuunda doktorlar da herkes gibi inkâr yoluna başvurma eğilimindedir. Beyin cerrahı Paul Kalanithi, *When Breath Becomes Air* (Son Nefes Havaya Karışmadan) adlı kitabında, ileri evre kanserle mücadelesini ve başlangıçta semptomlarını nasıl görmezden geldiğini anlatır.¹¹⁴ Kalanithi, ihtisasının son günlerine doğru hızla kilo vermeye, her türlü ağrıyı yaşamaya ve genel olarak kendini kötü hissetmeye başlar. Ancak nihayet beyin cerrahı olacağı gerçeğı onu öyle meşgul eder ki bu semptomları aylarca görmezden gelir ve sağlığını ihmal eder. Kendini çok fazla çalıştığına ve eğitimini tamamladığında her şeyin düzeleceğıine ikna eder ama otuz yedi yaşındayken trajik bir şekilde ölür. Benzer ama daha olumlu sonuçlanan bir vaka da korkunç baş ağrıları çeken genç bir Sloven tıp öğrencisi hakkındadır. O da semptomlarını uzun saatler süren çalışmanın sonucu olarak görür. Doktor olmak için eğitim görmesine rağmen alternatif terapileri dener ve durumu için tıbbi bir açıklama aramakta diretir, sonunda bir MR taraması yaptırmaya ikna olur ve kafatasının altında büyüyen bir kitle olduğunu öğrenir. Hastalığını teşhis eden doktorun bu tümör türünü daha önce tedavi etmediğini duyan öğrenci, deneyim sahibi bir cerrah talep eder ama doktoru deneyim eksikliğini kabul etmez ve öğrencinin başka bir kliniğe nakledilmesi ni engellemeye çalışır. Neyse ki öğrenci başka bir beyin cerrahı tarafından başarıyla ameliyat edilir ve tıp alanında çalışmaktan vazgeçse de çalışmalarını tamamlar. Bu durumda iki tür inkârla karşı karşıyayız: Tıp öğrencisinin başlangıçta tedaviye ihtiyacı olduğunu inkâr etmesi ve beyin cerrahının deneyim eksikliğini reddedişİ.

ÖLÜMLÜLÜĞÜN REDDİ

Freud, inkârın ölüm korkumuzla bağlantılı olduğuna inanıyordu. Ona göre inkâr, insanların bu korkuyla başa çıkma-

larına yardımcı olan bilinçdışı bir savunma mekanizmasıydı; böylece kendi ölüm ihtimalimizi yok sayıp ölümsüzmüşüz gibi hareket edebiliyorduk.¹¹⁵ Jacques Lacan da kendi ölümümüzü düşünmenin doğumumuzu düşünmek kadar imkânsız olduğunu öne sürmüştü.¹¹⁶ Sonuç olarak doğum ve ölüm, çoğunlukla bir fantezi, yalnızca geçici teselli sağlayan bir hikâye yoluyla yanıt verebildiğimiz soruları doğurmuş oldu.

Bazı insanlar için kendi ölümlerini ya da yaşadıkları travmayı inkâr etmek, yaşam ve ölüm hakkında düşünme biçimlerine o kadar yerleşmiştir ki, bu insanlar ekstrem sporlar gibi tehlikeli aktivitelerle ya da riskli bir hayat tarzı benimseyerek yaşam ve ölüm arasındaki sınırları test etmekten hoşlanırlar. Bu risklerin en yaygın biçimlerinden biri korunmasız cinsel ilişkiye girmek- tir; bu durum, AIDS salgınının zirve yaptığı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı eşcinsel çevrelerde düzenlenen "hediye verme partilerinde" aşırı bir hal almıştı.¹¹⁷ Henüz enfekte olmamış kişiler çoğu HIV pozitif olan yabancılarla birlikte olmuş, kimileri hastalığa bu şekilde maruz kalmanın, bir tür Rus ruleti olan HIV ile ilgili kaygılarıyla başa çıkmalarına yardımcı olduğunu öne sürmüştü. Hastalanmalarının an meselesi olduğunu düşünenler içinse bu, virüse karşı kasıtlı bir teslimiyetti, virüsle mücadele etmenin veya ondan kaçınmanın bir anlamı yoktu.¹¹⁸ Bu kişilerin çoğu, virüse yakalanan arkadaşları veya partnerleriyle güçlü bir şekilde özdeşleştiğinden HIV taşımayarak kendini farklı kılmak da istemiyordu. Bazıları içinse bu partiler, ölümü inkâr ettiklerini ya da ölüm korkusunu yendiklerini göstermeye çalıştıkları bir ritüelden ibaretti.

Ölümün reddi, nadiren münzevi bir arayış olduğundan başkalarını da içerir ve daha geniş bir sosyal çevreyi gerektirir. David Rieff, annesi Susan Sontag hakkındaki kitabında, annesi

ve doktorunun yeni, agresif tedavilerle Sontag'ın ölümünü durdurabileceklerine dair ortak bir fanteziyi paylaştıklarını yazar.¹¹⁹ Sontag hayatının kontrolünü elinde tutmaya düşkünlüğüyle bilinirdi, güçlü iradesi de genellikle "istediğini elde etmesine" izin vermişti. Rieff, son aylarında sağlığıyla ilgili kararlar verirken doktorunun tıp bilimine olan inancıyla annesinin inatçılığının nasıl örtüştüğüne değinir. Sontag, bünyesi çok zayıf olmasına rağmen kemik iliği nakli olmaya böyle karar verir. Yaşama arzusu ve tedavi olasılığına dair inancı, vücudunun böyle agresif bir tedaviyi kaldıramayabileceği gerçeğini görmezden gelmesini gerektirir. Rieff, annesinin hastalığını inkâr etmediğini vurgular; o daha ziyade ölümü kabul etmeyi reddeder ve "pes etmeyi aklından bile geçirmez... ölümün kaçınılmazlığını da."¹²⁰

1960'ların sonlarında, ölüm üzerine yaptığı çığır açan çalışmasında Elisabeth Kübler-Ross, doktor ve hasta arasında inkâr ihtiyacı temelinde simbiyotik bir ilişki olduğunu ifade eder. İnkârı benimseyen doktorların hastalarını da buna teşvik ettiğini, hastalıkların ölümcül doğası hakkında daha kolay konuşabilenlerinse hastalarının konu hakkında daha rahat konuşmalarını sağladığını gözlemler.¹²¹ Uzun yıllar hastalık ve inkâr arasındaki ilişkiyi inceleyen Avery Weisman, diğer insanlarla ilişkilerin, inkârın ne zaman ve kimlerle gerçekleştiği üzerindeki etkilerini inceler.¹²² İnsanlar, hastalıkları hakkında bir yabancıyla rahatça konuşabilirken bunu yakın çevreleriyle yapamayabilirler. İnkâr ediyor gibi görünseler de aslında ne olduğunun pekâlâ farkındadırlar; fakat hastalıklarından bahsetmeyerek yakınlarını üzmemekten kaçınıyor veya hastalığa yakalanmadan önceki ilişkilerini korumaya çalışıyor olabilirler.

larına yardımcı olan bilinçdışı bir savunma mekanizmasıydı; böylece kendi ölüm ihtimalimizi yok sayıp ölümsüzmüşüz gibi hareket edebiliyorduk.¹¹⁵ Jacques Lacan da kendi ölümümüzü düşünmenin doğumumuzu düşünmek kadar imkânsız olduğunu öne sürmüştü.¹¹⁶ Sonuç olarak doğum ve ölüm, çoğunlukla bir fantezi, yalnızca geçici teselli sağlayan bir hikâye yoluyla yanıt verebildiğimiz soruları doğurmuş oldu.

Bazı insanlar için kendi ölümlerini ya da yaşadıkları travmayı inkâr etmek, yaşam ve ölüm hakkında düşünme biçimlerine o kadar yerleşmiştir ki, bu insanlar ekstrem sporlar gibi tehlikeli aktivitelerle ya da riskli bir hayat tarzı benimseyerek yaşam ve ölüm arasındaki sınırları test etmekten hoşlanırlar. Bu risklerin en yaygın biçimlerinden biri korunmasız cinsel ilişkiye girmektir; bu durum, AIDS salgınının zirve yaptığı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı eşcinsel çevrelerde düzenlenen "hediye verme partilerinde" aşırı bir hal almıştı.¹¹⁷ Henüz enfekte olmamış kişiler çoğu HIV pozitif olan yabancılarla birlikte olmuş, kimileri hastalığa bu şekilde maruz kalmanın, bir tür Rus ruleti olan HIV ile ilgili kaygılarıyla başa çıkmalarına yardımcı olduğunu öne sürmüştü. Hastalanmalarının an meselesi olduğunu düşünenler içinse bu, virüse karşı kasıtlı bir teslimiyetti, virüsle mücadele etmenin veya ondan kaçınmanın bir anlamı yoktu.¹¹⁸ Bu kişilerin çoğu, virüse yakalanan arkadaşları veya partnerleriyle güçlü bir şekilde özdeşleştiğinden HIV taşımayarak kendini farklı kılmak da istemiyordu. Bazıları içinse bu partiler, ölümü inkâr ettiklerini ya da ölüm korkusunu yendiklerini göstermeye çalıştıkları bir ritüelden ibaretti.

Ölümün reddi, nadiren münzevi bir arayış olduğundan başkalarını da içerir ve daha geniş bir sosyal çevreyi gerektirir. David Rieff, annesi Susan Sontag hakkındaki kitabında, annesi

ve doktorunun yeni, agresif tedavilerle Sontag'ın ölümünü durdurabileceklerine dair ortak bir fanteziyi paylaştıklarını yazar.¹¹⁹ Sontag hayatının kontrolünü elinde tutmaya düşkünlüğüyle bilinirdi, güçlü iradesi de genellikle “istediğini elde etmesine” izin vermişti. Rieff, son aylarında sağlığıyla ilgili kararlar verirken doktorunun tıp bilimine olan inancıyla annesinin inatçılığının nasıl örtüştüğüne değinir. Sontag, bünyesi çok zayıf olmasına rağmen kemik iliği nakli olmaya böyle karar verir. Yaşama arzusu ve tedavi olasılığına dair inancı, vücudunun böyle agresif bir tedaviyi kaldıramayabileceği gerçeğini görmezden gelmesini gerektirir. Rieff, annesinin hastalığını inkâr etmediğini vurgular; o daha ziyade ölümü kabul etmeyi reddeder ve “pes etmeyi aklından bile geçirmez... ölümün kaçınılmazlığını da.”¹²⁰

1960'ların sonlarında, ölüm üzerine yaptığı çığır açan çalışmasında Elisabeth Kübler-Ross, doktor ve hasta arasında inkâr ihtiyacı temelinde simbiyotik bir ilişki olduğunu ifade eder. İnkârı benimseyen doktorların hastalarını da buna teşvik ettiğini, hastalıkların ölümcül doğası hakkında daha kolay konuşabilenlerinse hastalarının konu hakkında daha rahat konuşmalarını sağladığını gözlemler.¹²¹ Uzun yıllar hastalık ve inkâr arasındaki ilişkiyi inceleyen Avery Weisman, diğer insanlarla ilişkilerin, inkârın ne zaman ve kimlerle gerçekleştiği üzerindeki etkilerini inceler.¹²² İnsanlar, hastalıkları hakkında bir yabancıyla rahatça konuşabilirken bunu yakın çevreleriyle yapamayabilirler. İnkâr ediyor gibi görünseler de aslında ne olduğunun pekâlâ farkındadırlar; fakat hastalıklarından bahsetmeyerek yakınlarını üzmemekten kaçınıyor veya hastalığa yakalanmadan önceki ilişkilerini korumaya çalışıyor olabilirler.

BİR SEÇİM OLARAK İNKÂR?

Yirminci yüzyılın ilk yarısında inkâr ve tıp alanındaki çalışmalar, özellikle ölüm korkusuyla bağlantılı psikanalitik inkâr teorilerine atıfta bulunurken, daha yakın tarihli çalışmalar inkârı bir seçim olarak algılama eğilimindedir.¹²³ Hasta haklarına ilişkin söylemler, inkârın rasyonel bir karar meselesi olarak görülmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu görüşe göre inkâr, artık kişinin hastalık bilinciyle, hastalıkla ilgili hisleriyle veya hastalığın doğuracağı olası acı sonuçlarla ilgili değildir. Daha ziyade kişinin mahremiyetini korumak için yapacağı bilinçli bir tercihtir. İnkâr artık bir iletişim meselesidir: Örneğin hasta, bazılarıyla hastalığı hakkında konuşmak isterken, bazılarına bu konudan bahsetmeyebilir. Yeni bir bakış açısına göre ölümcül hastalıktan mustarip kişilerin sessizliği kaygıdan kaynaklanan inkârdan ziyade, ölümü hatırlamamak üzere yapılmış bilinçli bir tercih olarak görülmelidir.¹²⁴

İnsanlar inkârı yaklaşan ölümleriyle başa çıkmanın bir yolu olarak şu ya da bu biçimde benimsemiş olsalar da inkârın bir seçim olması fikri, bu kavramın ilk kez “sağlıklı” ya da en azından rasyonel görünmesine vesile olur. Dahası, hastaların ölümleriyle kendi hızları ve yöntemleriyle uzlaşmasını sağlayan, genellikle geçici bir taktik haline gelir. Hastaların, olası ölümleri üzerinden tanımlanmak yerine, kendi kimliklerini korumalarına yardımcı olur.¹²⁵

Bakımevi gibi kurumlarda inkârın ele alınış şekli, daha genel geçer toplumsal kabullere sıkı sıkıya bağlıdır, bu yüzden bir paradigma yeni sosyal kontrol biçimlerini beraberinde getirebilir.¹²⁶ 1980’lerde Kübler-Ross’un ölüm üzerine fikirleri popüleritesinin zirvesindeyken, palyatif bakım merkezi çalışanları, hastaların üzerinde yasın kitapta anlatılan beş aşamasını takip etmelerine

dair bir beklentileri olduğunu gözlemlemiştir. Örneğin, hastalar öfkeden kabullenmeye “geçiyor” gibi görünmüyorsa ölümlerine olması gerektiği gibi ilerlemiyor gibidirler. Bugünlerde ölüm döşeğindeki insanlara, hayatlarının sonuna “sahip çıkmadıkları” için suçlanmak istemeyenlerle birlikte ölümlerini planlamaları için baskı yapıldığına tanık oluyoruz. Ölümün inkârını ters yüz etmeye çalışanlar, insanların ölümü açıkça tartışabilecekleri ölüm salonları ve kafeleri açarken, kimileri de “ölüm dostu sohbet oyunlarının” kişinin yakınlarıyla ölüm ve ölmek üzerine zorlu diyalogu başlatabileceğini umuyor.¹²⁷

Ölümün er ya da geç bizi de “bulacağını” kabullenmek bir yana, sevdiğimiz insanların bir gün öleceği fikriyle de barışık değildir. Örneğin, Hans Kristian Rausing, eşi Eva’nın cesedini iki ay boyunca yatak odasında, bir yığın kıyafetin altında sakladığı için 2012’de yargılanmıştır.¹²⁸ Eva’nın gizlenmiş cesedi, Hans trafik kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle polis tarafından durdurulduğunda kazara bulunur. Adamın sarhoş olduğunu anlayan polis, arabada uyuşturucunun yanı sıra Eva’ya yazılmış bir yığın mektup bulur. Evde yapılan arama sonrası Eva’nın çürümüş bedeni ortaya çıkar ve Rausing, ölenin zamanında ve uygun şekilde toprağa verilmemesini suç sayan eski bir İngiliz yasası nedeniyle yargılanır.

Duruşmada çiftin uyuşturucu bağımlısı olduğu, Eva’nın uyuşturucu aldığı sırada kalp yetmezliğinden öldüğü, Hans’ın eşinin vefatını kabullenemediği ve “gitmesine izin vermediği” ortaya çıkar. Psikanalitik bakış açısıyla değerlendirildiğinde eski İngiliz yasası, Hans’ın inkârına uygun bir yanıttır. Mevzu Hans’ın hayallere kapılıp Eva’nın öldüğünü kabul etmemesi değil, eşinin ölümüne tanık olmaktan kaçınmasıdır. Duruşmadaki savunma avukatının da belirttiği gibi, Hans gerçeklerle

baş edecek güçte değildir; olanları birilerine anlatacak cesareti de kendinde bulamaz. Nitekim Eva'nın ölümünü insanlara duyurmak sembolik bir eylemdir ve ölümü yetkililere bildirmek, Hans'ın yüzleşemeyeceği gerçeği kabul etmesi anlamına gelir.

ÖLÜMSÜZLÜĞÜ SEÇMEK

İnsanların öleceklerini ya da sevdiklerinin ölümlerini inkâr etmeleri alışıldık olsa bile yeni teknolojiler bunu ifade etmenin farklı yollarını sunuyor. Kimileri vücutlarının –ya da sadece kafalarının veya beyinlerinin (gelecekte yeni bir bedene nakledilmeye hazır olacak şekilde)– dondurulabileceğine hâlâ inanırken, kimileri ölen kişiyi sembolik olarak “canlı” tutmak için yeni teknolojilerden medet umuyor.¹²⁹ Adobe Photoshop'la yaşlanmadan, hatta yetişkinliğe erişmeden ölen birinin fotoğrafını “yaşlandırmak” pekâlâ mümkün. Çocuklarını erken yaşta kaybeden kişiler, onların ileride nasıl görünebileceğini bu sayede öğrenebilirler. Bilgisayar programları, birinin ölümünden evvel yaptığı kayıtlardan yeni konuşmalar oluşturabilir ve dinlenenin ölen kişi olduğu yanılsamasını yaratabilir. Programın yaratıcısının da değindiği gibi, “Ses-video kayıtları, konuşma tanıma yazılımı ve makine öğrenimi sayesinde aile, vefat eden yakınına dair sorular sorup yanıt alabilir. Bu, vefat eden kişinin hâlâ hayatta ve sağlıklı olduğu hissini yaratır.”¹³⁰ Ölen kişi adına yapılan dijital avatarlarla ölümlerle daha karmaşık etkileşimlere girmek de mümkün.

2016'da Güney Koreli Jang Ji-sung, yedi yaşındaki kızı Nayeon'u tedavisi olmayan bir hastalıktan kaybetse de üç yıl sonra kızıyla çevrimiçi dünyada etkileşime geçme fırsatını yakaladı. Anne, yapay zekâ yardımıyla, ölen kızının avatarıyla konuştu ve acısının hatırı sayılır bir şekilde dindiğini fark etti.

“Beni gülümseyerek arayan Nayeon ile kısa da olsa harika vakit geçirdim. Sanırım hep istediğim rüyayı nihayet gördüm.”¹³¹ Bu tür etkileşimlerin insanların yas tutma şeklini değiştirip değiştirmeyeceği merak konusu. Ölülerin avatarlarıyla etkileşimde bulunarak kendilerini teselli edenler, bu insanların öldüğünü inkâr etmez, başlarına gelenleri görmezden gelmez. Aksine, sevdikleriyle sanal âlemde de olsa yeniden buluşabilme olanağından faydalanırlar. Peki ikinci bölümde bahsettiğim, kayıp çocuklarını hayal dahi edemeyen Boşnak kadın, onlarla çevrimiçi olarak tanışsa teselli bulabilir miydi? Kaybettikleri insanların avatarlarıyla etkileşime girebilmek kimilerine iyi gelirken, kimileri bunu korkunç bulabilir. Ve her iki durumda da kayıp, öyle olmadığı hayal edilse dahi, kayıp olarak kalmayı sürdürür.

Aşkın Gözü Kördür

Başkalarını arzu nesnesi olarak görmemizde ve idealize etmemizde cehaletin payı vardır. Aşkın gözü kördür derken bir hakikati dile getiririz. Tutkulu bir sarılmada partnerimizi yakından görmek işin büyüsunü bozabilir. Dolayısıyla âşıklar tutkularını canlı tutmak için gözlerini yumarlar. Ancak aşkla beraber gelen kendini kandırma hissiyle başa çıkma biçimleri günümüzde farklılık gösteriyor gibi. Aşkı internette arayanlardan, arzuları neyin tetiklediğini rasyonel olarak kavramak mümkünmüş gibi, partnerlerinde aradıkları nitelikler hakkında uzun anketler doldurmaları beklenir. Gizli algoritmalar onları bu şekilde potansiyel partnerlerle eşleştirebilmektedir. Belirli parametrelerin arzusunun karmaşık yollarında gezinirken insanlara yardımcı olacağı düşünülür ve flört uygulamaları bazı durumlarda kullanıcılarını arzu edilirlık derecelerine göre sıralar. Üstelik bir ilişkide insanların sevgililerinin her bir eylemini, düşüncesini takip etmelerine olanak tanıyan sosyal medya, akıllı telefon ve çeşitli casus aparatlar yüzünden gizemi diri tutmak her zamankinden zor görünmektedir. Peki insanlar artık aşkın kör olmasını istemiyor mu? Ve aşkın cehaletle ilişkisi nedir?

AŞK, NEFRET ve CEHALET

Jacques Lacan aşktan bahsederken, sahip olmadığımızı başkalarına verdiğimizizi (ya da vermeyi vadettiğimizi) ve onlarda olmayı arayıp bulduğumuzu söyler.¹³²

Bu fantezi çöktüğünde aşkımız biter; bazen de aşkı, nefretle değiş tokuş ederiz. Aşk gibi, nefret de gözlerimizi sıkıca kapamamızı gerektirir; bu bazen nefret nesnesiyle aramızdaki benzerlikleri fark etmememize, bazen de o kişiyi bir zamanlar delicesine sevdiğimizi unutmamıza vesile olur. Aşkımız bittiğinde partnerlerimizden öyle hemen nefret etmeyiz. Bu daha ziyade, bize başta çekici gelenin zamanla tahammül edilemeyecek hale geldiği, aşamalı bir süreçtir. Çok daha gençken bir öğrencimle kahve içtiğimizi hatırlıyorum. Bana durup dururken bir kadının kahve fincanını alıp yavaşça dudaklarına götürüşünden ne kadar etkilendiğini ve ona o an âşık olduğunu söylemişti. Kahvesinden aldığı yudumlara kulak kabartmak, kadının hareketlerini izlemek genç adamda yoğun bir istek uyandırmıştı. Ancak kadına duyduğu aşk sona erince aynı jestler dayanılmaz hale gelecekti. Gözlerini kapatıp kulaklarını tıkamak isteyecek; cicim aylarında arzu uyandıran şey, ilişkinin sonunda mide bulandırıcı hale gelecekti.

Lacan, erken dönem çalışmalarında cehaleti, sembolik düzenin, hayalin ve gerçeğin birleşiminden müteşekkil, bir ucunda sevgi, ötekinde nefret olan bir üçgen olarak ele alır.¹³³

Aşk, ötekinin imgesini yüceltmekle kalmaz, sembolik tanımayı da beraberinde getirir. Örneğin, kişi önemli yıl dönümlerini kutlayarak, halka açık köprülere aşk kilitleri takarak veya bağlılığın nihai sembolü olarak gördüğü alyansla sevgisini tasdiklemek isteyebilir. Ötekinin bir zamanlar çok sevilen bir özelliği, nefret duygusunun tetiklemesiyle aynı kişiyi şeytanlaştırmak ve

aşağılamak için kullanılır. Sosyal medya, şu ya da bu nedenle popülerliğini yitirmiş politikacıların ya da ünlülerin hoş olmaları, hatta bazen canavarca fotoğraflarıyla doludur.

Sevgi ve nefret kişide kavranamayan şeylere odaklanır. Bu yüzden kişiyi hangi kelime ya da görüntüyle tanımlamaya çalışırsak çalışalım, bu çaba başarısızlıkla noktalanır. Kişinin başkasını sevmesi ya da ondan nefret etmesi için mantıklı bir sebebi genelde yoktur. Nitekim iki duygu da cehaletten beslenir. Seven ya da nefret eden kişinin duygularının yöneldiği nesne hakkında fazla şey bilmekten kaçınmasını sağlayan stratejiler olmadan sevgi de nefret de olmaz. Yok sayma ve yok sayılma konularında da cehalet rol oynar. Bazıları (altıncı bölümde de değineceğimiz gibi), onları görmezden geldiklerini hissettikleri kişilere öfke ve düşmanlık beslerken, bazılarının sevgi hisleri diğerleri onları dikkate almadığında güçlenir. Fransız psikanalist Michel Silvestre'in zekice gözleminde görüleceği gibi, âşıklar çoğu zaman arzu nesnelerinden karşılık almayı beklemezler: “Erkeklerin aşk hakkında yazmaya başladığı zamanlardan beri şu açıktır ki, güzellik ne kadar uzun süre sessiz kalır ve karşılık vermezse aşk da bir o kadar uzun sürer.”¹³⁴

Aşkın nefrete dönüşmesi gibi, nefretin de aşka dönüşmesi mümkündür. Bu tersine dönüşte cehalet yine başroldedir. Nitekim cehalet, âşıkların başta nefretlerini uyandıran şeyi unutmalarını ya da görmezden gelmelerini ve karşılarındakine ansızın taptaze gözlerle bakmalarını sağlar. Öyle ki nefretten sevgiye geçmelerine neden olan yeni bir “gerçeği” görüyor gibidirler.

Daphne du Maurier'in *My Cousin Rachel* (Kuzenim Rachel) adlı romanının ana teması, aşkın nefrete ve nefretin aşka dönüşebilmesidir.¹³⁵ Romanın baş karakteri, sevgi dolu ve şefkatli kuzeni Ambrose tarafından büyütülmüş yetim Phillip'tir. Phil-

lip yirmili yaşlarındayken Ambrose hastalanır ve doktorlar ona soğuk İngiliz kışından etkilenmemesi için yurt dışına çıkmasını önerir. Ambrose, Floransa’da güzel ve gizemli Rachel’a âşık olur ve ikili çok geçmeden evlenir. Ambrose’un Phillip’e yazdığı mektuplar başlarda Rachel’a duyduğu hayranlıkla doludur; ilerleyen günlerdeyse satır aralarından evliliklerinde yolunda gitmeyen bir şeyler olduğu anlaşılır. Phillip, Ambrose’un son mektubunu aldığı anda mektubun titrek bir elle yazıldığını fark eder. Ambrose hastalığından bahseder, Rachel’ın kendisini zehirlemeye çalıştığını söyler ve Phillip’ten mümkün olduğunca çabuk İtalya’ya gelmesini ister. “Rachel beni öldürüyor, bana işkence ediyor.”¹³⁶ Phillip, kuzenini kurtarmak için soluğu İtalya’da alır ama Ambrose çoktan ölmüş ve Rachel ortadan kaybolmuştur.

Phillip, eve döndüğünde Ambrose’un tek varisinin kendisi olduğunu öğrenir. Rachel onu ziyaret etmeyi planladığını söylediğindeyse kuzeninin ölümü için kadını suçladığından hemen intikam planları kurmaya başlar. Ancak Rachel’la tanışınca yavaş yavaş kadına âşık olur ve onun Ambrose’u öldürdüğünü gösteren ipuçlarını göz ardı eder. Rachel’ı para ve hediyelere boğar. Etrafındakilerin uyarılarına rağmen Rachel’la evleneceği ve mirasın tadını beraber çıkaracakları umuduyla mirası da ona bırakma kararı alır.

Hikâye, aşkın gözünün kör olduğunu mükemmelen gösterir. Phillip, arzu nesnesinden başka bir şey göremeyen büyülenmiş bir adamdır. Rachel’a duyduğu öfke ve sevgili kuzeninin ölümünün intikamını alma arzusu, zamanla kadına karşı bir hayranlığa dönüşür. Ambrose’un Rachel’a olan aşkını onurlandırdığı bahanesiyle Ambrose’un mektuplarındaki uyarıları umursamaz. Öyle ki sevgilisine dair kurduğu hayallerine gölge düşürecek herhangi bir şey, fiziksel olarak da hayatından çıkmalıymış gibi,

Ambrose'un son mektubunu ormandaki bir taşın altına saklamaya karar verir. Rachel'in gitgide artan soğukluğunu, müsrifliğini ve İtalyan arkadaşıyla olan gizli bağlarını da görmezden gelir.

Phillip'in kendisini zehirlemeye çalıştığından korktuğu pek çok hadisenin ardından Rachel bir kazada ölür. Phillip yıkılır ve hayatının geri kalanında hem nefret ettiği hem de delicesine sevdiği kadına karşı daimî bir ikilem yaşar: Kadın gerçekten bir katil midir, yoksa Phillip her şeyi yanlış mı anlamıştır?

Bu romanda iki ana kahraman arasında yaşanan ilişkide nefret, aşk ve cehalet başroldedir. İlk başta, Ambrose'un Rachel'a olan sevgisinin zamanla nefrete dönüştüğünü ve Phillip'in, gerçeği bilmeseydi bile, çok sevdiği kuzenini elinden aldığı için Rachel'a aynı nefreti beslediğini görürüz. Phillip'in Rachel'a aşık olmasında da cehalet temel faktör olarak belirir, nefret ve aşk arasında aracı görevini üstlenir. Nefret duygusu çok geçmeden bastırılır ve hiçbir bilgi Phillip'in güvenini kaybetmesine ya da Rachel'ı sevmekten vazgeçmesine neden olmaz. Bilgi ve gerçek, şehvet ya da aşkın pençesinde önemsiz hale gelir, görmezden gelinir ya da reddedilir.

AŞK ve YALANLAR

Shakespeare aşk ve körlük hakkında birçok dize yazmıştır. Bir sonede şöyle sorar:

*Ey kör, ey aptal aşk,
Ne yapıyorsun gözlerime?
Görmüyorlar, bakıp dursalar bile.*¹³⁷

Bir başkasında şöyle der:

*Sevgilim doğru söylediğine yemin ederse,
Yalan olduğunu bilsem bile,
İnanırım ona tüm kalbimle.*¹³⁸

Burada inanmak bilmekten önce gelir. İnanç ve bilgi bir arada var olsa da bilgi çoğu zaman kenara itilir ve âşık, aşkı canlı tutan fantezisini korur.

Yalanlara inanmak ya da gerçeği görmezden gelmek, romantik ilişkilerin öyle kabul gören bir özelliğidir ki partnerlerini aldatan insanlara eylemlerini mümkün olduğunca uzun bir süre inkâr etmeleri salık verilir. Bazen kişilerin cehalet ve inkâr konusundaki kabiliyetleri, bozulan ilişkilerini düzeltmelerine olanak tanır. Anna ve Mike diye adlandıracağım çiftte de durum böyleydi. Mike bir pilottu ve vaktinin çoğunu evinden uzakta geçiriyordu. Eşi Anna bir gün Mike’la genç uçuş görevlisi arasındaki romantik yazışmaları buldu. Mike, eşinin gerçeği öğrendiğini duyunca önce ne söylediğine dair en ufak bir fikri olmadığını öne sürdü. Anna e-postaları gösterdiğinde, meslektaşlarının hesabına girmiş ve şaka olsun diye bunları yazmış olabileceği yalanını uydurdu. Anna başta buna inanmadı ama çok geçmeden şüphe etmeyi bıraktı ve öfkesini eşinin, evliliğini neredeyse mahvedecek sorumsuz meslektaşlarına yöneltti. Bu örnekte sadakatsiz partnerin inkârı, diğer partneri ilişkilerini sürdürme konusunda ikna eder. Haliyle Lacan’ın cehalet tutkusu kavramının bir başka versiyonuyla karşı karşıyayızdır. Anna’nın gerçeği tam anlamıyla görmezden geldiği söylenemez; daha ziyade boşanmaları gerekmeyeceği için eşinin uydurduğu hikâyeye tutkuyla sarılmayı seçmiştir.

Ancak bazen “gerçeği” kabul etmek, bir başka gerçeği gizlemenin yolu olabilir. Bu duruma evliliğinde bir şeylerin ters gittiğini hisseden kadının yaşadıklarında rastlarız. Eşi evden uzakta ve vaktinin çoğunu kimsenin görmesini istemediği mesajlar atarak geçirmektedir. Kadın bir gün eşinin ekranını görmeyi başarır ve tanımadığı bir kadından bir dizi mesajın geldiğini anlar. Eşi

bunu öğrenince şok olur ama mesajları inkâr etmeye kalkmaz. Bunun yerine eşine diğer kadınla görüşmeyi bırakacağına dair söz verir. Kadın sevinir, adam eşini teskin ettiği için mutlu olur ve evliliklerinde her şey zaman içinde normale döner. Gelgelelim adam, başka bir erkekle görüştüğünü örtbas etmek için hayatında başka bir kadını olduğu yalanını söylemektedir. Burada, partnerlerden birinin cehaletini sürdürebilmesi için sembolik bir “gerçek” yaratılmıştır. Adam bir başka adamla ilişkisi olduğu gerçeğini gizlemek ve evliliğini canlı tutabilmek için bu tezgâhtan medet ummuştur.

Fantezi, kişilerin gerçeklik algısını şekillendirmektedir; sonuç olarak kişiler yeni bir bilgi veya hakikati keşfettiklerinde dahi algıları nadiren değişim gösterir. Bunun temel nedeni, fantezinin “gerçek dünyada” işlerin nasıl döndüğüyle pek ilgili olmayışındır. Öznenin fantezisi çoğu zaman onu baltalayabilecek yorumlara karşı olduğu kadar, “gerçeklik sınamasına” karşı da savunma işlevi görür.¹³⁹ Sonuç olarak kişinin arzu nesnesi hakkındaki hiçbir gerçek ya da bilgi, âşkın algısını etkilemez.

ÖTEKİ İÇİN BEN KİMİM?

Bir kişi bir ilişkinin başarılı olmasını ve ilişkinin devamlılığı için elzem olan tutkuyu diri tutmayı isterse, bu kişinin yolu yine inkâr ve cehalete çıkar. Bununla birlikte bazı kasıtlı cehalet durumlarında, gözlerini gerçeklere kapayan ya da olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi hayal eden birine değil; bir şeyin doğru olmadığını bilse bile öyleymiş gibi davranan bir figüre rastlarız. Bu tam da on yaşındayken annesini kanserden kaybeden ve burada Maya olarak bahsedeceğim kızın başına gelen şeydir. Annesi öldükten birkaç yıl sonra babası, Maya’ya doğum gününde annesinin ölmeden önce yazdığını söylediği bir mektup verir.

Mektupta Maya'nın ne kadar iyi ve tatlı bir genç kız olduğu ve doğum gününü birlikte kutlayabilselerdi annesinin ne kadar gurur duyacağı yazılıdır. Maya bunu okuyunca havalara uçar ve bu mektubun aldığı en güzel hediye olduğunu söyler. Maya daha sonra bu mektubu bana da gösterdi. Gerçekten duygulandım ve babasının onun için kaç mektup sakladığını sordum. Mektupları babasının yazdığını, Maya'nın da bunu bildiğini öğrendiğimdeyse şok oldum. İşin aslı, annesi, Maya'nın mektupların manevi yükünü taşımasını, yazdıklarının onun hayatına musallat olmasını istemez. Maya'nın ilk doğum günü annesi olmadan geçer ama küçük kız, annesinin doğum gününde onun için ne dilediğini merak eder ve babasına ölmeden önce ona mektup bırakıp bırakmadığını sorar. Küçük kızın doğum gününde açıp okuyabileceği gerçek bir mektup olmadığından, babası ona bir mektup yazabileceğini ve mektup annesinden gelmiş gibi davranabileceklerini söyler. Maya bu fikri çok sever ve sonraki doğum günlerinde aldığı her mektupla mutluluktan deliye döner. Maya, mektupları babasının yazdığını bilse de bu gerçeği görmezden gelerek hayatına mutlu mesut devam eder. Mektuplar babasının kaleminden çıksa da Maya'ya annesinin kendisiyle konuştuğunu düşlediği bir alan açmıştır. Küçük kız –annesinin şefkatini hatırlasa da– sembolik bir kanıtı ihtiyaç duyduğundan bu sahte mektuplar, vefat eden annesinin sevgisini ete kemiğe büründüren o sembolik nesne olur. Mektupların gerçek sahibi olan babaysa, anne kız arasındaki ilişkinin hakikiliğine tanık olur ve anne şefkatinin kendini daima yenilemesine vesile mektupların aracısı rolünü üstlenir. *My Cousin Rachel*'da Phillip, Rachel'a olan aşkının sorgulanmaması için Ambrose'un mektuplarını saklamaya karar vermişti. Maya örneğindeyse sahte bir mektup, anne ve baba sevgisinin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başkası için ne anlama geldiğimiz sorusuna bazen tatmin edici ve pozitif, bazense kendi kendini yok etmenin kapısını aralayacak yanıtlar veririz. Gilead Nachmani, babasının üç ay önce sabah işe gitmek için evden ayrılıp bir daha dönmemesi yüzünden bunalıma giren ve psikanalize yollanan on bir yaşındaki çocuğun hikâyesini anlatır.¹⁴⁰ Bu travmatik olaydan sonra, “baban” kelimesi evde zikredilmez, kayıp adamdan yalnızca “baba” olarak bahsedilir. Babanın yokluğu, adamın sembolik statüsünü de değiştirmiş gibidir. “Baban” tabiri varlığıyla orada bulunduğu işaret ederken “baba” yoklukla özdeşleşir.

Babasının ortadan kaybolması çocuğu derinden etkilemiştir. Çocuk okuldan kaçmaya başlar, evde asi davranışlar sergiler. Annesi bir müddet sonra onunla ilgilenmeyi bırakır ve genel olarak onu görmezden gelmeyi seçer. Kadın kendi kederine kapılmış gibidir, oğlunun da acı çektiği gerçeğini göremez. Öyle ki çocuğun evdeki varlığı dahi onu rahatsız etmeye başlar.

Anne bir noktada oğlunun terapiye ihtiyacı olduğunu fark eder ama analistin belirttiği gibi, muhtemelen fazla meşguliyetten, oğluna ilk seanslarında eşlik etmeyi aklından bile geçirmez. Analist, çocuğun bedenine göre fazla büyük olan ve babasına aitmiş gibi duran kıyafetler giydiğini görür. Çocuğun duruşu da yaşlı bir adaminkine benzemektedir: Kamburdur, bitkin görünür, ayaklarını sürüye sürüye yürür.

Çocuk, babasının ortadan kayboluşundan duygusuz bir şekilde bahsetse de bilinçaltında kendini onunla derinden özdeşleştirmiştir. Okuldan kaçması, babanın kayboluşunun temsili gibidir; babasının kıyafetlerini giyip yaşlı bir adam gibi yürümesi de kayıp ebeveynine kavuşma çabasından başka bir şey değildir. Çocukta önce depresyon belirtileri, kısa süre sonra da kaygı ve suçluluk duyguları baş gösterir. Hayalle gerçeği ayırt etmekte

de gitgide zorlanmaktadır. Çocuğun evveliyle babasının çok çalıştığından yakındığı ve hastalanmasını, böylece evde daha çok vakit geçirmek zorunda kalmasını istediği ortaya çıkar. Babası kaybolunca dileğinin yerine geldiğini düşünmüş, onun kaybolmasından kendini sorumlu tutmuştur.

Analistin sonuç olarak değerlendirdiği gibi, “Çocuk, tedavisine kendini mahkûm eden bir suçlu olarak başlamıştır. Suçluluk hissettiği açıkça belli olmasına rağmen sıklıkla inkâra başvurmuş, hiçbir şeye ‘ihtiyaç duymadığı’ konusunda ısrarcı bir tavır takınarak bunu tasdiklemiştir. Kimseye ihtiyaç duymamakla, sağlam ve hür olmakla övünmektedir. Kimseye ihtiyacı yoktur.”¹⁴¹

Analist, çocuğun buzdolabından yiyecek çaldığını fark edince, psikanaliz sırasında ilginç bir an yaşanır. Analist, annenin oğlunun karnını doyurmadığını fark eder. Anneye bunun nedenini sorduğunda kadın, oğluna yemek vermediğini ve eşinin kaybolması yüzünden onu cezalandırdığını itirafeder. Kadın sık sık eşinin, oğlunu kendisinden daha çok sevdiğini hissetmekte ve olanlar için gizliden gizliye çocuğu suçlamaktadır.

Tedavinin devamında neler yaşandığını ya da babanın nihayet bulunup bulunmadığını analistin anlattıklarından öğrenemesek de, ilişkilerde temel rol oynayan inkâr türlerini bu hikâyede tespit etmemiz mümkün. Öncelikle babanın ortadan kaybolması (gerçekte bilinçliyse veya bilinçli olarak yapıldığı düşünülürse), ailesini hiçe saymanın güçlü bir biçimi olarak okunabilir: Baba fiziksel olarak kendini her türlü görüş ve temas-tan azade kılar. Ailesini görmezden gelir, hatta onları reddeder. İkincisi, oğluyla konuşmayıp “baba” kelimesini kullanmakta ısrar eden annenin neler olduğunu anlamayı da çocukla “babası” arasındaki duygusal bağı da inkâr edışıdir. Son olarak anne ve oğul, birbirlerinin acılarına kayıtsız kalmış, hatta birbirlerini

cezalandırmıştır. Anne, çocuğunu yemek bile vermeyecek kadar gözden çıkarmış, çocuk da okuldan ve evden “kaçarak” annesini “görmezden gelmeyi” seçmiştir.

Anneyle oğulun birbirlerinin acılarını ve babanın kaybıyla ilgili gerçeği görmezden geldiği bu dramın ortasında, çocuk bir fark edilme ve sevgi arayışına girer. Evde kuralları çiğneyerek, okulu asarak, babasının kıyafetlerini giyerek, hatta analistin buzdolabından yiyecek çalarak hayatına devam eder ve aradıklarını şans eseri analistinde bulur.

Görmezden gelmek ve görmezden gelinmek, kendimizle olan ilişkimiz de dahil olmak üzere tüm sevgi ve ilişki biçimlerinin hayati bir parçasıdır. Psikanalist Ruth Imber, her zaman görmezden gelindiğini hisseden ve doktor doktor gezip hastalıklarına çare arayan Anna’nın hikâyesini anlatır.¹⁴² Anna, dikkat çekmeye çalışıp acısını hafifletmesine yardımcı olacak bir uzman bulmayı arzularken, sürekli doktor değiştirerek bunun önüne geçer. Geleneksel tıpta aradığını bulamayınca homeopati, akupunktur ve beslenme koçluğu gibi alternatif tedavileri denemeye başlar. Bu arayışta bitkin düşen kadın, acılarına son verebilme umuduyla psikanalize sarılır ama bir yandan da değişimi sağlayacak her şeyi sabote etmeye devam eder.

Seansları sırasında Anna hayatının birçok alanında görmezden gelindiğinden yakınıdır. Eşinin erkek kardeşi ve karısı ebeveyn olduklarında onu görmezden gelmeye başlamıştır. Ancak haset duyguları sadece yakın çevresine değil, toplumdaki konumuna da yöneliktir. Anna bir göçmen olarak çocukluğundan beri ihmal edildiğini, pek çok şeyden yoksun bırakıldığını söyler; annesinin ülkelerindeki talihsiz koşullara yenik düşmesine öfkeli, başka bir ülkede yaşasalar tedavi edileceğine inanır. Ayrıca ölmeden

hemen önce annesi bildiği kadının öz annesi olmadığını öğrenmiştir.

Terapide Anna'nın her zaman kaybetmekten ve bağlanmaktan korktuğu; yaşadığı kaygıyla yumurtalarını tek bir sepete koymayarak baş ettiği ortaya çıkar. Bir doktordan ötekine, bir terapistten diğerine gitmek, terk edilmeyi önleme stratejisinin bir parçasıdır. Kaygısını yatıştırmak ve reddedilmiş hissetmemek için ilişkiyi ilk terk eden kişi daima o olmuştur. Sonunda analizi de bırakmıştır.

Bu vaka, bir öznenin ıstırapta nasıl acı verici bir zevk (*jouissance*) bulabileceğini bizlere gösterir. Anna bir yandan hayatını değiştirecek bilgiyi aradığını iddia ederken bunu görmezden gelmek, bundan kaçınmak için de elinden geleni yapar. Terapide gerçek annesinin kaybıyla ilgili önemli bilgileri keşfetme noktasına geldiğinde bu olayla terk edilme korkusu arasındaki ilişkinin derinlerine inmek istemez ve terapiyi bırakır. Böylece görmezden geldiği hissini, mutsuzluğunu ve kendini sevemediği gerçeğini bir kez daha tasdikler.

AŞKTA YENİ CEHALET BİÇİMLERİ

Sanal flörtleşmelerde imajın rolü önemlidir. İnsanlar flört uygulamalarında genellikle üzerinde oynanmış ya da kendilerini daha genç ve çekici gösteren eski fotoğraflar kullanırlar. Bu platformların, görünüş odaklı olmalarından ötürü, insanları yalan söylemeye, yanıltıcı ve gerçekten uzak fotoğraflar paylaşmaya yönlendirmeleri şaşırtıcı değildir. Bu platformların işleyişi için diğerlerinin arzularına ilişkin aldatmalar ve cehalet önem arz eder. İnsanlar sanal dünyanın, kendilerine potansiyel partner bulma konusunda yardımcı olmasını garanti altına alabilecek çeşitli kriterleri olduğunu düşünmeye teşvik edilmektedir. Plat-

formlar, bu kriterlere dayanarak çeşitli cehalet türleri yaratan algoritmalar yardımıyla insanları birbirleriyle eşleştirirler. Kullanıcıların eşleşmeleri ırka göre filtrelemesine izin veren uygulamalar ırkçı ön yargıları güçlendirirken, kullanıcılara diğerlerinin tercihlerine göre öneriler sunan “iş birlikçi filtreleme” seçeneği profilleri popüler olmayan kullanıcıları platformda daha da gerilere itmektedir.¹⁴³ Arkadaşlık sitelerinin nasıl çalıştığına dair araştırmalar, algoritmalarından aldıkları önerilerin, kullanıcıların davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bir flört sitesi iki kişinin uyumsuz olduğuna kanaat getirdiğinde bu kişilerin, uyumlu oldukları tahmin edilenlerden çok daha az etkileşime girdikleri görülmüştür. Bu durum insanların iyi bir partner bulmalarına yardımcı olmak şöyle dursun, seçeneklerini de sınırlamaktadır. Çevrimiçi flört üzerine çalışan araştırmacılar, arzuların bilinçsiz olduğunu ve insanların kendilerine sunulandan etkilenseler de, beklenmedik şeylere karşı daha çok heyecan duyabildiklerini gözlemlemiştir.¹⁴⁴ Dahası, geleneksel flört sitelerinin algoritmaları şaşırtıcı ama olumlu eşleşmeler konusunda ne kadar başarısız olursa olsun, hormonların ve nörotransmitterlerin potansiyel partnerlerle uyumunu ölçmek için sözde psikolojik testler kullanan Chemistry gibi sitelerde eşleşme ihtimali bundan da düşüktür.

Flört uygulamalarındaki algoritmalar insanların arzularını tahmin etmeye çalışırken, yeni bir uygulama, yazılan mesajları yapay zekâ yoluyla analiz ederek insanların romantik niyetlerinin anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedefler.¹⁴⁵ Bu, gerçeği yansıtmasa bile, insanlara kendilerinin ve başkalarının duygularını tahmin edip kontrol edebilecekleri hissini verir. Partner bulmayı kolaylaştırması beklenen uygulamalara ek olarak insanlara cahil taklidi yapmayı, aşırı hevesli görünmemeyi ve potansiyel partnerlerinin peşindeyken duygularını kontrol altında tutmayı öğreten kişisel

gelişim guruları vardır. Bir sonraki bölümde anlatılan baştan çıkarma ustalarının hikâyelerinde de göreceğimiz gibi cehalet ve kendine hâkim olma, bir partnerin ustalaşması gereken nihai beceriler olarak görülür.

Yine de tüm uygulamalara, kişisel gelişim tavsiyelerine ve iletişimin türlü varyasyonlarına rağmen ilişkiler hiç de kolay değildir. Bunun nedeni belki biraz da duygusal bir kontrol aracı olarak başkalarını görmezden gelmeye yapılan vurgudur. Bunun bir örneği, güncel teknolojilere ilişkin nispeten yeni bir fenomen olarak görülen *ghosting*dir. Bu fenomen, bir ilişkide partnerlerden birinin hiçbir açıklama yapmaksızın diğeriyle tüm iletişimini kesmesiyle ortaya çıkar. Telefon aramalarına yanıt verilmez, mesajlar görmezden gelinir ve bir hayalete dönen kişi, başına gelenlerin nedenini anlayamaz. Bu kişiler kendilerini güçsüz, reddedilmiş ve görmezden gelinmiş hissederler. Ghostingi yapan kişiye yalnızca kontrolü elinde tutmakla kalmaz, aynı zamanda diğer kişinin duygularını önemsemediğini güçlü bir şekilde ifade etmiş olur.

Tinder ve benzeri flört uygulamaları, tasarımları gereği kayıtsızlık yaklaşımı barındırırlar. Kişi, ilgilenmediği birini hızlıca göz ardı edebilir. Bu basit kaydırma mekanizmasının arkasında, her kullanıcıya kendi “arzu edilirlilik” puanını veren ve bu puana göre kişilere eşleşmeler sunan ayrıntılı bir algoritma vardır. Tıpkı bir bilgisayar oyuncusunun daha yüksek puanlı biriyle oynaması durumunda daha fazla puan alması gibi, bir Tinder kullanıcısının “arzu edilirlilik” puanı da daha yüksek puanlı kişilerle eşleştiğinde artar. Bu gizli sıralama sisteminin nasıl çalıştığını keşfeden, Tinder’ı kullanan bir gazetecidir. Bu kişi Tinder’dan kişisel puanını kendisine göstermesini talep eder. En çok arzu edilen erkeklerden biri olacağını umarken “ortalamanın üstü”

olduğunu öğrenir ve hayal kırıklığına uğrar.¹⁴⁶ O an puanını öğrenmemiş olmayı diler çünkü egosu büyük bir yara almıştır.¹⁴⁷

Tinder ve benzeri çevrimiçi tanışma platformları, birinin başkaları için ne tür bir arzu nesnesi olabileceğine dair eski tartışmalara yenilerini ekliyor. Fransız psikanalist Clotilde Leguil'in değindiği gibi, bu siteler "talep siteleri" haline gelmekte.¹⁴⁸ İnsanlar yabancılardan bilinçli ya da bilinçaltı arzularını tatmin edecek bir şey (sevgi, takdir ya da takdis) talep ediyor, ancak isimsiz muhataplarında aradıklarını bulamayınca öfke ve hayal kırıklığı yaşıyorlar.

Birine âşık olmak fazlasıyla karmaşık ve zor olduğundan, gelişmiş toplumlarda cansız nesnelere karşı duygusal bağlılığın artması da şaşırtıcı değil. Bazıları için seks robotları insanların yerini alıyor, kimilerine bilgisayar avatarları keyifli bir arkadaşlık şekli sunuyor. Eski moda heykeller bile güçlü bir bağlanmaya neden olabiliyor.

Bu durumun bir örneğine Antony Gormley'nin 2007'de Londra'da düzenlenen *Event Horizon* gösterisinin sonunda rastlanır. Bu gösteride heykeller üç ay boyunca köprülerde, binaların çatılarında, beklenmedik kamusal alanlarda sergilendi. Fakat insanlar gösteri sona erince bu heykellere ne olacağı konusunda endişeye kapıldılar. Heykeller Tanrı'nın unuttuğu bir depoya mı taşınacaktı? Yok edilmeleri mi söz konusuydu? Yoksa başka şekillerde tekrar kullanılacaklar mıydı? Gormley'nin eserleri için kaygılananlar, bloglarında heykeller için mümkün olan en iyi gelecek senaryolarına yer vererek teselli aradılar. Bu yazıların çoğu, heykellerin bir park ya da galeride bir arada tutulması gerektiği fikrinde birleşmişti. Avusturyalı sanatçı Peter Arlt da heykellerin terk edilmişliğine ilişkin benzer bir kaygıyı, 1990'ların sonunda ülkesindeki köprülerde karşılaştığı aziz heykellerini sadece bir

günlüğüne bir araya getirmeye karar verdiğinde hissetmişti. Arlt, bazı heykellerin geçici bir süreliğine de olsa kamuya açık bir alanda birlikte sergilenmesi iznini alabilmek için büyük çaba sarf etmişti.

Peki heykeller insanlarda nasıl bu kadar güçlü duygular uyandırmıştı? Neden bazı insanlar Gormley'nin *Event Horizon* projesindeki heykeller ve terk edilmişlikleri konusunda kaygı duymuşlardı? Yalnızlığın gitgide arttığı, günümüzün aşırı bireyci toplumlarında heykeller üzerinden başlatılan bu tartışmalar, kimilerine göre insanların çektikleri acıları somut bir nesneye yansıtılmalarının bir yoludur. Yine de heykellerin kaderlerine terk edilmelerini engellemek için başkalarıyla iletişim kurduklarında, yalnızlıklarından kurtulmak için de ilk adımı atmış olurlar.

Cansız nesneleri sevmeye tekrar yönelmek, görmezden gelindiği hissiyle mücadele eden insanlara yardım edebilir. Bazıları için bir robot pekâlâ yalnızlığa bir çözüm olabilir.

Yazar Danielle Knafo ve Rocco Lo Bosco, iDollator çevrimiçi topluluğunun oyuncak bebek seven müdavimleriyle bir röportaj yaptı. Davecat denen bir adam, oyuncak bebeklerin kendisine bir tür rahatlık bahsettiğini dile getirdi ve onların “eve gelmenizi bekleyen, her zaman yanınızda olacak, güzel, yargısız insanlar” olduğunu söyledi.¹⁴⁹ Davecat için bir oyuncak bebeği kaybetmek, “bir uzvunu kaybetmek” gibiydi. Evde oyuncak bebekleriyle yaşadığı sakin hayattan memnun olduğunu dile getirse de diğer insanların bu bağlılığını anlamayacağından ve onu yargılayacağından korktuğu için bu tutku hakkında arkadaşlarıyla konuşamamaktan şikayetçiydi. Görünen o ki, “Başkaları için ne ifade ediyorum?” ya da “Başkaları beni nasıl görüyor?” soruları, gerçek dostlukların yerine oyuncak bebek ya da robotları koymuş olsalar bile insanları rahatsız etmeye devam ediyor.

Bazıları oyuncak bebekler ya da robotlarla ilişkilerinden memnun olsa da robot tasarımcıları şunu biliyor ki, yarattıkları robotlar kendileriyle fazla ilgilenmezse insanlar onlardan vazgeçebilir. Zarif bir genç kadına benzeyen robotik bir bebek, 2012’de Tokyo’daki bir alışveriş merkezine yerleştirildi. “Akıllı telefonuna bakarak, onu görmeye gelen ziyaretçileri çoğunlukla görmezden gelerek” sandalyesinde öylece oturuyordu. Telefonundaki mesajlara tepki veriyormuş gibi davranıyor, ara sıra kendisine bakanlarla göz göze gelip gülümsüyordu. Robotun yaratıcısı, mühendis Hiroshi Ishiguro, aşk gibi duyguların uyarılara verilen tepkilerden ibaret olduğuna ve manipüle edilebileceğine inanıyor. Pnömatik eklemleri mükemmelleştirerek, robotun mekanik alınının kavisini nazikçe hareket ettirmesini ve çeşitli yüz ifadeleri sergilemesini sağlayarak onun “bizimle mükemmel tasarlanmış bir bağ” kurabileceğini düşünüyor.¹⁵⁰ İnsanların robotun kendi mesajlarını okuduğunu düşünmelerini, duygularını ona yansıtmalarını, onunla bağ kurmalarını, hatta ona âşık olmalarını istiyor. Bununla birlikte, mükemmel tasarlanmış bir robotun bile insanların bilinçaltı fantezilerini hiçbir zaman tam olarak kışkırtamayacağı ve kontrol edemeyeceği de olası bir ihtimal.

İhmal Edilme Korkusu: Incelden Sahtekâra

Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Gray*'de (*Dorian Gray'in Portresi*), "Dünyada hakkında konuşulmaktan daha kötü tek bir şey vardır, o da hakkında konuşulmamaktır," der. Pek çok kişinin sürekli izlendiğini, kontrol altında tutulduğunu hissettiği bu gözetim çağında, kimi kesimlerce tanınmadıklarından ya da genel olarak toplum tarafından görmezden gelindiklerinden şikâyet eden insanlar hâlâ mevcut. Post-endüstriyel toplumun bireyciliğe ve üne tapınmaya verdiği önemin sosyal medyanın yaygın kullanımıyla birleşmesiyle bireylerin görünür olma konusunda hissettikleri baskının arttığı da bir gerçek. Nitekim kalabalığın arasından sıyrılma, kendi reklamını yapma konusundaki maharet ve sosyal medya paylaşımlarının beğenilmesiyle tanınırlık kazanmanın önemi sıklıkla vurgulanıyor. Kişiselliğin profesyonelleşmesi olarak tanımlanabilecek bu sürecin nihai ifadesiyse, profilini ve mevcut gücünü çevrimiçi olarak başkalarını etkilemek için kullanan sosyal medya influencerlarının ve insanlara sadece daha üretken olmayı değil, başkalarını manipüle etmeyi ve hedeflerine acımasızca da olsa nasıl ulaşabileceklerini gösteren bir tavsiye ve "koçluk" sektörünün yaratılması oldu.

Bugünlerde başkalarının ilgisini çekecek, kendimizi iyi hissetmemizi sağlayacak bir imaj ya da kamuya mal olabilecek bir karakter yaratmakta özgürüz. Ancak kendi imajını yaratabilmenin dezavantajı; mükemmeliyetçi bir seviyeye ulaşma arzusu, yaratılan ideale uyma baskısı ve bu ideale kıyasla başarısız olduğunda başkaları tarafından ne şekilde yargılanacağına dair derin endişe ve kaçınılmaz tatminsizliktir. İmaj ve gerçeklik arasındaki bu kopukluk, insanları “foyalarının meydana çıkmasından” korkmaya sevk edebilir. Ve aksine, insanlar yarattıkları karakterler için olumlu geribildirim almaz, arzuladıkları beğeni sayısına ya da takipçiye ulaşmazlarsa, kendileri dışındaki herkesi onaylayıp alkışlayan bir dünya tarafından görmezden gelindiklerini hissedip öfkeye kapılabilirler. Bu ikilemler, sahtekâr sendromundan mustarip insanlarla kendilerini sözde incel hareketiyle özdeşleştiren erkeklerin mukayesesıyla açıklanabilir. Her iki durum da kişinin başkaları tarafından nasıl tanındığına (ya da tanınmadığına) dair temel bir meseleye parmak basan, nispeten yeni fenomenlerdir.

Modern toplumda insanlar nasıl görünmeleri, nasıl yaşamaları ve ne tür ilişkiler geliştirmeleri gerektiği konusunda gerçekçi olmayan fikirleri benimsemeye teşvik edilir. Bu idealler karşılığını bulamadığındaysa pek çok insan standartların altında olduğu, hafife alındığı ve görmezden gelindiği duygusuna kapılır. İnsanlar, sosyal etkileşimlerinin gerçek zamanlı ve fiziksel etkileşime girebilecekleri insanlarla sınırlı olduğu günlere kıyasla artık çok daha geniş bir sosyal ortamda var oluyorlar. Sosyal medya sebebiyle durum eskisi gibi değil; sanal etkileşimlerin ve tanınmanın yeni doğası, insanların kendilerine ve takdir edilip edilmediklerine dair hislerini bir hayli değiştirdi.

YENİ AYNA

Küçük çocuklar aynada gördükleri yansımalarının kendilerine ait olduğunun farkında değildirler. Yansımalarının bir görüntü olabileceğini bile düşünmez, onu başka bir çocuk zannederler. Kendini tanıma doğal olarak ya da kendiliğinden gerçekleşmez. Bunun için dil, kültür ve muhakkak başkaları gerekir. Genellikle çocuğun en çok bağlandığı kişi aynadaki görüntünün çocuğa ait olduğunu ona söyler. Anne, aynadaki görüntüyü işaret ederek, “Bebeğim, bu sensin!” diyebilir. Ancak çocuk bu imajı kendi algısına bağlamakta yine de zorlanacaktır. Ne de olsa çocuğun beceriksiz, savunmasız bedeni, aynada görünen katı, bütünlüklü yansımaya uymuyor gibidir.

Önceki bölümlerde değinilen, modern toplumda bireylerin kendilerini algılayış biçimlerinde yaşanan değişiklikler, kimi insanların aynadaki suretlerini –bazı durumlarda gerçek anlamıyla– tanımakta gitgide zorlanmalarına neden olmuştur. Japon psikanalist Daisuke Fukuda aynadaki yansımasını görünce kaygılanan bir danışanından bahseder. Kadın, çevresindeki aynaları kırma dürtüsüyle mücadele etmek zorundadır. Kendi görüntüsüyle karşılaştığında hissettiği kaygıyı, yansıtıcı yüzeyi yok ederek hafifletmeyi umar.¹⁵¹

Eisoptrofobi olarak bilinen bu durum yeni olmasa da bu kadar acı verici bir tepkinin ortaya çıkmasının son on yılda meydana gelen değişikliklerle bağlantısı merak konusu. Son yıllarda diğer tüm kapitalist toplumlar gibi Japonya da güzellik endüstrisinde ciddi bir büyümeye sahne oldu. Kamusal pek çok alan genç kızların ve kadınların –tıpkı diğer ülkelerdeki hemcinslerinin olduğu gibi– kendilerini kıyaslayacakları ya da özenecekleri sözde ideal kadın görselleriyle dolu reklamlarla kuşatılmış durumda.

Görünüşe ilişkin bu kadar derin patolojik kaygıları doğrudan kültür ya da ideolojiyle ilişkilendirmek yahut kadınların aynaları kırma gerekçeleriyle bedenlerini değiştirme gerekçelerinin aynı olduğunu iddia etmek mümkün olmasa da, birazdan göreceğimiz üzere, kültürün bu konudaki payı hiçbir surette yadsınamaz. Ve belki de kadınların günümüzde maruz bırakıldığı idealize edilmiş imge bombardımanı, kaygılarını bambaşka, kendilerine has şekillerde dışa vurarak onları etkisi altına almaktadır.

Erken çocukluğumuzdan itibaren aynada kendimizi görme şeklimiz çevremizdeki insanlardan ve genel olarak kültürden etkilenmektedir. Bedene ilişkin toplumsal algılar değiştiğinde kendimizi de farklı şekillerde görmeye başlarız. Susie Orbach, *Bodies* (Bedenler) adlı kitabında, farklı kültürel ortamlarda yaşayan insanların çıplaklığı, kiloyu ve güzelliği farklı algıladıklarını gösterir. Bununla birlikte yetiştiğimiz kültürel ortamın bilinçaltımıza işleyebileceğinin, erken çocukluk döneminde bedene ilişkin belli bir yaklaşımla büyütülen kişinin ileride başka bir sosyo-kültürel ortamda da olsa, değişmekte zorlanabileceğinin altını çizer.¹⁵²

Instagram, Facebook ve benzeri sosyal medya platformları yeni kendini tanıma sorunlarına yol açan çevrimiçi bir ayna evresi yaratmıştır. Kendini sürekli bir marka gibi tanıtmaya ve dünyaya daima en iyi versiyonunu sunma baskısına ek olarak insanlar karşılıklı sosyal görünürlük arayışlarında başkalarını takdir etmek zorunda da kalırlar. Başkalarının gönderilerini beğenmek ve paylaşmak, arkadaşlığın yeni bedeli haline gelmiş; insanlarda beğenilme, takdir edilme beklentilerini doğurmuştur. Siz başkalarının paylaşımlarını beğenirken onlar sizi görmezden gelirse, bu önemli psikolojik sıkıntılara neden olabilir ve aşırı

durumlarda bu stres, *incel* hareketinde olduğu gibi derin bir öfkeye ve şiddet eylemlerine yol açabilir.¹⁵³

GÖZ ARDI EDİLEN "BETA ERKEKLER"

Toplumsal beğeni basamaklarını bir şekilde "tırmanmışlarla" bir türlü başarılı olamayanların memnuniyetsizliği, paradoksal olarak benzer öz eleştiri kalıplarını takip eder; bu da kendilerine ya da başkalarına karşı sergilenen saldırgan tutumları beraberinde getirir. Gitgide büyüyen bireycilik iklimi, hayatın ekonomizasyonu ve başarının yüceltilmesi bağlamında birini görmezden gelmek, başlı başına bir saldırganlık eylemi olarak görülebilir ve görmezden gelinen kişinin saldırganca bir tepki vermesine yol açabilir. Sözde yalnız kurtlar tarafından gerçekleştirilen pek çok şiddet vakasında failler, şiddeti, görmezden gelinenin intikamını almanın ve arzuladıkları ilgiyi elde etmenin bir yolu olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bazı saldırganlar geride kendilerinden bir iz bırakma umuduyla YouTube videoları ya da çeşitli manifestolar da yayınlar. Sosyal medyayı görmezden gelinenin kendileri için ne denli ağır olduğunu, masum insanları, hatta kendilerini öldürmeyi planladıkları ve arzuladıkları ilgiyi yakalayabilmek pahasına bu bedeli ödemeğe hazır olduklarını duyurmak için sıklıkla kullanırlar. Fransız psikanalist Fethi Benslama terörizmle ilgili analizinde Fransız medyasını, teröristlerin saldırılarını gerçekleştirdikten sonraki görüntülerini yayınlamamaya davet etmiştir. Nitekim böyle bir tanınma ve aleniyet başkalarını da dikkat çekmek için benzer suçları işlemeye yöneltebilir.¹⁵⁴

İnternet, siyasi ya da kişisel nedenlerle görmezden gelindiğini iddia eden kişilere özel bir tanınma yolu sağlar. Yok sayılma hissinden kaynaklanan aşırı davranışlara bir örnek, kendilerini

incel olarak tanıtın ve arzuladıkları kadınların onları görmezden geldiğini, dolayısıyla cinsel ilişki yaşayamadıklarını öne süren bir grubun davranışıdır. Inceller, bekârlığı seçmedikleri, aksine belli başlı başarı ve çekicilik idealleri üreten toplum tarafından göz ardı edildikleri için buna itildiklerini ve istemsiz bekârlar olduklarını savunurlar. İyi görünüşleri ve başarıları nedeniyle kadınların ilgisini çeken erkekleri “Chad’ler”, güzel olan ve arzu edilirliliğin diğer özelliklerini taşıyan kadınlarıysa “Stacy’ler” olarak adlandırırılar. Fazla feminen görünmediğinden hareket tarafından daha az çekici olarak kodlanan kadınlarsa “Becky’ler”dir.

Bu hareketin üyeleri birtakım biyolojik özelliklerin erkekleri kadınların gözünde daha çekici kıldığına inanır: “Milimetrelık kemik genetiğindeki en gelişmiş yüz özellikleri olan çene ve çene çizgisi bu topluluğun en kafayı taktığı konulardandır, çünkü kadınların erkeklerde biyolojik bazı özellikleri çekici bulduğuna ve zayıf çeneli, çarpık dişli erkeklerin yalnızlığa mahkûm olduğuna inanırılar.”¹⁵⁵ İdealize edilmiş Chad’ler her şeye gücü yeten erkeklerdir ve grup üyeleri bu erkekler hakkında hayranlık ve tiksinti karışımı şeyler yazarlar. Alfa erkeği kaslı, yakışıklı ve başarılıdır. Arzu edilen kadınlar, yani Stacy’ler, böyle bir erkeğe karşı koyamazken “beta erkekleri” fark etmezler. Alfa erkeklerin diğer erkeklerin cinsel ilişkiye girmelerini engellediği yönündeki bu iddialar tuhaf bir şekilde Sigmund Freud’un primal sürü mitini çağırıştırır.¹⁵⁶ Bu mitte tüm kadınları kendine saklayan güçlü ve ilkel baba figürü yüzünden onlarla birlikte olamayan erkeklerin veryansınına yer verilir. Erkekler çareyi ilkel babalarını öldürmekte bulur ama düşündüklerinin aksine bu onları rahatlatmaz, aksine büyük bir suçluluk duygusuna kapılırlar. Gelgelelim incellerin saldırıları genellikle kadınlara yönelikken fiilî veya hayalî şiddetle ilgili bir suçluluk duygusu taşımazlar.

İncellerin kadınlarla birlikte olamamaktan duydukları öfkeyi ifade ettikleri çevrimiçi forumlarda, onları görmezden gelen kadınların nasıl cezalandırılabileceğine dair rahatsız edici derecede detaylı açıklamalar yer alır. Kadınların onları fark etmelerini sağlama konusundaki fikirleri, toplu tecavüz fantezilerinden kadınları dikkat çekmeden veya tutuklanmadan nasıl takip edeceklerine dair tavsiyelere kadar uzanır. Bir kadını takip etmenin heyecanı, bir noktada kadının kendisini takip edeni fark edeceği gerçeğiyle de ilişkilendirilir.

İncellerin çevrimiçi topluluğunda arzu edilen kadınların dik-katinin nasıl çekileceğine dair acımasız fanteziler, gerçek hayatta kendilerini reddeden kadınları aşağılama ve korkutma arzularını yansıtır. Neticede bir kadını takip etme ya da ona toplu tecavüz etme fantezileri, 1990'lardaki Bosna Savaşı sırasında gerçekleşen tecavüzleri anımsatan sapkın bir tanınma arzusundan başka bir şey değildir. Sırp askerleri, Boşnak kadınlara tecavüz ederken kadınların eşlerini ya da babalarını da yanlarında kalmaya zorlayarak onları sevdiklerine yapılan saldırıyı engelleyememenin çaresizliğiyle küçük düşürmeye çalışmıştır.¹⁵⁷

Suçluların çoğu bu tür fantezilerde alacakları zevkleri çevrimiçi platformlarla sınırlarken, son yıllarda birkaçı kamusal alanda olmak üzere aşırı ve ölümcül şiddet eylemleri de gerçekleştirdi. Bunların en bilineni, 2014'te California Üniversitesi, Santa Barbara kampüsü yakınlarında altı kişiyi öldürüp on dört kişiyi yaralayan Elliot Rodger'in gerçekleştirdiği eylemdir. Rodger, katliam sırasında YouTube kanalına "Eliot Rodger'in İntikamı" adlı bir video yükledi, bir e-postayla uyum sağlama ve tanınma arzusunu anlattığı bir manifesto yayınladı. Ayrıca, bir geçmişe sahip olmasına rağmen hayatı boyunca reddedildiğini, kadınların ona değer vermediğini ve kendini hiçbir

zaman yeterince havalı hissetmediğini söylüyordu. Kadınlar tarafından görmezden gelindiği hissini sonucu olarak “kadınlara savaş” açmaya karar vermişti. Bu saldırının hedefi kampüsteki en çekici kadınlar, yani Rodger için nefret ettiği (ve arzuladığı) her şeyi temsil eden prestijli kız öğrenci yurdunun üyeleri-ydi. Cezalandırmak istediği sarışın, güzel, şımarık, kalpsiz, kötü “sürtükler” di. Bu sayede ne kadar üstün ve gerçek bir alfa erkeği olduğunu kanıtlayabileceğini düşünüyordu. Rodger, polise yakalanmak üzereyken intihar etti.

Ölümünden sonra Rodger birçok incel tarafından bir kahraman olarak anıldı ve kimi grup üyeleri kendi şiddet eylemlerinde onu taklit etti. 2018 baharında Alek Minassian, Toronto’da kalabalık bir kaldırıma kiraladığı bir araçla dalarak on kişiyi öldürdü, on dört kişiyi yaraladı. Minassian, saldırısını Elliot Rodger’a ithaf ettiği bir yazıyla duyurmuş ve “Incel İsyanı başladı! Bütün Chad’leri ve Stacy’leri devireceğiz! Hepiniz Yüce Elliot Rodger’ı selamlayın!” yazmıştı. 2018 sonbaharında kendini *incel* olarak tanımlayan Scott P. Beierle, Tallahassee’deki bir yoga stüdyosuna girmiş ve iki kişiyi vurup beş kişiyi yaralamıştı.

Incel hareketine sempati duyanlar, onlarla birlikte olmak isteyen kadınlar olsaydı şiddetin önlenebileceğini öne sürmüştür.¹⁵⁸ Bu açıkça gülünç bir yaklaşımdır, incel teriminin yanlış anlaşılmasına da neden olur. Nitekim bu çevrimiçi topluluğun en aktif üyeleri, ilişki kurabilecekleri kadınları arıyor gibi görünmemektedir. Aksine, karşı cinsle ilişki kurmamak için türlü bahaneler bulmaktan ve kadınların onları görmezden gelmesinin ne kadar adaletsiz olduğu konusunda atıp tutmaktan özel bir zevk alıyor gibidirler. *Inceller* ayrıca ilişkiye girmek istedikleri kadınlara dair gerçekçi olmayan bir ideali de sürdürürler: Herhangi bir kadınla değil, daha önce kimseyle birlikte olmamış

kadınlarla birlikte olmak isterler, çünkü potansiyel partnerlerinin daha önce cinsel ilişkiye girdiği, onları başkalarıyla karşılaştıracığı veya kendilerinden başka seçenekleri olabileceği fikrine tahammülleri yoktur.

Inceller, Stacy'lere alfa erkeklerini beğendikleri için öfkelirken onları kendi tanımlarına göre şımarık, çekici, başarılı ve hafifmeşrep oldukları için hem arzular hem de hor görürler.

Sözüm ona sınırsız ve rastgele cinsel ilişkiye yönelik bu hor görme, incellerin mahrumiyet yaklaşımıyla körüklenmektedir. Bu gelişiğüzellik ve mahrumiyet, incelleri hem bakire hem ilişkiye hazır; kendilerinden başka kimseye "ait olmamış ve olmayacak" bir kadın fantezisine sürükler. Bu ideal kadınları kendi iradeleri ve özgürlükleri olmayan birer meta olarak gören, cehalet ve nefretle örülü ataerkilliğin ta kendisidir ve görmezden gelindiğini hissetmenin, başkalarının hakikatini görmezden gelmenin tehlikelerini bir kez daha gözler önüne serer.

CEHALET OYUNU

Kadınlar tarafından görmezden gelindiğini hisseden erkeklerin çoğu, bu tür aşırılıklara başvurmak yerine onlara, kadınların dikkatini nasıl çekebileceklerini, kadınları nasıl tavlayacaklarını öğrettiğini iddia eden baştan çıkarma endüstrisinden medet umar. Bir manipölasyon biçimi ve kadının ilgi ve arzusunu uyandırmak için bir strateji olarak cehaletse, baştan çıkarma tekniklerinde hayati bir rol oynamaktadır.

Neil Strauss'un baştan çıkarma endüstrisinde kült bir yeri olan *The Game* (Oyun) adlı kitabında da, tavlama uzmanlarının görüş bildirdiği forumlarda da bir erkeğin görmezden gelme ya da oralı olmama gibi taktikleri kendi lehine nasıl kullanabileceğini anlatan çeşitli senaryolara yer verilir.¹⁵⁹ Örneğin, iki kadınla

sohbet eden bir adama, kadınlardan daha çekici olan yerine, daha az çekici olana dikkat etmesi ve ilgi odağı olmaya alışkın olanı görmezden gelmesi söylenir. Böylelikle çekici olan kadının ilgisini daha kolay çekebileceği çünkü kadının neden görmezden geldiğini merak etmeye başlayacağı iddia edilir. Barda tek başına oturan bir kadına rastlayan erkeğe, aptalı oynamayı hafif bir eleştiriyiyle sentezlemesi tavsiye edilir. Kadına yaklaşma fırsatı bulduğunda, “Ne hoş bir elbise. Gözlerinizin rengini ortaya çıkarmış,” gibi bir cümle kurması söylenir. Kadın gülümseyip iltifat için adama teşekkür edebilir ama muhtemelen ona fazla dikkat etmeyecektir. Bu noktada adamın, “Saç kesiminiz için aynı şeyi söyleyemeyeceğim ama,” gibi bir sözle kadını şaşırtması gerekir. Bu eleştiriyi yaptıktan sonraysa yüzünü başka bir yöne çevirmeli ve küçümsüyormuş gibi bir tavır takınmalıdır. Tavlama ustasının teorisine göre böyle bir yorum birçok kadını kışkırtacak ve kadın, adama ne demek istediğini sormak için fırsat kollayacaktır. Oysa gerçek hayatta birçok kadın aslında bu tavırları ya tamamen görmezden gelir ya da adama defolup gitmesini söyler.

Bu tür bir tavsiye, Öteki’nin arzusunun kadında arzu uyandıracığı ve sürecin önemli bir parçasının kadının kendine, “Başkaları için ben kimim? Diğerleri beni nasıl görüyor? Ben nasıl bir nesneyim?” sorularını yöneltmesinden oluştuğu fikrine dayanan Lacan teorisini pratiğe dökmeyi amaçlar. Kadın, erkekten bir açıklama bekleyerek onu bilen özne konumuna yükseltecektir. Kadın bu noktada erkeği arzulamaya başlamaz ama ona dikkat kesilmeye ve kendi benliği hakkında şüphe duymaya başlar.

Baştan çıkarma endüstrisi, kapitalizmin temel dinamikleri olan seçim, kendini geliştirme ve sürekli çalışma gibi fikirlere dayanır. Baştan çıkarma stratejileri elbette yeni değildir, tarih

boyunca iki cinsin de birbirlerine daha çekici görünmesi için çeşitli metinler kaleme alınmıştır. Gelgelelim modern baştan çıkarma hareketi, koçlardan yoğun şekilde tanıtılan kitaplara, kurslardan spor salonları, eğitim kampları ve bu tekniklerin başarısını kanıtlayan videolara uzanan bir endüstri yaratmıştır. Bu kazançlı işin arkasındaki fikir; bir erkeğin, uygun teknikleri öğrenmek için yeterince sıkı çalışır ve bunları pratiğe dökerse, bir kadını nasıl elde edeceğini öğrenebileceğidir. Baştan çıkarma da kişinin bedeni, serveti ve diğer başarı simgeleri gibi bir seçimdir.

Baştan çıkarma endüstrisi cinselliği, doğru strateji izlendiği takdirde, kadınları nasıl tavlayacağını bilen yetenekli bir kazarının hileleri kullanılarak elde edilebilecek bir şey olarak kurular. Rachel O'Neill, bu endüstriye yönelik haklı eleştirisinde değerlendirme, gözetim ve kontrol mantığının yerine cinsellik ve arzunun koyulduğunu, bir sanatmış gibi lanse edilse de reklam sektörünün duygu manipülasyonunu taklit ettiğini, “cinselliğin ve ilişkilerin bir deneyimden ziyade kendine özgü kuralları ve yasakları olan, başarı odaklı bir sistem olarak sunulduğunu” dile getirir.¹⁶⁰ O'Neill ayrıca tavsiye edilen baştan çıkarma tekniklerinin çoğunun, satış yapan kişilerin anlaşma yaparken kullandığı tekniklere benzediğini vurgular. Baştan çıkarma seminerlerine katılan kimi erkekler, sonrasında kendilerine partner bulamamaları da daha iddialı olmayı ve kendilerini daha iyi göstermeyi öğrendiklerini, hayatlarının diğer alanlarında çarpıcı bir şekilde geliştiklerini iddia etmektedir. Dahası, bu ve benzeri seminerlere katılan pek çok erkek, bir anlık durgunluğun henüz elde ettikleri yetenekleri kaybetmelerine yol açabileceği endişesiyle kendilerini sürekli olarak bu “eğitimlere” tabi tutarlar.

Haliyle bu yaklaşım, kadınların birer nesne olarak kodlandığı bir tür “anlaşma sanatı”dır; kadınlar “yatağa atıldıkları”

an listeden çıkarılırlar, böylece erkek elde edilmesi daha güç, haliyle daha arzu edilir olduğunu düşündüğü başka bir kadının peşine düşebilir. Bu çağdaş baştan çıkarma tekniklerinin pek çok savunucusu, marifetlerinden emin olmak için kadınları tavlama ve terk etme süreçlerini durmadan tekrarlarlar. Bir ilişkiden diğerine koşan erkekler bu durumda seksten değil, baştan çıkarma tekniklerinin başarıya ulaşmasından, tanınmaktan ve arzu edilmekten hoşlanıyor gibidirler. Yaşlandıklarında ve çekici buldukları kadınlar onları görmezden geldiğinde, vaktiyle mümkün olduğu kadar çok kadınla birlikte olmanın onları tatmin edeceğini düşünürler. Ancak gerçekte derin bir endişeyle tükenmekte, performans takıntılı olduklarından yeni numaralar öğrenip tekniklerini sürekli geliştirerek fetih listelerini genişletme eğilimindedirler. Bundan dolayı bir tavlama ustası modern dönem işçisi gibidir. Kendini satar, gitgide daha iyi sonuçlar alır ve karşılığında karyola direğinde sürekli artan çentiklerle mükâfatlandırılır. Aynı kişinin bilgisayar oyununda bir sonraki seviyeye geçmek, kredi kartına puan toplamak ya da sosyal medyada beğeni ve takipçi sayısını artırmak gibi başarıyla ilişkilendirilmiş sembollerin peşine düştüğünü hayal etmek de mümkündür.

Incel söyleminin ardında yatan fikir, kadınlar tarafından görmezden gelinmenin erkeklerin hayal kırıklığına uğramasına neden olduğu ve kadınlarla olan ilişkilerini kontrol altına almak için saldırganca tepkiler vermelerine yol açtığıdır. Bir kadın bir incelle isteyerek ilişki kurmadığında incel ona kendi şartlarını dayatır. Baştan çıkarma endüstrisinde bu düşmanlık, kadınları duygularını ve arzularını manipüle ederek kandıran tekniklerde bulunur. Başarı, manipülasyondan ve kadınların duygularıyla arzularını görmezden gelip sadece erkeklerin arzularını önemsemekten doğar.

SAHTEKÂR SENDROMU

Neoliberal ideolojinin iki önemli önermesi “herkes başarabilir” ve “başarana dek taklit et” şeklindedir. Başarıya ulaşmak, başarılı görünmenizi veya başarıya çok yakınmışsınız gibi davranmanızı gerektirir. Pek çok yaşam koçu, insanlara başarılı oldukları izlenimini vermek için nasıl giyinmeleri, davranmaları ve konuşmaları gerektiğini öğretmektedir. Başarının bir ideal olarak görüldüğü bu dönemde sahtekâr sendromu denen yeni bir sendromun ortaya çıkması hiç şaşırtıcı değildir. “Sahtekâr” terimi geleneksel anlamda, kendilerini kasten başka biri olarak sunan kişiler için kullanılırken, sahtekâr sendromu, başkalarının onlara atfettiği sembolik rolü hak etmediğini hisseden kişileri kapsar.

Oyun oynamak, çocukların geçici bir süreliğine farklı roller üstlenmelerine olanak tanıdığından Helene Deutsch sahtekârlık fikrini çocuk oyunlarına bağlar. Yetişkinlerin kendilerini başka biri gibi sundukları durumlarda maddi kazanç, sosyal statü, kişinin kendisiyle ilgili bir hayali, gerçek dünyadan kaçış ya da iç baskılar gibi pek çok motivasyonla hareket ettiği düşünülür. Sahtekârın başvurduğu yöntemler de kişiden kişiye değişebilir – bazı insanlar bir başkasının adını kullanırken, diğerleri yalandan da olsa sembolik göstergelerden (diplomalar, askerî nişanlar vb.) faydalanır ya da kendilerine ait olmayan başarılarla gerçekmişçesine övünürler. Deutsch bu hareketlerin nedeninin sahtekârın egosunda yattığına inanır. Sahtekâr çoğu zaman kendini değersiz hisseder ve suçluluk duygusuyla cebelleşir; dolayısıyla “muhteşem ego idealinin gereklerini yerine getirmiş bir bireyin adını gasp etmesi kaçınılmazdır.”¹⁶¹ Suçlu ego sorunu, “sahtekâr sendromu” veya “sahtekârlık fenomeni” terimlerinde de iş başındadır. 1970’lerin sonunda Pauline R. Clance ve Suzanne A. Imes

gibi psikologların ortaya koyduğu bu bağlantı, başkalarının bir şekilde “gerçek yüzlerini” görecekleri ve bir sahtekâr olduklarını düşünecekleri kaygısına kapılan başarılı kadınlar hakkında yazdıkları makaleyle gündeme gelmiştir.¹⁶² Bazı kadınlar da başarılarının tamamen şans eseri gerçekleştiğini ve insanların takdirini hak etmediklerini düşünürler. Önceleri bu yeni sendromun çoğunlukla kadınlarda görüldüğü zannedilse de zamanla erkeklerin de aynı dertten mustarip olduğu ortaya çıkmıştır.

Klasik sahtekârlar başka biriymiş gibi davranarak bir hayli uzak oldukları bir ideale yakın durma hevesindeyken, yeni sahtekârlar başarıya yönelik ideallerin kendilerinde toplandığı havasını estirirler. Gelgelelim kişinin kendilik algısı muhtemelen diğerlerinin onu algıladığından farklıdır.

İki tür sahtekârlıkta da mesele, kişinin içinde bulunduğu sembolik düzende, Lacancı o Büyük Öteki’yle ilişkisinde kendini nasıl konumlandığıdır. “Sahtekâr” terimi öncelikli olarak kişinin, bir başkasının sembolik rolünü hileyle üstlenmesi ya da kimlik hırsızlığı yapması anlamına geliyorsa terimin ikinci anlamı da kişinin bu sembolik role uygun olmadığı fikrine dayanır. Birinci tür sahtekâr başka biri olmak isterken, ikincisi başkalarının gördüğü kişi olmadığından endişelenmektedir. Bununla birlikte ikisinin de süreklilik arz eden egolardan yoksun olmak, hiçbir zaman bir ego idealini tam olarak somutlaştıramamak ve önceki bölümlerde değinildiği gibi, kim olduklarına ve dünyadaki yerlerine yönelik sorulara asla tatmin edici yanıtlar verememek gibi sorunları vardır.

Başkalarının bizi nasıl gördüğüne ilişkin kaygılar yeni olmasa da günümüzde imajın bir seçim meselesi olması ve kişiye ait görüntülerin manipüle edilebilir ya da şekillendirilebilir olarak algılanmasıyla gitgide artıyor gibidir. Bu yüzden başka biri gibi

görünme arzusu, yani “görsel” sahtekârlık artık hiç olmadığı kadar yaygındır. 1970 gibi erken bir tarihte, nörolog MacDonald Critchley otoportrelerin bir sahtekârlık örneği olduğunu öne sürmüştü. Critchley’e göre sanatçılar tuvallerine kendilerini gerçekte olmadıkları şekillerde aktarıyordu.¹⁶³ Critchley bu gözlemle sahtekârlığa dair üçüncü bir anlamı ima etmiştir. Bu yaklaşıma göre otoportre, kişinin gerçek hayattaki görüntüsüne çok az benzeyen, üzerinde gitgide daha fazla oynanan, filtrelenmiş imajlardan müteşekkil günümüz selfilerinin öncülüdür.¹⁶⁴

Başkası gibi görünmeye çalışan ya da diğerleri tarafından daha çok fark edilme hevesiyle fotoğraflarını manipüle eden insanların aksine, diğerlerinin görüldüğü kişi gibi olmadığını düşünmelerinden korkan insanlar, görmezden gelindiklerinden şikâyet etmezler. Daha ziyadefazla göz önünde olmaktan, örneğin hak etmedikleri bir terfi almaktan korkarlar. Pek çok kişinin yeterince fark edilmemekten şikâyet ettiği bir çağda, sahtekâr sendromu bu kaygıdan mustarip kişiler için acı verici olsa da neoliberalizmin dayanağı olan başarı ve fark edilme ideolojisine meydan okuma ihtimaline kapı araladığından toplumun geneli için pekâlâ özgürleştirici olabilir.

Deutsch, sahtekârlıkla ilgili çalışmasının sonunda karamsarlıkla şu sonuca varır: Ne kadar çok araştırma yaparsa etrafında o kadar çok sahtekâr görüyordur –tanıdıkları, arkadaşları, hatta kendisi. Herkes kendi kimliğini hayalî bir benlik kavramına göre üretiyor gibidir. Deutsch, “normal” ile patolojik sahtekâr arasında bir fark tespit edilip edilemeyeceğini; benlik idealinin, benlikle doğrudan özdeşleşmesinin yalnızca azizlere, dâhilere ve psikotiklere özgü olup olmadığını sorgular: “Kişinin ego ideali içeriden tam olarak tamamlanamadığından bu tatmin talebi dış dünyaya yönelir... Böylece aslında olmak istediğimiz kişi gibi

davranmaya başlarız.”¹⁶⁵ Deutsch herkeste sahtekârlığa dair izler görmekte haklı olsa da sorun, insanların olmak istedikleri kişiler gibi davranmalarında değil, sürekli olarak gerçekte kim olmak istedikleri ve hangi görüntülerin kendilerini arzu edilir kılacağına dair tahminlerde bulunmalarında yatar. Sonuç olarak geçmişte ressamların yaptığı farklı tarzlardaki otoportre denemeleri gibi, günümüzde de insanlar mükemmel görüntüyü elde etmek için art arda selfieler çekiyor ama aradıklarını bir türlü bulamıyorlar. Dahası, bu görüntüleri başkalarıyla paylaştıklarında kabul edilip edilmedikleri ya da görmezden gelinip gelinmediklerine yönelik kaygı çemberine de tekrar tekrar kapılıyorlar.

Büyük Veri Yanılgısı

Günümüzde insanlar sadece başkaları tarafından izlenmekle kalmıyor, her geçen gün kendilerini daha da izler hale geliyorlar. Günlük takip uygulamalarına kişisel verilerimize erişim “izni” versek de bu yazılımların şirketler ve devlet merkezli gözetim sistemleriyle aleyhimize çalışabileceğini görmezden geliyoruz. “Büyük veri” zaman içinde bireysel ve kolektif kimliğimize ve neler yaptığımıza ilişkin toplanan verilerle yeni bir bilgi bolluğuna kapı araladı. Bu yeni bilginin “çeşitliliğine” karşı savunma ve tepki ihtiyacı da yeni cehalet ve inkâr biçimlerini ortaya çıkardı.

KENDİNİ GÖZETLEME TUTKUSU

Piyasa daha üretken, daha organize, daha sağlıklı, daha ince ve daha az stresli olmamız için tasarlanmış cihazlar ve uygulamalarla dolu. Akıllı telefonlara yüklenen uygulamaların birçoğu ölçüm yoluyla bu hedeflere çabucak ulaşmamıza yardımcı olduğu iddiasında. İnsanlar böylece kalorilerini, attıkları adımları, ne kadar koştuklarını, âdet döngülerini, hatta hamilelikleri sırasında doğmamış çocuklarının kalp atışlarını ölçebiliyor.

Adımların, kalp atışlarının ya da kalorilerin sayıldığı bu yeni kültürle önceki nesilleri karşılaştırmak güç. Post-endüstriyel

kapitalizmi ve verimliliğin artırılması yönündeki ısrarlı talebi araştıran sosyologlar, ölçüm takıntısını yeni sosyal kontrol biçimlerine ve fabrika işçilerinin her hareketinin izlemesine bağlıyor.¹⁶⁶ İş yerinde verimliliği takip etmek günümüzde insanların özel hayatlarını da kapsıyor. Dahası, kişisel başarı ve mutluluk gibi post-endüstriyel kapitalizmin itici gücü olan hedefler, sağlıklı yaşam endüstrisini ve çok sayıda kişisel gelişim odaklı işletmeyi doğurdu.¹⁶⁷ Bu gelişen pazarda uygun ölçüm, izleme ve öz denetim, hedeflere ulaşmak için olmazsa olmaz kabul edilmektedir.

Ancak bu ölçüm saplantısı, üç nedenden dolayı problemlidir. Her şeyden önce insanlar bu tür gelişim programlarını uzun süre takip etmekte zorlanırlar. İkinci olarak bu programlara uzun süre bağlı kalamamaları, insanlarda daha çok kaygı veya suçluluğa yol açabilir. Ve son olarak, eylemleri takip eden yeni teknolojiler, hayal etmesi güç, kontrolü ondan da güç şekilde kötüye kullanılabilen verilerin toplanmasına izin verir.

Kişisel ölçüm ve izleme, kendi kendini dönüştürmeyi yönetilebilir ve öngörülebilir hale getirebilen stratejiler olarak tanıtılmaktadır. Takip cihazlarına kaydedilen verilerden bir tür başarı duygusu uyandırması, sağlıksız alışkanlıklara dönme ihtimaline karşı bir direnç oluşturması beklenir ve bu veriler, bağlayıcı bir mekanizma işlevi görür.

Yüzyıllar önce Homeros, Odysseus'un Sirenlerin şarkısına yenik düşmemek için kendini gemisinin direğine bağladığını anlatırken bunun ne kadar gerekli olduğunu da vurgulamıştır. Jon Elster da kendini bağlama fikrini, insanların belirli bir davranış biçimini değiştirmek istediklerinde başvurdukları çeşitli stratejilerle ilişkilendirir.¹⁶⁸ Örneğin, sigarayı bırakmak isteyen kişi bu niyetini meslektaşlarıyla ya da arkadaşlarıyla paylaştı-

ğında, hissedeceği suçluluk ve utançtan ötürü meslektaşlarının yanındaiken sigara içme konusunda daha hassas davranabilir.

İnternet yüz yüze gerçek bir iletişim olmasa da sosyal baskıya dayanan bağlayıcılık stratejilerine izin verir. Örneğin, kalori alımlarını çevrimiçi bir forumda paylaşan kişiler, diyetlerini bozduklarını başkalarının göreceğinden utanç duyabilir.

Peki anonim muhataplarla çevrimiçi iletişimde olmak insanların davranışlarını değiştirmeye teşvik edebiliyorsa, insanlar kendi kendini izleme cihazlarının desteğiyle alışkanlıklarını değiştirmeye çalıştıklarında neler yaşanır?

KENDİ KENDİNİ İZLEME BAŞARISIZLIĞI

İnsanlar kendi kendine yardım uygulamalarını bir heves indirirler bile pek çoğu kısa sürede onları unutup ya da şu veya bu nedenle ilerlemelerini ölçmeyi bırakıyorlar.¹⁶⁹ Uygulamaların neden bu kadar çabuk göz ardı edildiğini anlamaya çalışan araştırmacılar ve daha iyi alışkanlıkları teşvik etme arzusundaki yaşam guruları, Aristoteles'in muhakememizin bazen aleyhimize de çalışabileceğini öne sürdüğü "akrasia" terimini tekrar gündeme getirdiler. Bugün bu terim insanların, kendi yararlarına olduğunu bilseler bile, planlarını hayata geçirmelerini engelleyen erteleme şeklini ifade etmek için kullanılıyor.¹⁷⁰

Tıp alanında akrasia ve takip cihazları hakkında çok sayıda ilginç çalışma mevcut. Bu çalışmaların birinde fiziksel aktivitelerini izlemeleri istenen kişilere, gün içinde attıkları toplam adım sayısını artırmaları için ödeme yapılacağı söylenir.¹⁷¹ Çalışma sırasında denekler daha aktif bir hayat sürerek maddi kazanç elde ettikleri için yaşam tarzlarını kolayca değiştirebilecek ve genel sağlık durumlarını iyileştirebilecek gibidir. Beklenti, artan refahın, paranın motive edici bir faktör olmadığı senaryoda da

insanların bu plana sadık kalmalarına yardımcı olacağı yönündedir. Fakat katılımcıların çoğu için bu geçerli olmaz. Finansal fayda sona erdiğinde, fiziksel aktivite de büyük oranda sona erer.

Paranın alışkanlıkları değiştirmek için bir motivasyon aracı olarak kullanılıp kullanılmaması gerektiği tartışmaya açıktır.¹⁷² Gelgelelim bu tartışmada kendi kendini izlemenin başarısızlıkla sonuçlanmasına psikoloji merceğinden bakmak daha faydalı olabilir. İrade gücüne ilişkin son yirmi yılda yapılan psikoloji odaklı araştırmalar, büyük ölçüde irade gücünü birbiriyle ilişkili iki deneyle test eden bir çalışmaya dayanmaktadır.¹⁷³ Roy Baumeister ve meslektaşları irade gücünü ilk olarak iki gruba ne yemeleri gerektiğini söyleyerek test ettiler. Bu deneyde iki grubun önünde de çikolatalı kurabiye ve bir kâse turp vardı. Bir gruba sadece turp yemeleri, diğer grubaysa hem turpları hem de kurabiyeleri yiyebilecekleri söylendi. Burada amaç sadece turp yiyebilen grubun kurabiyelere ne kadar direneceğini gözlemleyerek iradelerini ölçmekti.

Bu aşamanın ardından iki gruptan da çözülemeyecek şekilde tasarlanmış bir bulmacayı çözmeleri istendi ve kurabiye yemelerine izin verilen grubun, sadece turp yiyenlere kıyasla çok daha uzun süre çabaladığı ortaya çıktı. Bunun bir açıklaması iradenin, düzenli egzersizle güçlendirilebilen bir kas gibi çalışsa da, çok kullanıldığı takdirde gücünün tükeneceği yönündedir. Yani turp yiyenler kurabiyelere direnerek tüm iradelerini tüketselerdi, kendilerini bulmacayı çözmeye zorlayacak iradeleri kalmazdı. Buna karşılık ilk deneyde iradelerini kullanmaya ihtiyaç duymayan kurabiye yiyenler, sadece turp yiyenler (ve muhtemelen şekeri de yükselmemiş olanlar) ikinci deneyde bulmacanın çözülemeyeceğini fark edip süreci noktalarken, bulmacayı çözebilmek için aptalca ısrar etmişlerdir.

Son birkaç yılda Baumeister'in deneyini tekrarlamadaki başarısızlık, psikologların "iradenin sınırlı bir kaynak olmadığı, ancak öyle olduğuna inanmanın planların takip edilme ihtimalini azaltabildiği" sonucuna varmalarına yol açmıştır.¹⁷⁴ Bu yeni bakış açısında, kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet iş başındadır: Eğer kendimizi dizginlemenin irade gücümüzü tüketeceğini ve diğer projelerde başarısız olmamıza neden olacağını düşünürsek, bu başarısızlık kaçınılmaz olabilir. Ancak "irade yorgunluğunun" var olmadığına kendimizi inandırdığımızda, başarısızlığın gerçekleşme ihtimali de azalacaktır.

Duyguların, davranışlarımızı değiştirecek adımları takip edebilme yetimiz üzerindeki etkisini ölçmeye odaklanan başka çalışmalar da var. Örneğin, bazı kişisel gelişim kitapları, yeni bir beslenme şekline alışmaya çalışırken hissettiğimiz duyguları fark etmeye çalışmamızı ve olumsuz duygularla cebelleşmek yerine enerjimizi, hedeflerimizi destekleyecek bir çevre yaratmaya harcamamızı öğretirler.¹⁷⁵

Uygulamaların ve giyilebilir teknolojinin devreye girdiği yer burasıdır. Bu çözüm önerilerinin, planlarımızı daha kolay takip etmemize yarayacak pozitif çevreyi yaratmak için bizlere yardımcı olması beklenir. Bunun ardında yatan fikirse şudur: Hayatımızı değiştirmek için net hedefler belirlersek, uygulamalar da bunları gerçekleştirmemize yardımcı olurlar. Gelgelelim uygulama indiren, giyilebilir cihazlar satın alan insanlar da planlarını takip etmeyi kolayca "unutup" cihazları kullanmayanlar gibi hedeflerini görmezden gelmeye başlayabilirler. Bu aşamada eski cihazları kullanmama konusundaki suçluluk ve endişe gibi duygularımızı derinleştirecek, özel olarak tasarlanmış yeni cihaz türleriyle de karşılaşırız.

Örneğin Pavlok isimli bir bileklik, yapmaması gereken bir şeyi yapmak üzere olduğunda kullanıcıları hafif bir elektrik şokuyla sarsarak onlara planlarını takip etmediklerinde kendilerini cezalandırmalarının bir yolunu sunar. Bu şokla Pavlok'un, "Uyan, tembel teneke, spor zamanı!", "Şu cipsleri yeme!" ya da "Facebook'ta vakit öldürmeyi bırak!" diyen iç sesinin duyulması beklenir. Pavlok'un yaratıcıları cihazın insanlara davranışlarından sorumlu olduklarını hatırlatarak değişimlerine katkı sağladığını, böylece "gerçek" potansiyellerinin kilidini açmalarına yardımcı olduğunu iddia eder. Bu teknolojinin temelinde, yirminci yüzyılın başında Ivan Pavlov'un köpekler üzerinde yaptığı ünlü deneydeki koşullandırma pratiği yatar. Pavlov'un köpeklerini yiyecek bir şey olmadığında bile salya akıtmaları için koşullandırması gibi, Pavlok'un yaratıcıları da bu cihazın insanları zarar verici davranışlarda bulunmamaları için koşullandırabileceğini, kullanıcıların maruz kaldıkları elektrik şokuyla kötü beslenme, tırnak yeme, saç çekme ya da aşırı uyuma gibi alışkanlıkları ilişkilendirip bunlardan uzaklaşacaklarını iddia eder.¹⁷⁶

Bu cihazların popülaritesi ve çeşitliliği, insanların neden hayatta bu kadar çok şeyi ölçmeleri gerektiğine ve bundan gerçekten ne kazandıklarına dair bazı ilginç soruları da beraberinde getirir. Örneğin saç bakımı konusunda üretim yapan Kérastase, teknoloji şirketi Withings ile insanların saçlarına nasıl davrandıklarını gösteren yeni bir "akıllı" saç fırçası tasarladı. Fırça, yerleşik bir mikrofon yardımıyla insanları saçlarını şekillendirirken dinliyor ve saçlarının ne kadar kıvrıkcık veya kuru olduğunu, kırıklarının olup olmadığını ölçüyor.¹⁷⁷ Koşuculara yönelik bir cihaz olan Apple Watch Nike+'ının iki ebatı vardır ve yerleşik GPS takibi, havalandırma için delikli bir spor bandı, Nike+ Run Club uygulaması entegrasyonu ve koşuyu başlatacak özel Siri komutlarını içeren Nike+ Run Club uygulaması anlık bil-

dirim özelliğiyle hatırlatıcılar gönderir, günlük motivasyonlarla kullanıcılarını koşturmayı teşvik eder. Örneğin, “Bugün koşuyor muyuz?” sorusu kişinin genellikle koşuya çıktığı saatlerde ekranda belirir. Uygulama ayrıca arkadaşlar arasında çeşitli meydan okumalar gönderip alır ve koşucuları hava durumu hakkında uarmayı da ihmal etmez. Üstelik tempo, mesafe ve kalp atış hızı gibi antrenman verilerine ulaşmak için bir bakış atmak kâfidir. Ayrıca dostça rekabeti teşvik etmek için koşu özetleri de kullanıcıların arkadaşlarıyla paylaşılır.

Sürekli uyarı, başkalarıyla mukayese ve kendini cezalandırma, yeni teknolojilerin insanların hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak için kullandığı taktiklerdir. Bazıları bu yaklaşımı yararlı bulsa da kişisel gelişim ideolojisinin yetersizlik, kaygı ve suçluluk duygularına katkıda bulunabileceğini unutmamakta fayda var.

Sonuç olarak bazı insanlar bu cihazları tatsız duygularla başa çıkma noktasında suçluluk hissine vesile süperego olarak değil, kendilerine değer katacak davranışın bir ikamesi olarak görebilir. Avusturyalı filozof Robert Pfaller, kişinin bir cihazı kendi yerine belirli eylemleri gerçekleştiren bir araç olarak kullanma stratejisini tanımlamak için “inter-pasiflik” terimini ortaya atmıştır.¹⁷⁸ Sık sık film kaydeden ama onları bir kez olsun izlemeyen kişi bu duruma örnek olarak verilebilir. Kişi, kayıt cihazının filmleri kaydederek bir anlamda onun yerine “izlediği” duygusuna kapılıp başka işlerle meşgul olabilir.¹⁷⁹ Aynı durum meditasyon uygulamaları için de geçerlidir. İndirir, parasını öder ve içeriğinden faydalanırım, ama birkaç gün içinde uygulamayı görmezden gelmek kaçınılmaz olur. Öte yandan uygulamanın cihazımda olması, meditasyon pratiğim için bir yedek işlevi görür ve ben muhtemelen daha eğlenceli gündelik görevlerimi yerine getirirken uygulama inter-pasif olarak benim için meditasyon “ya-

par". Uygulamaları bu denli etkileşimli kullanmak, insanların amaçlarına ulaşamadıklarında hissedecekleri endişe ve suçluluk duygularını görmezden gelmelerine olanak tanır.

Bu uygulamaların ve giyilebilir cihazların yaygınlaşması, insanların daha üretken ve kendilerine daha az zarar verecek şekilde çaba sarf edebilmeleri için manipüle edilebileceği fikriyle ilgilidir. Bu tür uygulamaların işverenlerce teşvik edilmesindeki gaye içinse daha sağlıklı, motive ve dikkatli çalışanlar yaratmanın iş yerindeki üretkenliği ve performansı artıracak ve maliyetleri azaltacak yönündeki inanış olduğu söylenebilir. İnsanlar hayatlarını daha verimli hale getirmesi beklenen uygulamaları ve giyilebilir cihazları görmezden geldiklerinde, bilinçli olarak kendilerine zarar veren davranışı benimsiyor değillerdir. Aksine, kontrol edilemeyen ya da kolayca değiştirilemeyen bilinçaltı arzuları, fantezileri ve dürtülerince yönetilmektedirler. İnsanların hedeflerinden bu kadar çabuk vazgeçmeleri, kişisel gelişim uygulamalarını unutmaları ya da inter-pasif şekilde kullanmaları, hayatlarında değişiklik yapmaya gayret etmediklerinin değil; amaçları ne kadar rasyonel olursa olsun, bu değişikliklerin kolayca gerçekleşmediğinin ve kişinin bilinçaltısının çoğu zaman kendi aleyhine çalışabildiğinin kanıtı olarak görülmelidir.

İnsanlar davranışlarını değiştirmek için indirdikleri çeşitli uygulamaları bu kadar kolay unutsa ve bazıları için bir uygulamayı indirmek dahi kendilerini daha iyi hissetmelerine yetse bile esas sorun, uygulamaların kullanıcıları hiçbir zaman unutmamasıdır.

BÜYÜK VERİYİ GÖRMEZDEN GELMEK ve İNKÂR

Giyilebilir teknolojilerle ilgili tartışmaların çoğu, insanların davranışlarını gerçekten değiştirip değiştiremeyeceklerine ve bu uygulamaların neden kullanıcılar tarafından bu kadar çabuk gör-

mezden gelindiğine odaklanırken, uygulamaların ve giyilebilir teknoloji satan şirketlerin kullanıcı verilerini toplayıp sattıkları bilinen bir gerçek olmasına rağmen nadiren dile getirilir.

Amy Pittman hamile kalmaya çalıştığı ve takip uygulaması kullanmaya niyetlendiği günler için şöyle der:

“20’li yaşlardaki pek çok kişi gibi, hayatımdaki önemli hemen hemen her şey için bir uygulamam var. Görmezden geldiğim bir sağlık takip uygulaması, yine görmezden geldiğim bir bütçe takip uygulaması, görmezden gelmeye çalıştığım faturalarımı ödemek için bir uygulama ve takıntı haline getirdiğim bir âdet takip uygulaması... Ve ruh halimi her hafta vücut sıcaklığım, çeşitli sıvıların viskozitesi, eşimle ne sıklıkta birlikte olduğumuz, sperm olup olmadığı gibi verilerle birlikte uygulamaya düzenli kaydediyordum. Uygulama, üreme sürecim hakkında eşimden ya da doktorumdan çok daha fazla bilgiye sahipti. Gebelik testimin pozitif çıktığı gün, güzel haberi paylaşmak için âdet takip uygulamama girdim. Uygulama bu veriyi kaydettiğim an bana bir hamilelik uygulaması önerdi ki bunu da hemen indirdim. Parlak renkler ve etkileşimli grafiklerle doluydu.”¹⁸⁰

Hikâyenin devamında Pittman düşük yaptığını söyler. Hamilelik uygulamasını hemen devre dışı bırakır ama uygulamadan çıkması, pazarlama şirketlerinin ona hamilelik ve bebek ürünleri hakkında tanıtımlar göndermesini engellemez. Ne de olsa hamilelik uygulamasının sahipleri, verilerini pazarlama şirketlerine çoktan satmış ve Pittman’ın uygulamaya düşük yaptığını kaydettiği ve uygulamayı kullanmayı bıraktığı bilgisi saklanmıştır. Pittman yaşadığı şok edici olayı şöyle anlatır:

“Düşük yaptıktan yedi ay sonra ve doğum tarihinden sadece haftalar önce, işten eve geldiğimde kapımın önünde bir paket buldum. Bu, bir kutu bebek mamasıydı ve içinde şöyle bir not

vardı: *Birbirimizden farklı hayatlar yaşasak da ebeveynlik sevinci hepimizin ortak gerçeği.*¹⁸¹

Büyük veri sayesinde hem ticari şirketlerin hem de devletlerin, insanların gündelik hayatlarını izlemesine olanak tanıyan yepyeni bir gözetim alanı açıldı. Bu kitlesel veri toplama döneminin ilk zamanlarında çoğu insanın, hakkındaki verilerin de bir piyasasının olabileceğini bilmediği neredeyse kesindir. Çeşitli medya organları bir rutin olarak gözetim sorununa değinse de mesele, insanların kişisel verilerinin toplandığına dair bilgi eksikliğinden ziyade bu bilginin inkâr edilmesinde yatar.

Toplanan bilgi türlerinin çeşitliliğiyle birlikte, insanların ciddi bir hastalıkları olduğunu öğrendiklerinde benimsedikleri inkâr stratejisinin bir benzerine burada da rastlarız.

Kişisel verilerin kötüye kullanıldığını gören ya da bu konuda haber ve makale okuyan kişiler, böyle bir şeyin başlarına gelebileceğini düşünmezler. Bazıları, verilerinin şirketlere veya devlete aktarılmasından rahatsız olmayabilir. Bazılarıysa telefon konuşmalarının dinlendiği fikrini tedirgin edici bulsa da vücutlarıyla ilgili verilerin bir fitness ya da hamilelik uygulaması tarafından kaydedilmesinden endişe etmez. Benzer sorunlar, kullanıcıların kötüye kullanılıp paraya çevrilebileceğini bilmedikleri genetik bilgilerinin ticari DNA testi şirketleri tarafından hükümetlerle paylaşılması veya diğer ticari şirketlere kolayca satılması konusunda da geçerlidir.¹⁸²

Nancy Tuana'nın kitabın ilk bölümünde bahsedilen cehalet taksonomisini uygularsak, insanların büyük verilerle ilişki kurma biçimlerinde "bilmemenin" dört şeklini de görebiliriz.¹⁸³ Hakkımızda toplanan verilerin ne olduğunu ve ne için kullanıldığını gerçekten bilemeyebilir veya önemsemeyiz. Verilere ne olduğunu bilmediğimizi bilmiyor olabiliriz. Verileri toplayan şirketlerin

bilmemizi istememeleri de pekâlâ mümkündür. Gelgelelim verilerin toplandığını, satıldığını ve kötüye kullanılabileceğini bildiğimiz için kasıtlı cehalete, yani inkâra başvurmamız ve bunun üstünde durmamayı seçmemiz de olasıdır. Ve bazen bilinçli cehaletimiz, “Saklayacak bir şeyim yok,” inancıyla perçinlenir.

Büyük veriyle ilgili cehaletin bir başka açıklaması da verilerin tam olarak anlaşılmayan amaçlar için toplandığıdır.¹⁸⁴ Burada cehalet, verilerin nasıl toplandığıyla değil, nasıl kullanıldığıyla ilgilidir. Veri trafiğinden sorumlu şirketlerin işi, veri madenciliğinin çarkları ve algoritmaların işleyişi öyle yabancı ve karmaşıktır ki çoğu insan bu verilerin ne için kullanılabileceğini veya nasıl manipüle edilebileceğini hayal bile edemez. Nitekim verileri anlaşılmaz kılmak ve algoritmaları saklamak, üzerinden kâr elde edilen stratejik cehalete katkıda bulunur.¹⁸⁵

AYDINLATILMIŞ ONAM

Uygulamaları indirdiğimizde, halka açık alanlarda ücretsiz internet için kayıt yaptığımızda, müşteri sadakat kartları için form doldurduğumuzda veya giyilebilir teknolojiler kullandığımızda bizlerden genellikle veri toplama onayı talep eden bir kutuyu işaretlememiz istenir. Büyük veriye ilişkin onam formlarına tepkimiz, tıp alanındakine benzer cehalet stratejileri gibidir. Çok küçük harflerle ve resmî bir dille yazılmış, bize hizmet sağlayıcının haklarına dair bilgi veren uzun belgeleri çoğu zaman okumadan onaylarız. Formdaki kutuyu otomatik olarak tıklar ve hizmetten bir an önce faydalanmayı umarız. Çoğunlukla körü körüne onayladığımız bu belgeleri okumaya kalksaydık, bazı uygulamaları telefonlarımıza yüklemeyebilir, giyilebilir teknolojileri tercih etmeyebilir veya açık internet sunucularına bağlanmaktan vazgeçebilirdik.

Ancak tam da rıza verdiğimiz şeyi kolayca görmezden geldiğimizden, şirketlerin müşterilerini bu rıza oyununa dahil etmelerindeki amacı sorgulamamız gerekir. Aydınlatılmış onamla ilgili sorun, hizmet sağlayıcısını korumaya öncelik verirken tüketiciye ya hep ya hiç şeklinde bir tercih hakkı sunmasıdır. Verilerimizin işlenmesini ya kabul etmemiz ya da reddetmemiz gerekir. Ama hayır dersek, verileri toplayan cihaz ya da hizmetten yararlanamayız. Benzer şekilde, internet sağlayıcıları tarafından izlenmezsek her şeyden önce internete erişimimiz kesilir. Böyle durumlarda, kişiye prensipte seçme hakkı tanınır ama bu, aslında tek seçenekten ibarettir. Bir bakıma, seçim hakkı kişiye aynı anda hem sunulur hem de ondan esirgenir.

Zorunlu seçimin bir örneği, genç erkeklerin orduda hizmet etmek zorunda kaldığı sosyalist Yugoslavya'da mevcuttu. Genç erkekler askere alındıklarında, Yugoslav ordusunun üyesi olmayı özgürce seçtiklerini söyledikleri yemin töreninden geçmek zorundaydılar. Gelgelelim askerlerden biri bu sembolik töreni ciddiye aldı ve orduya üye olmak bir tercih meselesiyse, katılmayı istemediğini söyledi. Bunun sonucunda hemen cezaevine gönderildi. Söz konusu genç askere seçim hakkı hem verilmiş hem de verilmemişti.

Jacques Lacan, zorla seçim fikrini, kişinin “Ya paranı ya canını!” diyen soyguncuyla karşı karşıya kaldığı senaryo üzerinden açıklar. Bu talep, insanı bir seçim yapmaya zorlar. Parasını seçerse hayatını kaybedecek, biriktirdiği servetin tadını çıkaramayacaktır. Hayatını seçerse, parası olmayacağından hayatı eskisi gibi keyifli olmayacaktır.¹⁸⁶

Verilerimizi izleyen cihazların kullanımına izin vermemiz istendiğinde de bize benzer bir seçenek sunulur: Uygulamanın

keyfini çıkarın ama verilerinizin kullanılmasına izin verin ya da uygulama olmadan hayatınıza devam edin.

MAKİNELER YANILMAZ

Bazı insanlar verilerini paylaşma konusunda körü körüne rıza gösterirken, bazıları da bu tür verileri işleyen makinelere güvenirler. Günümüzde bilgisayarların gücüne olan inancımız o kadar kuvvetli ki, kullanım şekillerinde ciddi hatalar olabileceği çoğu zaman aklımızdan bile geçmiyor.

2000'lerin başında Sloven araştırma gruplarının sonuçlarını değerlendiren bir panele başkanlık ettim. Bu araştırma gruplarıyla bağlantım yoktu, gözlemciler yurt dışındandı. Gelecekteki fonlarını etkileyeceğinden, çalışmalarının nesnel bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekiyordu. İşim oldukça basitti. Gözlemcilerin raporlarına yardım etmenin yanı sıra, sonuçları otomatik olarak hesaplayıp bana gelecekte hangi grupların fon alacağını, hangilerinin bundan mahrum kalacağını listesini çıkaracak Excel'i hazırlamam lazımdı. Olası bir ihmalin sonuçları etkilememesi için tabloya her şeyi titizlikle aktardım. Yazılım daha sonra kümülatif notları hesaplayıp bir değerlendirme yaptı. Birkaç saat sonra forma tekrar bakınca bir şeylerin yanlış olduğu hissine kapıldım. Gözlemcilerden iyi notlar alan gruplar, listede beklediğim kadar üst sıralarda değildi. Tüm işaretleri forma doğru kaydedip kaydetmediğimi bir kez daha kontrol ettim. Her şey yolunda görünüyordu. Hesaplama düğmesine tekrar tıkladım ama öncekiyle aynı sonuçları aldım. Öfkelenip hesaplamayı elle yapmaya karar verdim. Şaşırtıcı bir şekilde sonuçlar bu kez farklıydı. Bilgisayarın hatalı olma ihtimaline karşı hesaplamaları tekrar yaptım. Nihayetinde elektronik tablonun düzgün kodlanmadığı sonucuna vardım. Kurulumu

yapan ajansla temasa geçtiğimde başta kimse makinenin yanlış sonuçlar verdiğine inanmadı. Sonra bir IT çalışanı, şikâyetim sonucunda algoritmada bir hata olduğunu doğruladı. Bu deneyimi yaşayana kadar, benzer formlara ve elektronik tablolara güvenen bir kullanıcıydım. Ama şimdilerde buna benzer kaç hesaplama hatasının bilgisayar merkezli çalışmaların sonucunu saptırdığını ve bu hataları ortaya çıkarmak için neden çaba sarf etmediğimizi düşünüyorum.

Büyük veri dünyasında yalnızca yazılımların potansiyel yanlışlarıyla değil (unutmayalım ki bir önceki örnekte olduğu gibi yazılımlar onu yazan programcılar kadar iyidir), verilerin nasıl toplanıp değerlendirildiği, onlara kimin eriştiği ve nasıl manipüle edilebileceği konusundaki sis perdesini aralamak için de mücadele etmeliyiz.

Bu gizliliğin, büyük verinin sunduğu bilgilere ilişkin yeni fantezilerle birlikte yeni cehalet türlerini yaratması şaşırtıcı değil. Devasa boyutlarda veri topladığımızda, insanlar rastgele verilerde bile var olmayan modeller görmeye başlarlar. Nitekim büyük miktarda veri her yöne yayılan bağlantılar sunuyor gibi görünebilir.¹⁸⁷ Büyük veri araştırmacıları buna apofeni adını verir.

Kör noktalarla baş etmenin yollarından biri onları görselleştirmeye çalışmaktır. Bilgimizdeki “boşluklar”, haklarında yarattığımız fantezilerle bağlantılıdır. Bu fantezileri keşfetmenin ilginç yollarından biri de sanattır. Birçok çağdaş sanatçı bilimdeki yeni gelişmelerden etkilenmekte ve beyin görüntülerini, genetik kodu, astrofizik ve fizik alanında edindikleri yeni bilgileri çalışmalarında kullanmaktadırlar. Pek de şaşırtıcı olmamakla birlikte büyük veri de ilgi alanlarına girmektedir. Örneğin, Norveçli sanatçı Toril Johannessen, *Words and Years*

(Kelimeler ve Yıllar) adlı sanat projesinde izleyicileri günümüz dünyasındaki önemli konular üzerine düşünmeye çağıran resimler yaratabilmek için büyük veriden faydalanır ve bilimsel dergilerdeki verileri bir araya getirerek “kriz”, “mucize” gibi kelimelerin doğa veya toplum için hangi bağlamlarda ve ne sıklıkla kullanıldığını; genetik alanındaki kaç makalede “açgözlülük” ve “arzu” kelimelerinin geçtiğini araştırır.¹⁸⁸ Johannessen anlam yüklü kelimeleri seçmeye özen gösterir. Yapıtlarında, bu kelimelerin bilimsel dergilerde kaç kez geçtiğiyle ilgili kalıpları göstererek onları görselleştirir. İzleyici, kelimelerin hangi bağlamda kullanıldığını bilmese de metinlerde bu kelimelerin artmasına veya azalmasına neyin katkıda bulunduğunu hayal etmeye teşvik edilir. Johannessen, büyük veriye ilişkin sanatsal yaklaşımıyla istatistiklere dair bir kavrayış vadetmez, daha ziyade hayatın verileştirilmesine ilişkin kavrayışımızdaki boşlukları ortaya koyar.

Veri analizinin hızlı gelişiminden önce dahi sanatçılar veri toplar ve bunları eserlerinde kullanırdı. 1980’lerde Rus sanatçılar Vitaliy Komar ve Alex Melamid, farklı ülkelerden insanlara bir tabloyu güzel ya da çirkin yapanın ne olduğunu sordukları bir araştırma yaptılar. Anket sonucu, insanların güzel bir resmi, dağ, güneşli bir gökyüzü ya da bir hayvan figüründen müteşekkil doğa manzarası olarak gördüklerini; çirkin bir resminse karanlık, mat renklerde soyut üçgenler olarak algılandığını ortaya koydu. Sanatçılar daha sonra anketlerin ortalama sonuçlarının ışığında ideal güzellikte bir tablo ve çirkin bir resim yaptılar.¹⁸⁹ Çizdikleri güzel ve çirkin tablolar, izleyicide tekinsiz bir duygu uyandırdı –insanların beklentileri ekseninde eser üretmek, iyi sanatın olmazsa olmazı hayret duygusunu ortadan kaldırmıştı. İnsanların estetik algılarını fazla ciddiye alan sanatçılar bir imgede akılcı bir şekilde kavranamayanın

dile getirilmesi için çabalamıştır. Gelgelelim bir sanat eserini etkileyici kılan şey aslında söze güçlkle dökülür. Bu yüzden bir eseri güzel, ötekini çirkin yapanı akılcı bir şekilde ifade etmek mümkün olmayabilir.

Lacan, kelimelere veya imgelere kolayca aktarılamayanları, insanların kendilerine ve çevrelerindeki dünyaya ilişkin bilinçli algılarından kaçanları betimlemek için “gerçek” terimini kullanır. Bu terim, genellikle gerçeklik olarak anladığımız şeyle değil, dil ve imgeler yardımıyla oluşturduğumuz gerçeklik kavramına dahil edilmeyenle ilgilidir.

Bugün bilim ve yeni teknolojinin yardımıyla bu “gerçeğe” yaklaşmaya çalışıyoruz. Genetik ve sinirbilim, genomun şifresini çözmenin ve beyin taramalarını mükemmelleştirmenin, bizi insan yapan şeyin ne olduğunu anlamamıza yardımcı olabileceğini hayal etmemizi sağlıyor. Öznellik muammasını deşifre etmek için de büyük verilerden faydalanmayı arzuluyoruz.

CEHALET ve DEVREYE GİREN İNANÇ

Bilgi arayışını yüceltiriz ama bilmeme arzusu da hayatta kalmamız için eşit derecede önemlidir. Gözlerimizi kapamak, bir şey görmemek, acı veren ya da başa çıkılması zor olanı hatırlamamak, insanların bilgi arayışındaki tutkularına benzer derecede benimsedikleri stratejilerdir.

Bir duyguyu, düşünceyi bastırmak, bilinçli olarak kabul etmesi ya da kavraması zor olanı kendimizden uzaklaştırmamıza yardımcı olur. Ama cehalet söz konusu olduğunda, idrak için gerekli tüm bilgilere sahip olsak bile, bunların bizimle ilgisi yokmuş gibi davranabiliriz. Kişi, hayatını tehdit eden bir konuyla karşı karşıya olduğunu bilse bile bu tehdit kendisini ilgilendirmiyormuş gibi davranabilir. Böyle bir cehalet para-

doksal olarak kişinin her şeye gücünün yettiği yanılsamasına katkıda bulunur ve kendimizi gerçekte olduğumuzdan daha güçlü, neredeyse yenilmez olarak algılarız.

Büyük veri kullanımındaki cehaleti, iklim değişikliğinin inkârıyla kıyaslayarak çetrefil konuları yok saymanın ilerleme fikriyle benzer yönleri olduğunu görebiliriz. Gelişmiş toplumlar, 2019'da iklim değişikliğiyle ilgili protestolar tüm dünyaya yayılana kadar, modern kapitalizmin yarattığı ilerlemenin veya gelişmenin sonsuza kadar sürmeyeceğini kabul etmekten korkuyor, iklim değişikliğinin ekonomik büyümede düşüşe neden olabileceği ihtimaliyle yüzleşmekten kaçınıyorlardı. Bazıları için eşit derecede rahatsız edici olan şey, hükümetlerin karbon emisyonlarını kontrol etmek için çeşitli mekanizmalar yoluyla piyasalara müdahale etmeleri ve şirketlere vereceği cezalardı. Bu tür müdahaleler, birçok insan için serbest piyasanın işleyişine içkin özgürlüğün kaybı anlamına geliyordu. Bilim insanlarının iklim değişikliği uyarılarından haberdar olanlar bile, bu uyarıların kendilerine yönelik olmadığına inanmalarını sağlayan stratejiler benimsedi.

İnsanlar çoğunlukla iklim değişikliğiyle mücadelenin, kendi davranışlarını ve toplumun sürekli büyüme ve gelişme yaklaşımını değiştirmesi gerektirdiğini inkâr ederler. Harekete geçmemenin ve değişimi reddetmenin gelecek nesiller üzerindeki olası etkilerine kafa yormazlar. Çünkü bu değişikliklerin *kendi* gelecekleri için taşıdığı anlamdan yana endişelidirler. Bedeli gelecek nesil tarafından ödenecek sürekli ilerleme fikrine tutunma hevesleri de bundandır. Gelgelelim geçmişteki inanılmaz gelişim, fosil yakıtlardan elde edilen enerjiye dayandığı için sürdürülebilir değildir.¹⁹⁰

Gelişmiş ülkelerdeki insanların sahip oldukları refah, daha uzun ve sağlıklı hayat sürmeleri, fosil yakıtlara dayalı ekonominin sonucudur ve yaratılan refah, bu ekonominin dünyaya etkilerine kasti bir şekilde kayıtsız kalma üzerine kuruludur.

Uzunca bir süre, büyük verinin ilerlemeye katkısına dair aşırı iyimser bir tutumumuz vardı. Oysaki verilerin yanlış yönetimi ve yeni gözetim biçimleriyle ilgili sorunlara ek olarak gelecek nesillerin, haklarında veri toplanması için rızalarının alınmadığı gerçeğiyle yüzleşmeleri kaçınılmazdır. Nitekim mevcut mahremiyet ve aydınlatılmış onam kavramları; bebekler ve çocuklara ilişkin verilerin büyük ölçekte onların rızası olmadan ve verilerin olası etkilerini kontrol edemeyecekleri veya kavrayamayacakları şekilde toplandığı gerçeğini hesaba katmaz.¹⁹¹

İyimser büyük veri araştırmacıları, büyük veriye yalnızca olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğinden dem vurmaya severler. Onlara göre insanlara verileri kendi faydalarına kullanma yetisi kazandırılabilir ve açık erişim yoluyla elde edilen veriler, bilimsel araştırmalara ve sosyal değişime önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

Büyük veri savunucuları bu nedenle bireylerin verileri tam olarak kullanabilmeleri için onlara erişimleri gerektiğini ileri sürerler. Buradaki fikir, takip cihazlarının ve bilgisayarların insanların alışkanlıklarına dair onlardan çok daha fazla şey bilmesidir. Oysa hakkında toplanan verilere dair bilgi sahibi olması, kişinin daha iyi bir yaşam sürmesine yardımcı olabilir. Eleştirel veri çalışmaları alanında uzman bir akademisyen olan Mark Andrejevic, veri toplayanlarla verilerin nesnesi olanlar arasında büyük bir güç farkı olduğuna dikkat çeker ve bu tür olumlamalara karşı uyarıda bulunur: “Bizlerin kendi ve-

rilerimize erişimi olsa bile, kümelenmiş veritabanlarında veri madenciliği yapabilen kişilerin model tanıma veya tahmin etme yeteneklerine sahip olamayız. Üstelik veriler (tamamen varsayımsal bir koşulla) herkesin kullanımına açılmış olsa bile, onları anlamlandıracak ve kullanıma sunacak depolama kapasitesinden ve işleme gücünden de yoksunuzdur.”¹⁹² Ayrıca doğru bilgi ya da doğru miktarı bilmek, değişimi hayata geçirmek için yeterli olmayabilir.

COVID-19 2020’nin başında Çin’de hızla yayılırken Batılı hükümetleri virüs hakkında erken stratejileri uygulamanın aciliyeti konusunda uyaracak yeterli bilgi yoktu. Olası yayılımı konusunda yeterince modelleme yapılmadığından Avrupa’da pandeminin ilk günlerinde hastalığa ilişkin gerçek bir cehalet söz konusuydu. Ancak veriler elde edilmeye başlandığında bile Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gibi ülkelerdeki liderler, siyasi ve ekonomik nedenlerle kafalarını kuma gömmeye karar verdi ve kritik birkaç hafta boyunca yaşananları görmezden geldiler. Ancak bilim dünyası bu kasıtlı cehaleti ve eylemsizliği şiddetle kınadığında ve ülkelerindeki ölüm sayıları artmaya başladığında, birkaç hafta önce başka ülkelerde uygulanmış önlemleri uygulamaya koydular. Bu önlemlerle birlikte insanlardan haberleri veya rızaları olmadan veri toplamanın yeni yöntemlerini de keşfettiler.

Son derece bulaşıcı bir virüsle karşı karşıya oldukları konusunda halkı ilk kez uyaran doktorlar Çin’de de görmezden gelindi ve muhbirler susturuldu. Ancak virüs yayılmaya başladığında ve Çinli yetkililer durumun ciddiyetini fark edince, insanların hareketlerini takip eden telefon uygulamaları, kamu alanındaki kameralar ve yüz tanıma teknolojileri gibi toplu veri toplayan gözetim araçlarıyla katı bir karantina hızla

uygulanmaya başladı. İran'da virüs Şubat 2020'de yayılmaya başladığında, insanlara hastalığın belirtileri hakkında bilgi verdiği iddia edilen bir uygulamayı indirmeleri tavsiye edildi.¹⁹³ Ancak bu uygulama, insanların hareketlerini izlemek ve bu bilgiyi hükümete sunmak için yaratılmıştı. Güney Kore'de insanların hareketleri; GPS telefon verileri, kredi kartı kayıtları ve çevrelerindeki enfekte kişilerle yaptıkları görüşmeleri üzerinden takibe alındı.¹⁹⁴

Mart 2020'de İsrail hükümeti, millî güvenlik kurumu Shin Bet'in, virüs bulaşmış kişilerin cep telefonlarının, enfeksiyon tespit edilmeden önceki iki hafta boyunca konum verilerine erişmesine izin veren acil durum önlemlerini uygulamaya koydu.¹⁹⁵ Bu türden bir siber izleme, enfekte kişinin yakınında bulunan diğer kişilerin bilgilendirilebileceği ve karantina emirlerinin daha kolay uygulanabileceği fikriyle meşrulaştırıldı. Verilerin nasıl toplanıp saklanacağı, hangi teknolojik araçların kullanılacağı, verinin sadece yaptırım amaçlı kullanılıp kullanılmayacağı ve ne zaman silineceği gibi hukuki soruların kenara itilmesi, virüsle ilgili olmayan amaçlar için de veri toplanabileceği konusundaki endişeleri artırdı.¹⁹⁶

Birçok ülkenin koronavirüsün yayılması konusunda başlangıçta gösterdiği cehalet, hükümetlerin rota değiştirmesiyle paradoksal olarak kitlesel gözetim ve veri toplama stratejilerinin uygulanmasına vesile oldu. Virüse dair bilinmezci hava, kamuoyundaki kaygı düzeyini artırırken, cep telefonlarından veri toplanmasına dair endişeleri dindirmişti. Ama esas mesele şu ki, hükümetler kriz anında bireyleri veya grupları takip etme hakkını talep ediyorsa, kriz bittiğinde önceki normlara nadiren dönerler. İnsanların normalde kendilerini bile isteye ifşa ettiği ve hayatlarına dair özel detayları çevrimiçi

platformlarda özgürce paylaştığı göz önüne alındığında, olağanüstü zamanlarda, bilhassa virüsün yayılmasını durdurmak için mahremiyetlerinin hükümet tarafından ihlal edilmesine samimi bir umutla daha çabuk rıza gösterebilirler.¹⁹⁷ Bununla birlikte, uzun vadede insanların verilerine ne olduğu, onlara kimlerin erişebildiği ve kriz bittiğinde izlenmeye devam edilip edilmeyeceği konusundaki çaresizlikleri, daha sıkı denetim ve daha çok insan hakları ihlali de beraberinde getirecektir.

SONUÇ

Yirminci yüzyılın başlarında Amerikalı antropolog Paul Radin, aynı köyde yaşayan, şimdilerde Ho-Chunk olarak bilinen Winnebago Kızılderili kabilesini oluşturan iki akraba grubu üzerine çalışmıştır. Radin, bu iki gruptan köyün yapısını tanımlamalarını istemiş ve birbirlerinden çok farklı tanımlar yaptıklarını görüp şaşırmıştır. Birinci gruptan yerleşim yerlerini çizmelerini istediğinde iki gruba ait evlerin daire şeklinde bir araya toplandığı bir köy planıyla karşılaşmıştır. İkinci grupsa çok daha farklı bir şema ortaya koymuştur: Köy, hayalî bir çizgiyle ikiye bölünmüştür ve grupların evleri çizginin sağında ve solunda yer almaktadır.¹⁹⁸

Antropolog Claude Lévi-Strauss da bu çizimleri analiz eder ve asıl sorunun köyün gerçek planının değil, iki grubun gerçeği bu kadar farklı algılama şekilleri olduğu sonucuna varır. Strauss algıdaki farklılığın iki grup arasında yaşanan karmaşık ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Grup üyeleri bu karmaşıklığı sosyal yapıdaki konumlarına göre kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Daha da önemlisi, köylerinin nasıl görüldüğüne ilişkin subjektif algılarına bağlı olarak, her grup kendisini ve diğer grubu merkezî veya çevresel olarak görebilmiş, statülerini koruyabilmiştir.¹⁹⁹

Bugün, aynı yerde yaşayan insanların bambaşka gözlerle gördüğü bir dünyada yaşıyoruz denebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Cumhuriyetçiler ve Demokratlar kendi ülkele-
rinin yanı sıra dünyayı da birbirine zıt şekillerde görüyorlar. Birleşik Krallık'ta Brexit yanlıları ve karşıtları iki ayrı kutupta yaşıyor gibi bir imaj çiziyorlar. Avustralya'da 2020'nin başındaki büyük orman yangınları sırasında hükümet, diğer kurumsal iklim değişikliği inkârcılarıyla birlikte, kendi içlerinde meydana gelen yıkımın gerçekliğini görmemiş gibiydi.

COVID-19, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde karşılaşılan en önemli bilinmeyenlerinden biri oldu. Virüsün görünmez ve yeni olması, küresel olarak yayılmaya başladığında bir tedavisi-
nin ya da aşısının olmaması, ülkelerin de virüsün varlığını kabul etmek konusunda birbirinden farklı tepkiler vermesine yol açtı. Winnebago kabilelerinin, köylerini, statülerini korumalarına yarayacak şekilde algılamaları gibi, koronavirüs vakası olmayan ülkeler de enfeksiyonu uzun süre kendilerinden uzaklardaki ülkeleri harap eden bir şey olarak gördüler ve ondan sihirli bir şekilde korunduklarını düşündüler.

Aralık 2019'da Çinli yetkililer, hastaları arasında yeni bir pnömoni türünün ortaya çıktığı konusunda uyarıda bulunan doktorları görmezden geldi. Yetkililer enfeksiyonun hızla yayıl-
dığını ancak Ocak 2020'nin başında kabul edebildi. Kısa süre içinde önce Wuhan'da, daha sonra ülkenin diğer şehirlerinde kapsamlı karantinalar uygulandı. Çin'de on binlerce insan enfekte olup yüzlercesi hayatını kaybetse ve enfeksiyon diğer Asya ülkelerine yayılsa bile Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinin çoğu, nüfusları için gerçek bir tehlike yokmuş gibi davranmayı seçti. Sanki aynı gezegeni paylaşmıyorlardı. Enfeksiyon o kadar uzakta meydana geliyordu ki gözlerini kolayca

kapayabilir; çok sayıda malın ve insanın durmaksızın dolaşımında olduğu küreselleşmiş bir dünyada yaşadığımız gerçeğini bir kenara itebilirlerdi.

Olumsuzlama, inkâr ve cehalet, çok sayıda liderin COVID-19'a tepki verme biçiminde ortaktı. Kuzey Kore, Çin'le sınır komşusu olmasına rağmen, Mart 2020'nin başlarında ülkede tek bir COVID-19 vakası olmadığını bildirdi.²⁰⁰ Enfeksiyon Rusya'da hızla yayılırken Rusya Doktorlar Sendikası Başkanı Anastasia Vasilyeva, yetkililerin koronavirüs ölümlerini pnömoni ölümleri olarak sınıflandırdıkları konusunda uyarıda bulundu.²⁰¹ Rus makamları, sıradan pnömoniyle karşı karşıya olduklarını iddia ederek doktorlarının hastaları tedavi etmek için koruyucu donanıma sahip olmadığı gerçeğini görmezden geldi. Doktorların maske ve diğer ekipmanların eksikliğine ilişkin uyarıları da es geçildi.

Bu esnada Türkiye'de hükümet, ülkelerinde COVID-19 vakasına rastlanmadığı konusunda ısrar ediyordu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan nihayet virüsün ülkelere de sıçradığını kabul ettiğinde iş birlikçi medya organları Türk gençlerinin virüse karşı dayanıklı olduğunu yazdı.²⁰² İnsanların kelle paça içerek virüsten korunabilecekleri söylenince, restoranlar çorbaya talebi karşılamakta güçlük çekti.

Enfeksiyonun İtalya, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yıkıma neden olduğu ve bu ülkelerde ve başka yerlerde binlerce insanın öldüğü sıralarda, Brezilya Cumhurbaşkanı Jair Bolsonaro, COVID-19'un "enfekte Brezilyalıların %90'ı için semptomsuz bir sıkıntı" olduğunu söyledi.²⁰³ Meksika Cumhurbaşkanı Andrés Manuel López Obrador ise yeni bir virüsün yayıldığına inanmadığını alenen ifade ediyor ve Meksikalıları restoranlarda yemek yemeye teşvik ediyordu.

İngiltere başbakanı Boris Johnson ise Mart 2020'nin sonlarında COVID-19 testi pozitif çıkmadan kısa bir süre önce hâlâ el sıkışmakla övünüyordu.

Enfeksiyonun dünyaya yayılmasına ilişkin bilgiler gitgide artsa da bu durum cehaleti ve inkârı engelleyemedi. Bazı durumlarda cehalet “stratejikti”; neler olup bittiğine gözleri yummak ekonominin en azından bir süre daha eskisi gibi devam etmesine izin verecekti.²⁰⁴ Bu cehaletle birlikte, ekonomi çarklarını işleten birçok insan, düşük ücretli sıradan işçilerin sağlığı ve refahı, ekonominin işlemesi için bir ön koşul değilmiş gibi gözden çıkarıldı. Buna ek olarak, yeni virüsün genç ve üretken insanlardan ziyade, çoğunlukla yaşlı ve zayıf insanları öldürdüğü inancıyla ilgili inkâr da yaşlı ve engelli ayrımına kapı araladı.²⁰⁵ Sosyal medya aracılığıyla sahte haberlerin yayılması, insanların pandemiye ilişkin neyin ne olduğu konusundaki kafa karışıklığını daha da artırdı. İlk günden itibaren komplo teorileri ortaya atıldı ve ülkeler birbirini suçlayıp durdu. Bazı komplo teorileri, virüsün Çin'in biyolojik silah merkezinden kaynaklandığı fikrini öne sürerken, diğerleri onu üretenin Amerika Birleşik Devletleri olduğunu iddia etti. Medya da virüsü neyin tedavi edebileceği, neyin daha kötü hale getirebileceği, yetkililerin enfeksiyonları engellemek için hangi önlemleri aldığı ve hangi teknolojilerin virüsün yayılmasına katkıda bulunduğu konusunda yanlış iddialarla doldu.²⁰⁶

Pandemi başlamadan önce Danimarkalı ve Amerikalı siyaset bilimciler Michael Bang Petersen, Mathias Osmundsen ve Kevin Arceneaux, interneti sahte haberler, komplo teorileri ya da siyasi saldırılar için kullanan kişilerin amaçlarını inceliyordu. Bu kişilerle yapılan röportajlar, paylaşılan haberlerin doğru olduğuna onların da inanmadıklarını ortaya koymuştu. Onlar için önemli

olan öfke uyandırmaktı. Bazıları yarattıkları kaostan keyif aldıklarını söylüyordu, bazılarıysa küçük bir grup insanın sıfırdan başlayabilmesi için insanlığın çoğunu yok edecek doğal bir afet hayal ettiklerini itiraf etmişti. Çalışmaya katılan altı binden fazla kişinin %24'ü, toplumun “yerleşik olması gerektiğine” inandığını dile getirdi. Araştırmacılar kaosa duyulan bu ihtiyacın, statü kaybıyla eşitsizlik üzerine kurulu dünya düzeninde dışlanmış olma hissiyle bağlantılı olduğu sonucuna vardılar.²⁰⁷

Bu araştırma, sorunun, görmezden gelindiğini hisseden insanların, neyin doğru neyin yanlış olduğunu görmezden gelme eğilimi taşımadıklarını gösteriyor. Dahası, insanların rahatsız edici bilgileri yadsımaya yönelik eğilimleri olduğu da doğru değil gibidir. Bilinçli olarak neyin yanlış, neyin gerçek olduğunu pekâlâ bilirler, ama yanlış bilgi ya da komplo teorileri yaydıklarında psikolojik bir üstünlük elde ettiklerini düşünürler. Freud ölüm dürtüsünün gücünü vurgularken bunun basit bir yok etme arzusuyla değil, aynı zamanda yeniden başlama, sıfırdan yaratma ya da Jacques Lacan'ın dediği gibi, *ex nihilo* denen yoktan yaratma arzusuyla bağlantılı olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁸ Bu yenilenen dünyanın neye benzeyeceği sorgulanacak olursa, genellikle yıkım hayalleri kuran insanlar kendilerinin de bu yıkımın bir parçası olduğunu düşünmezler. Ancak dördüncü bölümdeki HIV konusunda olduğu gibi kendilerini virüse maruz bırakmaktan zevk alan insanlar da yok değildir.²⁰⁹ Nitekim Donald Trump, Bolsonaro ve Johnson gibi dünya liderleri, halkı sevdiklerini kaybedecekleri konusunda uyarırken kendilerinin bu yeni virüse yenik düşebileceklerini inkâr ediyorlardı.

COVID-19 pandemisi küresel anlamda yapısal değişim olasılığını ortaya çıkardı. Günümüz kapitalist dünyasının eşitsizliği artırıp iklim değişikliğini hızlandırdığını, her geçen gün daha

az sayıda insanın cebine giren kâr saplantısının kamu sektörünün büyük bir kısmını yok edip sağlık sistemini çürüttüğünü, evrensel gelir ve sürdürülebilir ekonomi fikirlerini önemsizleştirdiğini gözler önüne serdi ve bu konularda radikal bir yeniden düşünme sürecini başlattı. Yine de dünya liderleri etraflarında olup bitenleri ve daha eşit, çevre dostu bir toplum yaratmak için gerekli adımları atmamakta direniyorlar. Mart 2020'nin sonlarında ilk kez çevrimiçi olarak gerçekleşen G20 toplantısında dünya liderleri, her şeyin eskisi gibi devam edebilmesi için inkârı benimsediler.²¹⁰ Bildiriler tek başına yeterliymiş gibi dünyanın pandemiye "aşacağını" ilan etmekle yetindiler.

Bu kitabın gösterdiği gibi kriz zamanlarında insanlar travmatik olaylarla veya hisleriyle yüzleşmekten kaçınmak adına bireysel olarak cehaleti benimseyebilirler. Bazıları için bu cehalet yine de bilgisizlikle eşdeğer değildir; aksine, sonsuz bir bilgi akışına teslim olmayı gerektirir. Koronavirüs pandemisi dünyayı çepeçevre kuşatırken bir arkadaşım haber uzmanı oldu. Bilimin ne söylediği, doktorların insanlara hangi koruyucu önlemleri almalarını önerdiği ve dünya çapında enfeksiyonla ilgili neler olup bittiği hakkında tanıdığım en bilgili kişi gibi görünüyordu. Ama günler sonra bana bu haberleri okumanın olanı biteni anlama çabası değil, pandeminin gerçek olmadığına dair umutsuz bir kanıt bulma hevesi olduğunu itiraf etti.

TEŞEKKÜR

John Stubbs, Jane Malmo ve Susan Tucker'a, İngilizcemi düzeltmedeki muazzam yardımları ve kitaba dair sundukları değerli fikirler için minnettarım. Sarah Caro bir yazarın ancak hayal edebileceği bir editör diyebilirim. Argümanlarımı nasıl daha iyi sunabileceğim konusunda bana sayısız fikir verdi. Wylie Agency'den Sarah Chalfant ve Emma Smith'e teşvikleri ve destekleri, Princeton University Press'teki tüm ekibe sıkı çalışmaları için şükran borçluyum.

Darian Leader, Devorah Baum ve Josh Appignanesi metnin tamamını okudular; anlamlı yorumları için kendilerine teşekkür ediyorum. Henrietta Moore, Brigitte Balbure, Genevieve Morel, Mateja Bucar ve Maja Hawlina ile yaptığım tartışmalar cehalete beklenmedik açılardan bakmamı sağladı. Kardeşim Tanja ve annem Hilda ile günlük sohbetlerimiz, yazarken ihtiyaç duyduğum molalarımı neşe kattı. Oğlum Tim ve partnerim Branko'yla sohbetlerimiyse hiçbir şeye değişmem. Rahmetli babam Hubert da ikinci bölümde üzerinde düşündüğüm değerli II. Dünya Savaşı hatırlarıyla yanımdaydı.

Slovenya, Ljubljana Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü'nden meslektaşlarıma benim için böylesine hoş, ilgi çekici ve sıcak bir çalışma ortamı yarattıkları için; Londra Üni-

versitesi Birkbeck Koleji Hukuk Fakültesi'nden meslektaşlarım ve öğrencilerime de ufuk açıcı tartışmaları için minnettarım.

İkinci bölümün bazı kısımları *Journal of the Center for Freudian Analysis and Research*, no. 27 (2016)'da yayımlanmıştır. Üçüncü bölümde sunulan fikirlerin bazıları daha önce *Diacritics* 47, no. 1 (2019)'de yer aldı. Yedinci bölümde geliştirilen argümanın bir önceki versiyonu, Aleš Završnik tarafından düzenlenen *Big Data, Crime, and Social Control* adlı makaleler koleksiyonunda yayımlandı. (Londra: Routledge, 2019).

Slovenya Araştırma Ajansı'dan, P5-0221 numaralı araştırma fonu ve J5-8242 numaralı araştırma projesi kapsamında mali destek aldığımı da not düşmek isterim. Ayrıca 734855 sayılı Marie Skłodowska-Curie hibe sözleşmesi kapsamında Avrupa Birliği'nin Horizon 2020 araştırma ve yenilik programının fonundan da faydalandım.

NOTLAR

- 1 Katie Rogers ve Maggie Haberman, "Trump Now Claims He Always Knew the Coronavirus Would Be a Pandemic," *New York Times*, 17 Mart 2020, <https://www.nytimes.com/2020/03/17/us/politics/trump-coronavirus.html>.
- 2 Merriam-Webster. "passion (n.)," <https://www.merriam-webster.com/dictionary/passion> 30 Nisan 2020.
- 3 Jamie Holmes, *Nonsense: The Power of Not Knowing* (New York: Crown, 2015).
- 4 William Davis, *Nervous States: How Feeling Took Over the World* (Londra: Jonathan Cape, 2018).
- 5 Ayrıca seçenekleri çoğaltmak, sorumluluktan kaçınmak ve aynı adaleti sağlamak için inkâr edilebilirliği ve masumiyeti korumaya yardımcı olan taktiksel cehalet de vardır. Bkz. Daniel R. DeNicola, *Cehaleti Anlamak: Bilmediklerimizin Şaşırtıcı Etkisi*, (*Understanding Ignorance: The Surprising Impact of What We Don't Know*) çev. Semih Süren (İstanbul: Sola Unitas, 2018).
- 6 Sam Knight, "Is a High IQ a Burden as Much as a Blessing?," *Financial Times*, 10 Nisan 2009, <https://www.ft.com/content/4add9230-23d5-11de-996a-00144feabdc0>.
- 7 Richard S. Tedlow, *Denial: Why Business Leaders Fail to Look Facts in the Face— and What to Do about It* (Londra: Penguin, 2010).
- 8 Tedlow, *Denial*, xxii.
- 9 Tedlow, *Denial*, xv.
- 10 George Orwell, *1984* (Londra: Penguin, 1956), 169.
- 11 Orwell, *1984*, 169.
- 12 Henrik Ibsen, *Yaban Ördeği (Vildanden)*, çev. Turhan Yılmaz Ögüt (İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2015).
- 13 Sosyal psikolojideki çalışmalar, insanların kendi yeterliliklerini değerlendirmede sorunlar yaşadıklarını gösteren Dunning-Kruger etkisini incelediğinde kişinin yetkinliği ne kadar azsa, yetersizliğinin farkına varma konusunda da o kadar başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments," *Journal of Personality and Social Psychology* 77, no. 6 (1999): 1121–34.
- 14 Thomas Gilovich, *How We Know What Isn't So: The Fallibility of Human Reason in Everyday Life* (New York: Free Press, 1991), 77.

- 15 Ann Kerwin, "None Too Solid: Medical Ignorance," *Knowledge* 15, no. 2 (Aralık 1993): 166–85. Bu cehalet kavramlarının örneklendirmeleri için bkz. Marlys Hearst Witte, Peter Crown, Michael Bernas ve Charles L. Witte, "Lessons Learned from Ignorance: The Curriculum on Medical (and Other) Ignorance," *The Virtues of Ignorance: Complexity, Sustainability, and the Limits of Knowledge*, ed. Bill Vitek ve Wes Jackson (Lexington: University Press of Kentucky, 2010), 253.
- 16 Nancy Tuana, "The Speculum of Ignorance: The Women's Health Movement and Epistemologies of Ignorance," *Hypatia* 21, no. 3 (1 Ağustos 2006): 1–19.
- 17 Nicolaus de Cusa, *De Docta Ignorantia* için faydalanan çeviriler için bkz. Fred Dallmayr, *In Search of the Good Life: A Pedagogy for Troubled Times* (Lexington: University Press of Kentucky, 2007), 70 ; Jasper Hopkins, *Nicholas of Cusa on Learned Ignorance: A Translation and an Appraisal of "De Docta Ignorantia"* (Minneapolis: Arthur J. Banning, 1981).
- 18 Dallmayr, *In Search of the Good Life*, 70.
- 19 Dallmayr, *In Search of the Good Life*, 70.
- 20 Sigmund Freud, "Negation," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, ed. James Strachey ve ark., cilt 19 (1923–1925), *The Ego and the Id and Other Works* (Londra: Vintage Classics, 2001), 235–39.
- 21 Bkz. Wilfried Ver Eecke, *Denial, Negation, and the Forces of the Negative: Freud, Hegel, Spitz, and Sophocles* (Albany: State University of New York Press, 2006), 123.
- 22 Otto Fenichel, *The Psychoanalytic Theory of Neurosis* (New York: Norton, 1996).
- 23 Sandor S. Feldman, *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life* (New York: International Universities Press, 1959).
- 24 Daisetz Teitaro Suzuki, *Essays in Zen Buddhism: First Series* (Londra: Rider, 1958), 129.
- 25 Suzuki, *Essays in Zen Buddhism*, 128.
- 26 Milton J. Horowitz, *Stress Response Syndromes* (Oxford: Jason Aronson, 1976)
- 27 Mark Hobart, "Introduction: The Growth of Ignorance?," *An Anthropological Critique of Development: The Growth of Ignorance*, ed. Mark Hobart (Londra: Routledge, 2004), 1–30.
- 28 Roy Dilley bu analizinde Senegal'de zanaatın kalıtsal olarak algılanmasının zanaatın aile üyeleri arasında bu hünerin bilinip bilinmemesi üzerine çeşitli sorular doğurduğunu ve öğrenme kabiliyetlerini etkilediğini göstermektedir. "Reflections on Knowledge Practices and the Problem of Ignorance," *Journal of the Royal Anthropological Institute* 16 (2010): S176–92.
- 29 Ellen Barry, "How to Get Away with Murder in Small-Town India," *New York Times*, 19 Ağustos 2017, <https://www.nytimes.com/2017/08/19/world/asia/murder-small-town-india.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article®ion=Footer>.
- 30 Suhasini Raj ve Ellen Barry, "Indian Police Files Murder Charges after Times Describes Cover-Up," *New York Times*, 18 Eylül 2017, <https://www.nytimes.com/2017/09/18/world/asia/india-murder.html?searchResultPosition=1>.
- 31 Charles W. Mills, "Global White Ignorance," *Routledge International Handbook of Ignorance Studies*, ed. Matthias Gross ve Linsey McGoey (Londra: Routledge, 2015), 217–27.
- 32 Tod Hartman, "On the Ikeaization of France," *Public Culture* 19, no. 3 (2007): 483–98.

- 33 Lisa K. Son ve Nate Kornell, "The Virtues of Ignorance," *Behavioral Processes* 83, no. 2 (Şubat 2010): 207–12.
- 34 Stuart Firestein, *Cehalet: Bilimi İleri Taşıyan Güç (Ignorance: How It Drives Science)*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014).
- 35 Joanne Roberts ve John Armitage, "The Ignorance Economy," *Prometheus* 26, no. 4 (2008): 346.
- 36 Robert N. Proctor, "Agnotology: A Missing Term to Describe the Cultural Production of Ignorance (and Its Study)," *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance*, ed. Robert N. Proctor ve Linda Schiebinger (Stanford, CA: Stanford University Press, 2008), 1–35.
- 37 Beth Kampschror, "Alija Goes Bye-Bye: Bosnia's President Retires Gracefully," *Central Europe Review* 2, no. 36 (23 Ekim 2000), <https://www.pecina.cz/files/www.ce-review.org/00/36/kampschror36.html>.
- 38 St. Louis'de neden bu kadar çok Boşnak vardır? Bir açıklamaya göre, Bosna Savaşı sırasında, mülteciler Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmeye başladığında Dışişleri Bakanlığı'nın St. Louis Yeniden Yerleşim Enstitüsü ile yakın iş birliği içinde olması ve buraya mültecileri yerleştirmeye başlamasıdır. Kasabada halihazırda Boşnak aileler bulunduğundan, bu durumun yeni gelenlere yardımcı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca bir üniversite kütüphanecisi, üniversitenin Boşnak gençlere burs vermesi için çalışmalar yapmıştır. St. Louis'deki Bosna topluluğu büyümeye başladığında, topluluk üyeleri, insanların anadillerinde konuştuğu birçok hizmet merkezi kurmuştur. Bu gelişmeler nedeniyle, başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer bölgelerine yerleştirilen birçok Boşnak, St. Louis'e taşınmaya başlamıştır. Günümüzde sadece burada yaşayan Boşnakların nüfusu yaklaşık yetmiş bin kişi. Boşnakça bir gazeteleri var, Boşnakça konuşan doktorlar ve avukatlar var ve birçok dükkan eski Yugoslavya cumhuriyetinden ürünler satıyor.
- 39 Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi 1994'te Ratko Mladić'i soykırım, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve çok sayıda savaş suçuyla yargıladı. Ancak Mladić 2011'e kadar saklandığı için Lahey'deki duruşma 2012'de başlayabildi.
- 40 Eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesi, Radko Mladić'in davası, 9 Temmuz 2012 tarihli ifade, <http://www.icty.org/x/cases/mladic/trans/en/120709IT.htm>.
- 41 Ertana'nın babası Sukrija, St. Louis'deki Bosna gazetesi *Sabah*'in kurucusudur. Savaştan geriye kalan en canı hatıranın ne olduğu sorusuna verdiği yanıt, "Ölüm kokusu, ceset kokusu," olmuştur. Doug Moore, "Bosnia: Bosnians in St. Louis Area Mark a Time of Trouble," *STLtoday*, 4 Nisan 2012, https://www.stltoday.com/news/local/metro/bosnians-in-st-louis-area-mark-a-time-of-trouble/article_689876daf739-5858-9444-04c2a5367749.html.
- 42 Moore, "Bosnia."
- 43 Mülteci topluluğundaki gizli travmalar, birçok yaşlı mültecinin kendi çocuklarıyla yaşadığı çatışmalardır. Çocuklar genellikle İngilizceyi düzgün bir şekilde öğrenir ve aile tercümanı pozisyonuna getirilir. Ayrıca yeni ülkelerinin yasalarını da öğrenir ve bazen bunları kendi çıkarları için kullanırlar. Örneğin, ebeveynleriyle ters düşerlerse, çocuk istismarını polise bildireceklerini söyleyerek onları tehdit edebilirler. Paradoksal olarak, bazı durumlarda çocuklar, savaşın dramından kaçan insanlara yeni tür zulümler uygular hale gelirler.
- 44 Todd Dean, "How to Measure What: Universals, Particulars and Subjectivity," *On Psychoanalysis and Violence: Contemporary Lacanian Perspectives*, ed. Vanessa Sinclair ve Many Steinkoler (Londra: Routledge, 2018), 127–36.

- 45 Dean, eski Yugoslavya'da herkesin özgürce konuştuğu için öldürülen veya hapse atılan birilerini tanıdığına dikkat çeker, bu nedenle konuşma terapisi bu nesil için birçok endişeyi de beraberinde getirir ve çoğu zaman içlerine kapanmalarına neden olur.
- 46 Dori Laub ve Nanette C. Auerhahn, "Knowing and Not Knowing Massive Psychic Trauma: Forms of Traumatic Memory," *International Journal of Psychoanalysis* 74, no. 2 (1993): 287-302.
- 47 Ruth Wajnryb, *The Silence: How Tragedy Shapes Talk* (Crows Nest, New South Wales: Allen and Unwin, 2002), 165.
- 48 Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, bk. 1, *Freud's Papers on Technique*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. John Forrester (New York: W. W. Norton, 1991), 191.
- 49 Savaşın önce Bosna'da Sırpların çoğunlukta olduğu bölgede Müslüman bir adam, Yugoslavya'nın kardeşliğine ve birliğine güçlü bir şekilde inanıyordu. Savaşın patlak vermesinden önceki günlerde komşuları, hayatının tehlikede olduğu konusunda onu uyardığından kasabasının yakınındaki ormana sığınmaya karar vermişti. Savaş başladığında ormanda saklanmaya devam etti ve Sırp ordusu tarafından yakalanıp kampa alınana kadar iki yıl geçti. Hem ormanda hem de kampta hayatta kaldı ve Danimarka'da mülteci oldu. Mülteci statüsü için başvururken savaşın yaşandığını inkâr etmeye başladı. Savaş nedeniyle saklandığını açıklamaksızın ormandaki hayatı hakkında hikâyeler anlattı. Ayrıca saklandığı iki yılda hiçbir bir acı çekmediğini söyledi. Bununla birlikte, kendi korkunç deneyimlerini anlatmış olabileceğini düşünmeksizin, sürekli olarak diğer insanların başına gelen korkunç şeyler hakkında hikâyeler anlattı. Adama aile üyeleri tarafından terapiye gitmesi tavsiye edildi, ancak reddetti.
- 50 Gilead Nachmani, "Trauma and Ignorance," *Contemporary Psychoanalysis* 31, no. 3 (1 Temmuz 1995): 423-50.
- 51 Nachmani, "Trauma and Ignorance," 424.
- 52 Julio A. Granel, "Considerations on the Capacity to Change, the Clash of Identifications and Having Accidents," *International Review of Psychoanalysis* 14 (1987): 483-90.
- 53 Wilfred R. Bion, *Seven Servants* (New York: Jason Aronson, 1977).
- 54 Amor Mašović ve meslektaşları, Srebrenitsa'da öldürülen altı binden fazla kişinin kimliğinin belirlenmesine yardımcı oldu.
- 55 Sonali Deraniyagala, *Dalga (Wave: A Memoir of Life after Tsunami)*, çev. Yasemin Balkancı (İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2016) adlı kitabında, 2004 yılında Sri Lanka'daki tsunami sırasında oğullarının, kocasının ve ebeveynlerinin kaybını anlatır. Bu tür durumlarda bir parça kıyafet, sevdiklerinizin kalıntılarını aramada önemli bir rol oynar. Anne, kaybettiği oğlunun yeşil tişörtünü bulunca, oğlunun hâlâ hayatta olabileceğine dair umudunu kaybeder.
- 56 Amor Mašović, "Genocid brez konca," Branko Soban röportajı, *Zločin brez kazni* (Ljubljana: Sanje, 2013), 127-33.
- 57 Rachel E. Cyr, "Testifying Absence in the Era of Forensic Testimony," *International Journal of Politics, Culture, and Society* 26, no. 1 (2013): 101.
- 58 Ostoja Marjanović, Bosna Savaşı sırasında Prijedor yakınlarındaki maden şirketinin yöneticisiydi. 2013 yılında iki madende yüzlerce cesetle dolu toplu mezarlar bulundu. İki yıl sonra Marjanović, Lahey mahkemesinde tanık olarak ifade verdiğinde, toplu mezarlar hakkında bilgisi olmadığını iddia etti ve cesetlerin nereden gelmiş

olabileceğine dair hiçbir fikrinin olmadığını öne sürdü. Ancak kendisine 1992'de madenlerden birinde Sırp olmayanların öldürüldüğü hakkında bilgisinin olup olmadığı sorulduğunda, bunun mümkün olabileceğini söyledi. Madenlerin savaş sırasında, Sırp olmayanlar için bir gözetli merkezi olarak kullanıldığı iyi bilindiğinden, Marjanović'in madenlerde işlenen suçlar hakkında bilgisi olmadığı iddiası inandırıcı değildi. Cesetler suçların işlenmesinden yirmi yıl sonra adli tıp tarafından bulunmasaydı, bu gözetli merkezlerinde insanların başına gelenler hakkındaki gerçek hiçbir zaman ortaya çıkmayabilirdi. Denis Dzidic, "Bosnia Discovers Two Wartime Mass Grave," *Balkan Transitional Justice*, 9 Haziran 2015, <https://balkaninsight.com/2015/06/09/bosnia-discovers-two-wartime-mass-graves/>.

- 59 Cyr, "Testifying Absence in the Era of Forensic Testimony."
- 60 Lara J. Nettelfield ve Sarah E. Wagner, *Srebrenica in the Aftermath of Genocide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
- 61 Jovana Mihajlović Trbovc, "Memory after Ethnic Cleansing: Victims' and Perpetrators' Narratives in Prijedor," *Journal of Ethnic Studies* 72 (2014): 25-41.
- 62 Mihajlović Trbovc, "Memory after Ethnic Cleansing," 28.
- 63 Mihajlović Trbovc, "Memory after Ethnic Cleansing," 30. Haziran 2013'te Boşnak mülteciler, Omarska ve diğer toplama kamplarında yitirdikleri aile üyelerini anmak için Prijedor'a geldiklerinde, kurbanların kampta takmaya zorlandıkları kol bantlarının anısına kollarında beyaz kol bantları takmaya karar verdiler. Yerel Sırp politikacılardan biri, bu anma törenini "yine başka bir eşcinsel geçit töreni" diye nitelendirerek alay etti. Klix, 1 Haziran 2013, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/marko-pavic-nazvao-dan-bijelih-traka-slavljem-i-gay-paradom/130601057>.
- 64 Mihajlović Trbovc, "Memory after Ethnic Cleansing."
- 65 Colin Freeman, "Ratko Mladic Walks out of Radovan Karadzic War Crimes Trial," *Telegraph*, 28 Ocak 2014, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/serbia/10601233/Ratko-Mladic-walks-out-of-Radovan-Karadzic-war-crimes-trial.html>.
- 66 Freeman, "Ratko Mladic Walks out of Radovan Karadzic War Crimes Trial."
- 67 Natalie Huet, "Relief and Justice for Relatives of Srebrenica," *Euronews*, 22 Kasım 2017, <https://www.euronews.com/2017/11/22/relief-and-justice-for-relatives-of-srebrenica-victims>.
- 68 Nikos Panayotopoulos, *Le gène du doute*, çev. Gilles Descorvet (Paris: Gallimard, 2004).
- 69 Böyle bir genetik tarihleme uygulaması yapma girişimleri, seçici üremeye kapı açabileceği ve insanları "kabul edilebilir insanlar ve diğerleri" olarak sınıflandırabileceği için eleştirilere yol açtı. Bkz. Courtney Linder, "Harvard Geneticist Wants to Build Dating App That Sure Sounds like Eugenics," *Popular Mechanics*, 10 Aralık 2019, <https://www.popularmechanics.com/science/a30183673/dating-app-genetics/>.
- 70 Ashifa Kassam, "Sperm Bank Sued as Case of Mentally Ill Donor's History Unfolds," *Guardian*, 14 Nisan 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/14/sperm-donor-canada-families-file-lawsuit>.
- 71 Greg Land, "Judge Dismisses Third Sperm Bank Lawsuit over Dodgy Donor," *Law.com*, 26 Şubat 2018, <https://www.law.com/dailyreportonline/2018/02/26/judge-dismisses-third-sperm-bank-lawsuit-over-dodgy-donor/?slreturn=20190901180157>.

- 72 Matthew Renda, "Judge Clears Sperm Bank Fraud Case for Trial," Courthouse News Service, 31 Mart 2017, <https://www.courthousenews.com/judge-clears-sperm-bank-fraud-case-trial/>.
- 73 Lindsey Bever, "White Woman Sues Sperm Bank after She Mistakenly Gets Black Donor's Sperm," *Washington Post*, 2 Ekim 2014, <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2014/10/02/white-woman-sues-sperm-bank-after-she-mistakenly-gets-black-donors-sperm/>.
- 74 Kim Bellware, "White Woman Who Sued Sperm Bank over Black Baby Says It's Not about Race," *Huffington Post*, 2 Ekim 2014, https://www.huffingtonpost.com/2014/10/02/black-sperm-lawsuit_n_5922180.html.
- 75 Aristoteles, *The Metaphysics* (Buffalo, NY: Prometheus Books, 1991).
- 76 J. Allan Hobson, *Dream Life: An Experimental Memoir* (Cambridge, MA: MIT Press, 2011).
- 77 Lizaveta Zeldina'ya bu hikâye için teşekkür ediyorum.
- 78 Calvin A. Colarusso, "Living to Die and Dying to Live: Normal and Pathological Considerations of Death Anxiety," *The Wound of Mortality: Fear, Denial, and Acceptance of Death*, ed. Salman Akhtar (Lanham, MD: Jason Aronson, 2010), 107–23.
- 79 Andrée Lehman, "Psychoanalysis and Genetics: Clinical Considerations and Practical Suggestions," *Being Human: The Technological Extensions of the Boundaries of the Body*, ed. Paola Mieli, Jacques Houis ve Mark Stafford (New York: Marsilio, 2000), 201–10.
- 80 İnsanların potansiyel genetik hastalıkları hakkında bilgi aldıkları ticari testlerde, çoğu zaman endişeleri hakkında konuşma ve risklerin ne anlama geldiği hakkında daha fazla bilgi alma şansları olmaz. Carrie Arnold, "We Are All Mutants Now": The Trouble with Genetic Testing," *Guardian*, 18 Temmuz 2017, <https://www.theguardian.com/science/2017/jul/18/we-are-all-mutants-now-the-trouble-with-genetic-testing>.
- 81 Dirk Lanzerath ve ark., *Incidental Findings: Scientific, Legal and Ethical Issues* (Cologne: Deutscher Ärzte-Verlag, 2013).
- 82 Emiliano Feresin, "Lighter Sentence for Murderer with 'Bad Genes,'" *Nature*, 30 Ekim 2009.
- 83 Avshalom Caspi, Joseph McClay, Terrie E. Moffitt, Jonathan Mill, Judy Martin, Ian W. Craig, Alan Taylor ve Richie Poulton, "Role of Genotype in the Cycle of Violence in Maltreated Children," *Science* 297, no. 5582 (2 Ağustos 2002): 851–54.
- 84 Adrian Raine, *The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime* (Londra: Allen Lane, 2013).
- 85 Dan Malone ve Howard Swindle, *America's Condemned: Death Row Inmates in Their Own Words* (Kansas City, MO: Andrews McMeel, 1999), Kindle edisyonu.
- 86 Raine, *The Anatomy of Violence*, 79.
- 87 Raine, *The Anatomy of Violence*, 60.
- 88 1995'te Landrigan, infazdan kaçma girişiminde, Arizona Eyalet Mahkemesi'ne mahkûmiyet sonrası bir dilekçe verdi ve ailesindeki şiddetin biyolojik bir bileşeni olabileceği kendisine söylenmiş olsaydı, bu kanıtı izin vereceğini belirtti. Arizona Eyalet Mahkemesi Landrigan'ın iddiasını reddederken, 2006 yılında ABD Dokuzuncu Daire Temyiz Mahkemesi, Landrigan'ın davada avukatı tarafından yeterince temsil edilmediğine kanaat getirdi.
- 89 Schiro v. Landrigan, 550 U.S. 465 (2007).
- 90 Landrigan v. State, 1985 OK CR 52, 700 P.2d 218 (1985).

- 91 Malone ve Swindle, *America's Condemned*, Kindle edisyonu.
- 92 Evelyn Fox Keller, *Genin Yüzyılı (The Century of the Gene)*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Kitap, 2004).
- 93 Seçim ve sağlık konularında daha fazla bilgi için bkz. Renata Salecl, *Seçme İnkilemi (The Tyranny of Choice)*, çev. Barış Engin Aksoy (İstanbul: Metis Kitap, 2014).
- 94 Ölümsüzler hareketinin bir örneği, daha sonra adlarını People Unlimited olarak değiştiren Eternal Flame Vakfı'dır. Üyelerinin hedefi, ölümsüzlüğü DNA'larına aktarmak ve çevreleriyle paylaşmaktır. Bir üye öldüğünde, kişinin vefatını, ölümsüzlüğe olan inancın yeterince güçlü olmadığına bağlarlar. Ryan Van Velzer, "Immortality Eludes People: Unlimited Founder," 28 Kasım 2014, <https://eu.azcentral.com/story/news/local/scottsdale/2014/11/16/people-unlimited-scottsdale-charles-paul-brown-immortality/19152253/>.
- 95 Shlomo Breznitz, "The Seven Kinds of Denial," *The Denial of Stress*, ed. Shlomo Breznitz (New York: International Universities Press, 1983), 257–80. Ayrıca bkz. Theodore L. Dorpat, *Denial and Defense in the Therapeutic Situation* (New York: Jason Aronson, 1985).
- 96 Breznitz, "The Seven Kinds of Denial," 34.
- 97 Emma Moersch, "Zur Psychopathologie von Herzinfarkt-Patienten," *Psyche: Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen* 34, no. 6 (1980): 493–587.
- 98 Bu gözlemleri için Dr. Borut Jug'a minnettarım.
- 99 Şilili psikanalist Miguel Reyes Silva ile kişisel görüşme.
- 100 Ruth S. Shalev, "Anosognosia—the Neurological Correlate of Denial of Illness," *Denial: A Clarification of Concepts and Research*, ed. Elieser Ludwig Edelstein, Donald L. Nathanson ve Andrew M. Stone (Boston: Springer, 1989), 119–24.
- 101 Edwin A. Weinstein ve Malvin Cole, "Concepts of Anosognosia," *Problems of Dynamic Neurology* ed. L. Halpern (New York: Grune and Stratton, 1963), 254–73.
- 102 Weinstein ve Cole, "Concepts of Anosognosia."
- 103 Catherine Morin, *Stroke, Body Image, and Self-Representation: Psychoanalytic and Neurological Perspectives* (Londra: Routledge, 2018).
- 104 Herman Musaph, "Denial as a Central Coping Mechanism in Counterhypo-chondriasis," Edelstein, Nathanson ve Stone, *Denial*, 232.
- 105 Roger Higgs, "Truth Telling, Lying and the Doctor-Patient Relationship," *Principles of Health Care Ethics*, ed. Richard E. Ashcroft ve ark. (Chichester, BK: John Wiley and Sons, 2007), 333–37.
- 106 Ruth R. Faden, Tom L. Beauchamp ve Nancy King, *A History and Theory of Informed Consent* (New York: Oxford University Press, 1986).
- 107 Tom L. Beauchamp, "Informed Consent: Its History, Meaning, and Present Challenges," *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 20, no. 4 (2011): 515–23; Peter M. Murray, "The History of Informed Consent," *Iowa Orthopaedic Journal* 10 (1990): 104–9.
- 108 Neil C. Manson, "Consent and Informed Consent," Ashcroft ve ark., *Principles of Health Care Ethics*, 297–303.
- 109 Trudo Lemmens, "Informed Consent," *Routledge Handbook of Medical Law and Ethics*, ed. Yann Joly ve Bartha Maria Knoppers (Abingdon, BK: Routledge, 2014), 27–51.
- 110 Darian Leader ve David Corfield, tıbbın insanların hastalıklarıyla ilgili bilinçdışı faktörleri nasıl sıklıkla gözden kaçırdığını ve bazı hastalıkların neden sadece sevilen

kişinin ölüm yıl dönümünde ortaya çıktığına dair rasyonel bir açıklama getiremediğini tartışır. Bkz. Darian Leader ve David Corfield, *İnsan Neden Hasta Olur? (Why Do People Get Ill?)*, çev. Ayşegül Cebenoyan (İstanbul: Saltokur, 2021).

- 111 Justin Oakley, "Patients and Disclosure of Surgical Risk," Ashcroft ve ark., *Principles of Health Care Ethics*, 319–24.
- 112 Merle Springs, "The Practical Limits and Value of Informed Consent," *Informed Consent and Clinician Accountability: The Ethics of Report Cards on Surgeon Performance*, ed. Steve Clarke ve Justin Oakley (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 134–46.
- 113 Sally A. Santen, Robin R. Hemphill, Cindy M. Spanier ve Nicholas D. Fletcher, "'Sorry, It's My First Time!' Will Patients Consent to Medical Students Learning Procedures?," *Medical Education* 39, no. 4 (2005): 365–69.
- 114 Paul Kalanithi, *Son Nefes Havaya Karışmadan (When Breath Becomes Air)*, çev. Berna Gülpınar (İstanbul: Altın Kitaplar, 2016).
- 115 Sigmund Freud, "Thoughts for the Times on War and Death," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, ed. James Strachey ve ark., cilt 14 (1914–1916), *On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Meta-psychology and Other Works* (Londra: Vintage Classics, 2001), 296.
- 116 Lacan bu yüzden şöyle der: "Ölüm asla böyle yaşanmaz, asla gerçek değildir. İnsan sadece hayali bir korkudan korkar." Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, bk. 1, *Freud's Papers on Technique*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. John Forrester (New York: W. W. Norton, 1991), 223.
- 117 David A. Moskowitz ve Michael E. Roloff, "The Existence of a Bug Chasing Subculture," *Culture, Health and Sexuality* 9, no. 4 (2007): 347–57.
- 118 Antiviral ilaçların başarısıyla, kendilerine "böcek avcısı" diyen bazı erkekler, HIV'in kolayca tedavi edileceğine inanmaya başladılar. Bu adamlar hayatlarının bir noktasında enfekte olacaklarını umduklarından, bilerek enfekte olarak, olacaklar hakkında artık endişelenmemeyi amaçlarlar. Bkz. Esben Elborne, "When HIV Is Considered a Gift," *Vice*, 23 Haziran 2014, <https://www.vice.com/da/article/mvnj3q/the-gift-of-hiv>.
- 119 David Rieff, *Ölüm Denizinde Yüzmek (Swimming in a Sea of Death: A Son's Memoir)*, çev. Pınar Savaş (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008).
- 120 David Rieff, "Why I Had to Lie to My Dying Mother," *Guardian*, 18 Mayıs 2008, <https://www.theguardian.com/books/2008/may/18/society>.
- 121 Elisabeth Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine (On Death and Dying)*, çev. Ekin Uşaklı (İstanbul: April Yayıncılık, 2010).
- 122 Avery Weisman, *On Dying and Denying: A Psychiatric Study of Terminality* (New York: Behavioral Publications, 1972).
- 123 Camilla Zimmermann, "Denial of Impending Death: A Discourse Analysis of the Palliative Care Literature," *Social Science and Medicine* 59, no. 8 (Ekim 2004): 1769–80.
- 124 Zimmermann, "Denial of Impending Death," 1773.
- 125 Zimmermann, "Denial of Impending Death."
- 126 Kathy Charmaz, *The Social Reality of Death: Death in Contemporary America* (Reading, MA: Addison Wesley, 1980).
- 127 Christine Colby, "You're Going to Die, Here's How to Deal with It," *Lifemaker*, 1 Şubat 2017, <https://lifemaker.com/youre-going-to-die-heres-how-to-deal-with-it-1791498957>.

- 128 Sandra Laville, "Hans Kristian Rausing Kept Wife's Body Because He Felt 'Unable to Let Her Leave,'" *Guardian*, 1 Ağustos 2012, <https://www.theguardian.com/uk/2012/aug/01/hans-kristian-rausing-wife-body>.
- 129 Hannah Devlin, "The Cryonics Dilemma: Will Deep-Frozen Bodies Be Fit for New Life?," *Guardian*, 18 Kasım 2016, <https://www.theguardian.com/science/2016/nov/18/the-cryonics-dilemma-will-deep-frozen-bodies-be-fit-for-new-life>.
- 130 Russ Banham, "The Departed: Communicating with Lost Loved Ones through AI and VR," Dell Technologies, 4 Aralık 2019, <https://www.delltechnologies.com/en-us/perspectives/the-departed-communicating-with-lost-loved-ones-through-ai-and-vr/>.
- 131 Kristin Houser, "Watch a Mother Reunite with Her Deceased Child in VR: Would You Want to See a Deceased Loved One Again—in a Virtual World?," *Futurism*, 7 Şubat 2020, <https://futurism.com/watch-mother-reunion-deceased-child-vr>.
- 132 Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, bk. 8, *Transference*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. Bruce Fink (Cambridge: Polity Press, 2015).
- 133 Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, bk. 1, *Freud's Papers on Technique*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. John Forrester (New York: W. W. Norton, 1991) Sembolik, içinde yaşadığımız kültürel ortamla, özellikle de konuştuğumuz dille ve hayali, kendimizi ve başkalarını gözlemlediğimiz imgelerle ilgiliyse; gerçek, eksikliği, imkânsızlığı, kelimelere dökülemeyecek olanı ve insanların bilinçsiz arzu ve dürtülerini içeren şeyleri ifade eder. Lacan, aşk, nefret ve cehalet arasındaki bağlantıyı, sevgiyi simgeselin hayalle; nefreti, hayalin gerçeğe ve cehaleti, sembolikle gerçeğin kesiştiği şekilde çizdiği üçgenle anlatır.
- 134 Michel Silvestre, *Demain la psychanalyse* (Paris: Navarin Editeur, 1987), 300.
- 135 Daphne du Maurier, *Kuzenim Rachel (My Cousin Rachel)*, çev. Vahdet Gültekin (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2003).
- 136 Du Maurier, *Kuzenim Rachel*.
- 137 William Shakespeare, "Sonnet CXXXVII," *The Complete Works of William Shakespeare*, ed. William James Craig (Oxford: Oxford University Press, 1952), 1125.
- 138 William Shakespeare, "Sonnet CXXXVIII," *The Complete Works of William Shakespeare*, 1125.
- 139 Russell Grieg ve Justin Clemens, "A Note on Psychoanalysis and the Crime of Torture," *Australian Feminist Law Journal* 24, no. 1 (2006): 161–77.
- 140 Gilead Nachmani, "Trauma and Ignorance," *Contemporary Psychoanalysis* 31, no. 3 (1 Temmuz 1995): 423–50.
- 141 Nachmani, "Trauma and Ignorance," 435.
- 142 Ruth R. Imber, "Clinical Notes on Masochism," *Contemporary Psychoanalysis* 31, no. 4 (Ekim 1995): 581–89.
- 143 Arielle Pades, "This Dating App Exposes the Monstrous Bias of Algorithms," *Wired*, 25 Mayıs 2019, <https://www.wired.com/story/monster-match-dating-app/>.
- 144 Jevan A. Hutson, Jessie G. Taft, Solon Barocas ve Karen Levy, "Debiasing Desire: Addressing Bias & Discrimination on Intimate Platforms," *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 2, no. CSCW (Kasım 2018): 73. makale, <https://doi.org/10.1145/3274342>.
- 145 Arielle Pades, "Flirty or Friendzone? New AI Scans Your Texts for True Love," *Wired*, 16 Eylül 2019, <https://www.wired.com/story/ai-apps-texting-flirting-romance/>.

- 146 Maya Kosoff, "You Have a Secret Tinder Rating—but Only the Company Can See What It Is," *Business Insider*, 16 Ocak 2016, <https://www.businessinsider.com/secret-tinder-rating-system-called-elo-score-can-only-be-seen-by-company-2016-1>.
- 147 "Arzu edilirlık puanı" nedeniyle eleştirilen Tinder, bu özelliği kullanmayı bıraktığını iddia etti. Bununla birlikte şirketin ifşa etmeye istekli olmadığı kişileri eşleştirmede hâlâ gizli algoritmalara güvendiği bilinmektedir. Bkz. Steve Dent, "Tinder Ditches Its Hidden Desirability Scores," *Engadget* (blog), 18 Mart 2019, <https://www.engadget.com/2019/03/18/tinder-dumps-desirability-scores>.
- 148 Clotilde Leguil, "J"—*une traversée des identités* (Paris: PUF, 2018), 111.
- 149 Danielle Knafo ve Rocco Lo Bosco, *The Age of Perversion: Desire and Technology in Psychoanalysis and Culture* (Londra: Routledge, 2016), 129.
- 150 Alex Mar, "Modern Love: Are We Ready for Intimacy with Robots?," *Wired*, 17 Ekim 2017, <https://www.wired.com/2017/10/hiroshi-ishiguro-when-robots-act-just-like-humans/>.
- 151 Daisuke Fukuda, yazarla kişisel görüşme.
- 152 Susie Orbach, *Bodies* (Londra: Profile, 2009).
- 153 Stephanie J. Tobin, Eric J. Vanman, Marnize Verreynne ve Alexander K. Saeri, "Threats to Belonging on Facebook: Lurking and Ostracism," *Social Influence* 10, no. 1 (2 Ocak 2015): 31–42.
- 154 Fethi Benslama, *Ölüm Siyaseti: Cihatçı "Üst Müslümanlar" (Un furieux désir de sacrifice: Le surmusulman)*, çev. Orçun Türkay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).
- 155 Christina Cauterucci, "What These Deceptively Playful Memes Tell Us about Incel Culture," *Slate*, 19 Temmuz 2018, <https://slate.com/human-interest/2018/07/incele-memes-like-millimeters-of-bone-and-virgin-vs-chad-mask-a-dangerous-and-toxic-culture.html>.
- 156 Sigmund Freud, "Totem and Taboo," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, ed. James Strachey ve ark., cilt 13 (1914–1916), *Totem and Taboo and Other Works* (Londra: Vintage Classics, 2001), vii–162.
- 157 Renata Salecl, *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism* (Londra: Routledge, 1994), 16, 17.
- 158 Incel hareketinin feminist bir eleştirisi için bkz. Amia Srinivasan, "Does Could Have to Right to Sex?," *London Review of Books* 40, no. 6 (22 Mart 2018), <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v40/n06/amia-srinivasan/does-anyone-have-the-right-to-sex>.
- 159 Neil Strauss, *Oyun (The Game)* (İstanbul: Butik Yayıncılık, 2012).
- 160 Rachel O'Neill, *Seduction: Men, Masculinity and Mediated Intimacy* (Cambridge: Polity Press, 2018), 154.
- 161 Helene Deutsch, "The Impostor: Contribution to Ego Psychology of a Type of Psychopath" (1955), *The Mark of Cain: Psychoanalytic Insight and the Psychopath*, ed. J. Reid Meloy (Hillsdale, NJ: Analytic Press, 2001), 126.
- 162 Pauline Rose Clance ve Suzanne Ament Imes, "The Imposter Phenomenon in High Achieving Women: Dynamics and Therapeutic Intervention," *Psychotherapy: Theory, Research and Practice* 15, no. 3 (1978): 241–47.
- 163 MacDonald Critchley, *The Divine Banquet of the Brain and Other Essays* (Londra: Raven, 1970).
- 164 Selfielerin çoğu "gerçek görüntüyü" geliştirmek, iyileştirmek veya süslemek için ayarlansa da, kişinin görüntüsünü bozmak için özel bir teknoloji de mevcuttur. Böylece kişi, farklı bir yaşta görünmesini sağlayan bir uygulama kullanabilir, hatta

bir alkolik, yüzünün onlarca yıl içtikten sonra nasıl değişebileceğinin ön izlemesini yapabilir.

165 Deutsch, "The Impostor," 131.

166 Btihaj Ajana, ed., *Metric Culture: Ontologies of Self-Tracking Practices* (Bingley, BK: Emerald, 2018).

167 Carl Cederström ve Andre Spicer, *Sağlık Hastalığı (The Wellness Syndrome)*, çev. Erdem Gökyaran (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).

168 Jon Elster, *Ekşi Üzümler: Rasyonalitenin Altüst Edilmesi Üzerine Çalışmalar (Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality)*, çev. Barış Cezar (İstanbul: Metis Kitap, 2008).

169 James Clawson, Jessica A. Pater, Andrew D. Miller, Elizabeth D. Mynatt ve Lena Mamykina, "No Longer Wearing: Investigating the Abandonment of Personal Health-Tracking Technologies on Craigslist," *UbiComp '15: Proceedings of the 2015 Association for Computing Machinery (ACM) International Joint Conference on Pervasive and Ubiquitous Computing* (New York: ACM, 2015), 647–58, <https://dl.acm.org/doi/proceedings/10.1145/2750858>.

170 James Clear, "The Akrasia Effect: Why We Don't Follow through on Things," *James Clear* (blog), 11 Ocak 2016, <https://jamesclear.com/akrasia>.

171 Eric A. Finkelstein, Benjamin A. Haaland, Marcel Bilger, Aarti Sahasranaman, Robert A. Sloan, Ei Ei Khaing Nang ve Kelly R. Evenson, "Effectiveness of Activity Trackers with and without Incentives to Increase Physical Activity (TRIPPA): A Randomised Controlled Trial," *Lancet Diabetes and Endocrinology* 4, no. 12 (2016): 983–95.

172 Michael J. Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler (What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets)*, çev. Mehmet Kocaoglu (Ankara: Eksi Kitaplar, 2016).

173 Roy E. Baumeister, Ellen Bratslavsky, Mark Muraven ve Dianne M. Tice, "Ego Depletion: Is the Active Self a Limited Resource?," *Journal of Personality and Social Psychology* 74, no. 5 (1998): 1252–65.

174 Oliver Burkeman, "How to Keep Your Resolutions (Clue: It's Not All about Willpower)," *Guardian*, 7 Ocak 2017, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/jan/07/how-to-keep-your-resolutions-not-all-about-willpower>.

175 Kelly McGonigal, *The Willpower Instinct: How Self-Control Works, Why It Matters, and What You Can Do to Get More of It* (New York: Avery, 2012).

176 "Success Stories from the Pavlok Community," <https://pavlok.com/success-stories/>, erişim tarihi: 27 Mart 2020.

177 Ashley Weatherford, "This New Hairbrush Is Totally Judging You," *The Cut*, 4 Ocak 2017, <https://www.thecut.com/2017/01/kerastase-and-withings-created-a-smart-hairbrush.html>.

178 Robert Pfaller, *Ästhetik der Interpassivität* (Hamburg: Philo Fine Arts, 2009).

179 Pfaller teorisini sanat eserlerini kapsayacak şekilde genişletmiştir. Çağdaş sanat sergilerinde ziyaretçinin sanat eserlerinin neyle ilgili olduğu hakkında bir fikri olmadığı sıklıkla görülür. Ancak sergi salonunda dolaşırken, kişi küratörün bir şekilde sergiyi onlar için izlediği izlenimini edinebilir.

180 Amy Pittman, "The Internet Thinks I'm Still Pregnant," *New York Times*, 2 Eylül 2016, <https://www.nytimes.com/2016/09/04/fashion/modern-love-pregnancy-miscarriage-app-technology.html>.

181 Pittman, "The Internet Thinks I'm Still Pregnant."

- 182 Laura Spinney, "Your DNA Is a Valuable Asset, So Why Give It to Ancestry Websites for Free?," *Guardian*, 16 Şubat 2020, <https://www.theguardian.com /commentisfree/2020/feb/16/dna-hugely-valuable-health-tech-privacy>.
- 183 Nancy Tuana, "The Speculum of Ignorance: The Women's Health Movement and Epistemologies of Ignorance," *Hypatia* 21, no. 3 (1 Ağustos 2006): 1–19.
- 184 Mark Andrejevic, "Big Data, Big Questions: The Big Data Divide," *International Journal of Communication* 8 (16 Temmuz 2014): 1682.
- 185 Stratejik cehalet hakkında bkz. Linsey McGoe, *The Unknowners: How Strategic Ignorance Rules the World* (Londra: Zed Books, 2019).
- 186 Richard Feldstein, Bruce Fink, and Maire Jaanus, ed., *Reading Seminar XI: Lacan's Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis: The Paris Seminars in English* (Albany: State University of New York Press, 1995), 47.
- 187 Marc Dugain ve Christophe Labbé, *L'homme nu: La dictature invisible du numérique* (Paris: Plon, 2016).
- 188 Toril Johannessen, "Words and Years," Toril Johannessen'in web sitesi, [http:// www.toriljohannessen.no/works/words-and-years/](http://www.toriljohannessen.no/works/words-and-years/), erişim tarihi: 27 Mart 2020.
- 189 Ellen Dissanayake, "Komar and Melamid Discover Pleistocene Taste," *Philosophy and Literature* 22, no. 2 (1998): 486–96.
- 190 Clive Hamilton, *Requiem for a Species* (Londra: Routledge, 2015).
- 191 Deborah Lupton ve Ben Williamson, "The Datafied Child: The Dataveillance of Children and Implications for Their Rights," *New Media and Society* 19, no. 5 (1 Mayıs 2017): 780–94.
- 192 Andrejevic, "Big Data, Big Questions," 1674.
- 193 Rishabh Jain, "Coronavirus Update: China, Iran, Israel Mount Assault on Privacy with Surveillance, Location Tracking," *International Business Times*, 16 Mart 2020, <https://www.ibtimes.com/coronavirus-update-china-iran-israel-mount -assault-privacy-surveillance-location-2940682>.
- 194 A. J. Dellinger, "Ethicists Weigh In on the Implications of Using Phones to Track Coronavirus," *Mic*, 17 Mart 2020, <https://www.mic.com/p/ethicists-weigh-in-on-the-implications-of-using-phones-to-track-coronavirus-22627285>.
- 195 Noa Landau, Yaniv Kubovich, ve Josh Breiner, "Israeli Coronavirus Surveillance Explained: Who's Tracking You and What Happens with the Data," *Haaretz*, 18 Mart 2020, https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israeli-coronavirus-surveillance-who-s-tracking-you-and-what-happens-with-the-data-1.8685383?=&ts=_1584565261668.
- 196 Noa Landau, "In Dead of Night, Israel Approves Harsher Coronavirus Tracking Methods than Gov't Stated," *Haaretz*, 17 Mart 2020, <https://www.haaretz.com /israel-news/.premium-cellphone-tracking-authorized-by-israel-to-be-used-for -enforcing-quarantine-orders-1.8681979>; Noa Landau, "Israeli Lawmakers Voiced Concerns over Tracking of Coronavirus Patients: The Government Ignored Them," *Haaretz*, 17 Mart 2020.
- 197 Bernard Harcourt, *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018).
- 198 Paul Radin, *The Winnebago Tribe* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1990).
- 199 Claude Lévi-Strauss, *Yapısal Antropoloji (Structural Anthropology)*, çev. Adnan Kahiloğulları (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012).
- 200 Steven Borowiec, "North Korea Says It Has No Coronavirus—Despite Mount-

- ing Clues to the Contrary,” *Time*, 3 Mart 2020, <https://time.com/5794280/north-korea-coronavirus/>
- 201 Irina Titova, “Doctors in Russia Are Accusing the Government of Covering Up Its Coronavirus Outbreak and Denying Them Protective Equipment,” *Business Insider*, 20 Mart 2020, <https://www.businessinsider.com/coronavirus-russia-doctors-say-government-is-covering-up-cases-2020-3>.
- 202 Michael Rubin, “Gambling with 80 Million Lives: Why Erdoğan Lied about Coronavirus,” *The National Interest*, 16 Mart 2020, <https://nationalinterest.org/blog/middle-east-watch/gambling-80-million-lives-why-erdo%C4%9Fan-lied-about-coronavirus-133672>.
- 203 Uri Friedman, “The Coronavirus-Denial Movement Now Has a Leader,” *Atlantic*, 27 Mart 2020, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2020/03/bolsonaro-coronavirus-denial-brazil-trump/608926/>.
- 204 Stratejik cehalet için bkz. Linsey McGoe, *The Unknowners: How Strategic Ignorance Ruins the World* (New York: Zed Books, 2019).
- 205 Julia Mastroianni, “‘Real People Won’t Die’: Rhetoric around Who Is at Risk of Coronavirus Infection Sparks Debate over Ageism, Ableism,” *National Post*, 3 Mart 2020, <https://nationalpost.com/news/world/real-people-wont-die-why-the-rhetoric-around-who-is-at-risk-for-coronavirus-is-so-harmful>
- 206 Sahte haberlerin listesi için bkz. Jane Lytvynenko, “Here’s a Running List of the Latest Hoaxes Spreading about the Coronavirus,” *BuzzFeed News*, 24 Mart 2020, <https://www.buzzfeednews.com/article/janelytvynenko/corona-virus-fake-news-disinformation-rumors-hoaxes>
- 207 Michael Bang Petersen, Mathias Osmundsen ve Kevin Arceneaux, “A ‘Need for Chaos’ and the Sharing of Hostile Political Rumors in Advanced Democracies” 1 Eylül 2018, <https://doi.org/10.31234/osf.io/6m4ts>.
- 208 Sigmund Freud, “Beyond the Pleasure Principle,” *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, ed. James Strachey ve ark., cilt 18 (1920–1922), *Beyond the Pleasure Principle, Group Psychology and Other Works* (Londra: Vintage Classics, 2001); Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, bk. 7, *The Ethics of Psychoanalysis 1959–1960*, ed. Jacques-Alain Miller, çev. Dennis Porter (New York: W. W. Norton, 1997), 213.
- 209 Sean Adl-Tabatbai, “Millennials Caught Licking Toilets in Idiotic ‘Coronavirus Challenge,’” *NewsPunch*, 27 Mart 2020, <https://newspunch.com/millennials-caught-licking-toilets-idiotic-coronavirus-challenge/>.
- 210 Jake Johnson, “‘World Leaders Seem in Denial’: Demands for Radical Global Action on Coronavirus as Virtual G20 Summit Ends with Vague Promises,” *Pressenza*, 27 Mart 2020, <https://www.pressenza.com/2020/03/world-leaders-seem-in-denial-demands-for-radical-global-action-on-coronavirus-as-virtual-g20-summit-ends-with-vague-promises/>.

AYRICA FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- Brown, Zoe ve Marika Tiggemann. “Attractive Celebrity and Peer Images on Instagram: Effect on Women’s Mood and Body Image.” *Body Image* 19 (1 Aralık 2016): 37–43.
- Cauterucci, Christina. “Sofia Vergara’s Ex Might Finally Be Out of Luck in His Battle for Custody of Their Frozen Embryos.” *Slate*, 31 Ağustos 2017. <https://slate.com/>

human-interest/2017/08/sofia-vergaras-ex-might-finally-be-out-of-luck-in-his-battle-for-custody-of-their-frozen-embryos.html.

Cohen, Rachel, Toby Newton-John ve Amy Slater. "The Relationship between Facebook and Instagram Appearance-Focused Activities and Body Image Concernsin Young Women." *Body Image* 23 (2017): 183–87.

Fardouly, Jasmine, Phillippa C. Diedrichs, Lenny R. Vartanian ve Emma Halliwell. "Social Comparisons on Social Media: The Impact of Facebook on Young Women's Body Image Concerns and Mood." *Body Image* 13 (1 Mart 2015): 38–45.

Futrelle, David. "Why Are Incels So Obsessed with Other Men's Semen? The Answer Is Much Darker than You Think." *We Hunted the Mammoth* (blog), 2 Kasım 2018. <http://www.wehuntedthemammoth.com/2018/11/02/why-are-incels-so-obsessed-with-other-mens-semen-the-answer-is-much-darker-than-you-think/>.

Giles, David C. *Twenty-First Century Celebrity: Fame in Digital Culture*. Bingley, BK: Emerald, 2018.

Grieg, Russell ve Justin Clemens. "A Note on Psychoanalysis and the Crime of Torture." *Australian Feminist Law Journal* 24, no. 1 (2006): 161–77.

Haun, Kathryn ve Eric J. Topol. "The Health Data Conundrum." *New York Times*, 2 Ocak 2017. <https://www.nytimes.com/2017/01/02/opinion/the-health-data-conundrum.html>.

Khamis, Susie, Lawrence Ang ve Raymond Welling. "Self-Branding, 'Micro-celebrity' and the Rise of Social Media Influencers." *Celebrity Studies* 8, no. 2 (3 Nisan 2017): 191–208.

Mannoni, Octave. *Clefs pour l'imaginaire ou l'autre scène*. Paris: Seuil, 1985.

Meier, Evelyn P. ve James Gray. "Facebook Photo Activity Associated with Body Image Disturbance in Adolescent Girls." *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking* 17, no. 4 (Nisan 2014): 199–206.

Mukherjee, Siddhartha. *Gen: Hayli Kişisel Bir Hikâye (The Gene: An Intimate History)*. çev. Cem Duran. İstanbul: Domingo Yayınevi, 2018.

Pausch Randy ve Jeffrey Zaslow. *Son Konuşma (The Last Lecture)*. İstanbul: Butik, 2008.

Perelberg, Rosine J. *Time, Space, and Phantasy*. Londra: Routledge, 2008.

Salecl, Renata. *Kaygı Üzerine (On Anxiety)*. çev. Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Kitap, 2013.

Sanger, David E. ve Nicole Perloth. "A New Era of Internet Attacks Powered by Everyday Devices." *New York Times*, 22 Ekim 2016. <https://www.nytimes.com/2016/10/23/us/politics/a-new-era-of-internet-attacks-powered-by-everyday-devices.html>.

Simpson, Joseph R. *Neuroimaging in Forensic Psychiatry: From the Clinic to the Courtroom*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons, 2012.

Tambiah, Stanley J. "The Magical Power of Words." *Man* 3, no. 2 (1968): 175–208. <https://doi.org/10.2307/2798500>.

Vilensky, Mike. "Live-Streaming Your Broke Self for Rent Money." *New York Times*, 9 Aralık 2018. <https://www.nytimes.com/2018/12/08/style/jovan-hill-live-stream-social-media-money.html>.

Weinstein, Edwin A. ve Robert L. Kahn. *Denial of Illness: Symbolic and Physiological Aspects*. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1955.

DİZİN

- A
- agnosognozi 90-92
AIDS 98
akrasia 141
aktarım: psikanalizde 29
Aristoteles 69, 141
Arlt, Peter 119, 120
Armitage, John 37, 38
aşk: baştan çıkarma endüstrisi
131-134; cehalet 106-109;
nefret 107-109; yalanlar
109-111
aydınlatılmış onam 16, 86, 92-
95, 149, 150, 156
aynalar 125, 126
- B
- Barry, Ellen 32
bastırma 10, 27, 154
Baumeister, Roy 142, 143
Bayout, Abdelmalek 75
beden: genetik 82; insan ruhu
26; kendimizi görme
biçimimiz 126; ölümsü-
zlük 87, 102
Beierle, Scott P. 130
Benslama, Fethi 127
beta erkekler 127-131
bilgi ekonomisi 14, 15, 36-38
bilgi: bağlamsal olarak 11;
cehaletin tanımı 19;
değişim 12; eksikliği
25-26; Ikeaizasyon 34-35;
inanç 110; kuşaklararası
aktarımı 43; travma ve
yeni 52-54
bilişsel atalet 13
bireycilik 123, 127
Bolsonaro, Jair 163, 165
Bosna 46-49, 54-60, 96, 129
Brennitz, Shlomo 87, 88
Brown, Greg 78
Budizm 29, 30
büyük veri 12; aydınlatılmış
onam 149-151, 156;
görmezden gelme 146-
149; gözetim 146-149;
kendi kendini izleme
141-146; kendini göze-
tleme 139-141; maki-
nelere güven 151-154;
sanatta 152-154
“beyaz cehalet” 33
- C
- cehalet: “beyaz” 33; alanları 25,
26; aşk 106-109; bilgi

ekonomisinde 36-39;
 bilim 36; hasta hakları
 bağlamında 74; inanç
 154-159; kasıtlı 23, 26,
 45, 49, 66, 73, 111, 149,
 157; kaygı 64; kendini
 kandırma 24, 25; kolektif
 33; ortak 35; öğrenilmiş
 26; psikanaliz 27-29;
 sahte 20; savaşa 41-60;
 stratejik 149; tutkusu 11,
 12, 29-31, 110; veçheleri
 19-39; *ayrıca bkz.*
 görmezden gelinmek;
 görmezden gelmek; ihmal
 edilmek

Clance, Pauline R. 135

Colarusso, Calvin 70

Cole, Malvin 90, 91

COVID-19 9, 157, 162-165

Critchley, MacDonald 137

Cusa, Nicolaus de 26

çocuk yetiştirme 19

D

Davis, William 14

Dean, Todd 46, 50

Demiéville, Paul 29

Deutsch, Helene 135, 137, 138

dikkat dağıtıcılar 39

Dilley, Roy

du Maurier, Daphne 107

Dyer, Chester 79, 80

Dzidzović, Ertana 49

E

eisoptrofobi 125

ekonomi: bilgi 14-15, 36-39;

iklim değişikliği 155; ko-
 ronavirüs pandemisi 164

Elster, Jon 140

epigenetik 75, 82

Erdoğan, Recep Tayyip 163

erteleme 141

F

fantezi 111

Feldman, Sandor S. 28

Fenichel, Otto, 28

Firestein, Stuart 36, 37

flört 20, 63, 105, 116-118

Foucault, Michel 13

Franklin, Benjamin 21

Freud, Sigmund 27, 28, 31, 97,
 128, 165, 168

G

genetik testler 15, 62, 64, 73

genler: genetik test 62-65; hatalı
 doğum 65-68; kaygı 70;
 psikanaliz 72-74; suç 63,
 75-81; sunduğu bilgiler
 81-82; şiddet 76

gerçek: doktor-hasta ilişkisinde
 92, 93; fantezi 111;
 hastalığın reddi 84-86;
 ilişkilerde 110, 111; inkâr
 28; medyadaki tem-
 sili 14; olumsuzlama 27;
 psikanalizde 15; sahte
 haberler 13, 17; tutku 12

gerçeklik: fantezi 111; imaj
 124; medya 14; nevroz
 31 *ayrıca bkz.* gerçek;
 hakikat

ghosting 118

Gormley, Ant 119, 120

görmezden gelinmek: ilişkiler
115; inceller 127-131;
sevgi 115; sosyal medya
123, 124
görmezden gelmek: gerçek 110;
sosyal medya 126

H

hafıza 11, 72, 91
hakikat: bilişsel atalet 13;
Cuso'da hakikat 26; haki-
kat sonrası 13; şüphe 30
hastalık: agnosognozi 90-92;
aydınlatılmış onam
86, 92-95; bireyin
hareket alanında 86, 87;
çalışmanın yüceltilmesi
88; hastalık izni 89; reddi
83-103 *ayrıca bkz.* ilaç;
tıp
hatalı doğum 65-68, 82
Hill, Darrel 76, 78, 79
hipokondriya 92
HIV 98, 165
Hobart, Mark 31, 32
Hobson, J. Allan 69, 70, 71
Homeros 140
Horowitz, Milton 31
Ibsen, Henrik 24

I

ırk 33, 68, 117 *ayrıca bkz.*
"beyaz cehalet"

İ

Ibsen, Henrik 24
ihmal edilmek 115, 123
Ikeaizasyon 33-36
iklim değişikliği 10, 155, 162,
165

ilaç: hakikat 92
ilişkiler 16, 33, 118, 124, 161
Imber, Ruth 115
Imes, Suzanne 135
inanç: adli tıpta 56; aşk 110; bilgi
110; genetik 73; hastalığın
reddi 99, 164; inkâr 28;
uzmanlıkta 34
incel 16, 123, 124, 127-131, 134
influencer 123
irade 142, 143
Ishiguro, Hiroshi 121
istemli hatırlamama stratejisi 49
iyileşmek 88, 89

J

Jang Ji-sung 102
Jang Nayeon 102
Jefferson, Thomas 21
Johannessen, Toril 152, 153
Johnson, Boris 164, 165

K

Kalanithi, Paul 96
Kant, Immanuel 38, 39
kapitalizm 34, 88, 132, 140, 155
Karadžić, Radovan 58
karşı hipokondriya 92
kasıtlı cehalet 23, 26, 45, 49, 66,
73, 111, 149, 157
kaygı 39, 116, 119, 120, 125, 140,
145; başkalarının bizi
nasıl gördüğüne dair 136;
ekolojik 10; genetik test
62, 64, 71, 72; görünüşe
ilişkin 126; hastalığın
reddi 85, 98, 100; internet
38; koronavirüs pand-
emisinde 158; sahtekâr
sendromu 137; savaşa 45

Keller, Evelyn Fox 81
kendini kandırma 24, 25, 105
Kerwin, Ann 25
kesinlik 73, 75
Knafo, Danielle 120
kolektif cehalet 33
Komar, Vitaliy 153
Konfüçyüs 21
kör noktalar 152
koronavirüs pandemisi 158,
162, 163, 166
koruyucu aptallık 21-25
Kübler-Ross, Elisabeth 99, 100

L

Lacan, Jacques 11, 29, 30, 52, 97,
106, 110, 132, 136, 150,
154, 165
Landrigan, Jeffrey 76, 77, 78, 79,
80, 81
Leader, Darian 167
Leguil, Clotilde 119
Lehman, Andrée 72
Lenin, Vladimir 22
Lévi-Strauss, Claude 161
Lo Bosco, Rocco 120
Lombroso, Cesare 62
López Obrador, Andres Manuel
163
Lukić, Branko 59

M

Malone, Dan 80
Mašović, Amor 55
medya: genetikte 82; kadına
yönelik şiddet 32; karşı
çıkma 14; koronavirüs
salgınında 163-164;
terörizmde 127 *ayrıca*
bkz. sosyal medya

Melamid, Alex 153
Mills, Charles 33
Milošević, Slobodan 44, 57, 59
Minassian, Alek 130
Mladić, Ratko 48, 58, 59
Morin, Catherine 91
Musaph, Herman 92

N

Nachmani, Glied 52, 113
neoliberalizm 16, 135, 137
nörogenetik 82

O

O'Neill, Rachel 133
Oakley, Justin 95
olumsuzlama 9, 27, 28, 57, 163
Orbach, Susan 126
ortak cehalet 35
Orwell, George 22, 23
Osmundsen, Mathias 164
otorite: aydınlatılmış onam 94;
şüphecilik 34

Ö

öğrenilmiş cehalet 26
ölüm korkusu 70, 71
ölümsüzlük 87, 102, 103
ölümlülük: reddi 97-99
ölüm: dürtüsü 165; genetik 70-
72; inkâr 87; kabul etmek
101

P

Panayotopoulos, Nikos 61, 63
Pašić, Elvedin 48
patolojik sağlık 92
Petersen, Michael Bang 164
Pfaller, Robert 145

Pittman, Amy 147
 Proctor, Robert N. 38
 psikanaliz 27-30, 70, 72-74,
 113-115

R

Radin, Paul 161
 Rahula, Walpola 29, 30
 Raine, Adrian 76, 77
 rasyonellik 94, 95
 Rausin, Hans Kristian 101
 Rieff, David 98, 99
 Roberts, Joanne 37, 38
 Rodger, Elliot 129, 130

S

sağlık *bkz.* hastalık; ilaç; tıp
 sahte haberler 13, 17, 164
 sahtekâr sendromu 124, 135-
 138
 Salihović, Nedžiba 59
 sanat: bilgimizdeki boşluklar
 152; genetik 61; veri 153,
 154
 sevgi: görmezden gelinme 115
 Shakespeare, William 109
 Silvestre, Michel 107
 Sinclair, Upton 24
 Sontag, Susan 98, 99
 sosyal medya 34, 39, 105, 107,
 123, 124, 126, 127, 134,
 164
 Stevens, John Paul 77
 stratejik görmezden gelme 20
 Strauss, Neil 131
 suç: genler 63, 75-82; görmezden
 gelme 32, 33

Swindle, Howard 80

Ş

şiddet: genetik 75-81; kadına
 yönelik şiddet 32, 128,
 129
 şüphe 30, 61, 62, 72, 75, 93, 110,
 132
 şüphecilik 34, 64

T

takip cihazları 141
 Tedlow, Richard S. 22
 teknoloji: bilgi ekonomisi 37,
 38; büyük veri 146;
 gözetim 157; kaygı 39;
 kişisel gelişim 145; ölüm
 87; ölümsüzlük 102; veri
 toplama 158 *ayrıca bkz.*
 uygulamalar
 terörizm 127
 tıp: alçak gönüllülük 36; bilgi 12;
 hakikat 92; kendi kendini
 izleme 141 *ayrıca bkz.*
 hastalık
 Tito, Josip Broz 22,60
 travma: anılar 51; inkâr 98;
 müdahaleler 31; yeni bilgi
 52-54
 Trbovc, Jovana Mihajlović 57
 Trump, Donald 9, 10, 22, 165
 Tuana, Nancy 25, 148

U

uygulamalar 17, 34, 39, 63, 64,
 105, 116-118, 139, 141,
 143-151, 157, 158
 uzmanlık 14, 34, 35

V

vücut 69-72; genetik 15; hastalık
89, 90

W

Wajnryb, Ruth 51,
Weinstein, Edwin 90, 91
Weisman, Avery 99
Wilde, Oscar 123

X

Xi Jinping 9

Y

yapay zekâ 102, 117

Z

Zbanić, Jasmila 55
Zen Budizmi 30
zorunlu seçim 150

Bilginin ve bilgiye ulaşma yollarının yeniden tanımlandığı günümüzün hakikat sonrası, post-endüstriyel dünyasında gerçekle yalanı ayırt etmek zaman zaman imkânsız hale geliyor, bu da kasıtlı olarak bilmemeyi seçen insanların sayısının gitgide artmasına neden oluyor.

Filozof, sosyolog ve hukuk teorisyeni Renata Salecl **Cehalet Tutkusu**'nda, insanlık durumunun daima bir parçası olduğunu savunduğu “cehalet”i ve bağlantılı olarak “inkâr” kavramını masaya yatırıyor; hem travmatik bilgiye ulaşmaktan kaçınan insan doğasını hem de ideolojik mekanizmaları sekteye uğratacak bilgiyi inkâr yollarını insanlık durumu üzerinden açıklıyor. Kasıtlı cehaletin bilhassa kriz anlarında olumlu bir yanının da olabileceği fikrini dile getiriyor; cehaletin güce nasıl dönüşebileceğini disiplinlerarası örneklerle aktarıyor.

Felsefeden, psikanalitik ve sosyal teoriden, popüler kültürden ve kendi deneyimlerinden yola çıkıp Lacan, Foucault, Claude Lévi-Strauss gibi isimlerin argümanlarına referanslarda bulunarak cehaletin sosyal ve psikolojik nedenlerini inceliyor; cehalet tutkusunun aşktan hastalığa, travmadan genetiğe, adli tıptan büyük veriye kadar hayatımızın pek çok alanını nasıl etkilediğine dikkat çekiyor.

“Cehalet veya inkârın sosyal ve psikolojik motivasyonlarıyla sonuçlarının kapsamlı bir incelemesi... Sahte haberlerin, propagandaların, siyasi söylemlerin ve düello uzmanlarının medyaya hâkim olduğu bir zamanda, Salecl'in analizi her birimize 'cehaleti ve inkârı benimsemek' için aldığımız kararlar hakkında düşünmenin yeni bir yolunu sunuyor.” -**Kirkus Reviews**

“Yeni yeni filizlenen cehalet araştırmaları alanına değerli bir katkı... İncelikli ve zorlayıcı.”
-Linsey McGoey, **The Philosopher**

“Renata Salecl bu az ve öz, incelikli kitapta günümüzün yaygın cehalet tutkusunu ve bunun toplumun pek çok farklı düzeyinde nasıl işlediğini araştırıp belgeliyor. Son derece anlaşılır ve taze bir üslupla kaleme alınan kitap, pek çok insanın hayatına dokunan örnekler üzerinden bilmeme çabamızı analiz ediyor.” -Darian Leader

SOSYAL
BİLİMLER

ISBN: 978-605-08-4311-8

9 786050 843118

